

K

11236

319960707

COBISS •

NEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI

14

RIČNI ODSEK

5

FRAN ZWITTER

PREBIVALSTVO NA
SLOVENSKEM OD XVIII. STOLETJA
DO DANAŠNJIH DNI

TISKALA UČITELJSKA TISKARNA V LJUBLJANI

1936

3000

PREBIVALSTVO NA
SLOVENSKEM OD
XVIII. STOLETJA DO
DANAŠNJIH DNI

RAZPRAVE ZNANSTVENEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI

14

HISTORIČNI ODSEK

5

FRAN ZWITTER

**PREBIVALSTVO NA
SLOVENSKEM OD XVIII. STOLETJA
DO DANAŠNJIH DNI**

TISKALA UČITELJSKA TISKARNA V LJUBLJANI

1936

RAZPRAVA
JE BILA SPREJETA NA SEJI
ZNANSTVENEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI
DNE 25. JULIJA 1936

11236

N 1 -10-1996

707

ZALOŽILO ZNANSTVENO DRUŠTVO V LJUBLJANI
PREDSTAVNIK TISKARNE FRANCÉ ŠTRUKELJ

Predgovor.

V tej knjigi sem hotel dognati razvoj števila prebivalstva ter njegovih komponent, t. j. rojstev, smrti in migracij, v vseh pokrajinah, v katerih žive Slovenci, za dobo zadnjih dveh stoletij. Razen tega sem pa poskušal spraviti razvoj prebivalstva v kavzalno zvezo s socialno-gospodarskim razvojem in ga s tem včleniti v celotno razvojno linijo slovenske zgodovine.

Jasno je, da historično-populacijski problemi s tem niso izčrpani. V knjigi nisem mogel obdelati razvoja sestave prebivalstva po spolu, starosti, stanu in poklicu, a narodnostne statistike sem se mogel komaj dotakniti. Ozirati sem se mogel le na velika razdobja, ne pa na majhna nihanja, povzročena po epidemijah in gospodarskih krizah. V teritorialnem oziru sem se moral omejiti na večje enote in zato so moji rezultati nujno nekoliko shematični; razprava, ki bi upoštevala majhne teritorije, bi dognala brez dvoma mnogo važnih podrobnosti. Vse te probleme, ki zahtevajo mnogo časa in velik statističen aparat, sem moral prepustiti bodočim raziskovalcem; upam, da sem jim s karakterizacijo virov, štetij in teritorialnih sprememb olajšal delo. Glavni cilj moje knjige pa je, da prepriča čitatelja o fundamentalnih spremembah vsega socialno-gospodarskega sistema, ki so jih doživele slovenske dežele v tej dobi, in da vzpodbuja k študiju teh sprememb. Demografska dejstva morejo pri tem študiju služiti kot zanesljiv barometer in zato ti problemi za historika niso tako periferne važnosti kakor bi se mnogim zdelo na prvi pogled.

V teritorialnem oziru so se tekom zadnjih dveh stoletij vse enote zelo spreminjale in niti ena od njih ni ostala nespremenjena tekom vsega razdobja. V svoji razpravi sem

poskušal očrtati razvoj prebivalstva na vsem ozemlju, kjer žive Slovenci; ker pa to ozemlje tekom tega razdobja ni nikdar tvorilo administrativne enote, sem moral pač govoriti o vseh upravnih edinicah, v katerih tvorijo Slovenci znaten del prebivalstva. Jasno je, da sem moral zaradi tega pritegniti v svojo razpravo tudi velike teritorije s pretežno neslovenskim prebivalstvom. Vendar pa upam, da to stvari sami ne more biti v škodo; saj do danes nimamo nobene razprave, ki bi obdelala n. pr. razvoj populacije v nemški Štajerski ali pa Koroški.

V vseh bibliotekah in arhivih, na katere sem se obrnil zaradi svojega dela, sem bil sprejet z veliko ljubeznivostjo in uslužnostjo; zato se najlepše zahvaljujem njihovim predstojnikom in uradnikom. Prav posebno hvalo sem pa dolžan direktorju graške univerzitetne biblioteke dr. Fr. Goschu, nadalje direktorju dr. I. Nösslböcku in dr. Fr. Popelki v graškem Landesregierungsarchivu in našemu konzulu v Gradcu dr. V. Vršiču za izredne olajšave in uslužnost pri uporabi graških arhivalij in literature.

Ljubljana, v juliju 1936.

Fran Zwitter.

I. Zgodovinski razvoj populacije.

1. Pred terezijansko dobo.

Postanek in razvoj statistike je v najožji zvezi z razvojem moderne države. To nam dokazuje že etimologija besede same, ki izhaja od izraza, ki pomeni v mnogih evropskih jezikih državo. Latinske besede *status* v pomenu država srednji vek ni poznal; pojavila se je z moderno državo in modernim pojmovanjem države vred šele ob prehodu iz srednjega v novi vek in se nato kot *Stato*, *Etat*, *Estado*, *State*, *Staat* hitro razširila po vsej Evropi.¹ Prvi ideolog moderne države je bil Macchiavelli; njegovi učenci v Italiji 16. stoletja, ki so teoretično zagovarjali novo državno oblast, so se imenovali statisti. Njihovi nasledniki, ki jim ni bilo treba več zagovarjati teoretičnih načel moderne države, ampak so začeli že študirati njene notranje razmere in iskati razloge njene moči in napredka, se pa imenujejo statistiki.

Statistika je nastala torej v onem razdobju zgodovinskega razvoja, ki ga označujemo v politiki kot dobo absolutizma in v gospodarstvu kot dobo merkantilizma. Imela je velik pomen za moderno državo in zato ni čudno, da si je kmalu utrla pot na univerze. Posebno znana je struja nemške »univerzitetne statistike« v 18. stoletju; njena glavna predstavnika sta bila Achenwall (1719—72) in Schlözer (1735—1809).

Vendar pa je bila tedanja statistična znanost bistveno različna od današnje. O tem nas morejo prepričati »statistične« publikacije, ki so izšle pod tem imenom v 18. stoletju in tudi še v prvi polovici preteklega stoletja. Njihovo vsebino tvori vsestranski opis kake države ali vsaj dela države

z ozirom na prirodo, gospodarstvo, prebivalstvo, ustavo in upravo, jezik in običaje prebivalstva. Metoda takih publikacij je v splošnem popolnoma opisovalna, deskriptivna. Številčni podatki se navajajo le mimogrede in niso nikjer sistematično predelavani. Kot lahko dostopen primer takega statističnega dela naj navedem »Statistique illyrienne« Charlesa Nodiera, kjer dobimo podatke o narodnih šegah, jeziku, narodni in umetni poeziji Ilircev, a nikakih števil.² Statistika je pač tedaj še vedno to, kar označuje beseda v svojem prvotnem pomenu: njen objekt je država, njena naloga vsestranski opis države, *die Staatskräfte, die Staatsmerkwürdigkeiten*. Obenem so pa statistiki popolnoma v službi državnega absolutizma in merkantilizma in vse njihovo delo služi njegovim interesom. Od zgodovinske vede, ki je imela tedaj in ki ima po mnenju nekaterih še danes za svoj objekt tudi samo državo, loči statistiko samo to, da se zanima za sedanost, historiografija pa za preteklost; tako je treba razumeti znameniti in mnogokrat citirani Schlözerjev izrek: statistika je mirujoča zgodovina, zgodovina pa tekoča statistika.

Odpor proti tem nazorom in metodam je nastal najprej v zapadni Evropi, kjer nastane v 17. in 18. stoletju nova struja tako imenovane »politične aritmetike«. Njen glavni ustanovitelj je Anglež William Petty (1623–87). V Nemčijo je začel uvajati novo strujo J. P. Süßmilch (1707–67). Nastala je iz dveh različnih in vendar paralelnih motivov.

Na eni strani se je pričel tedaj uvajati pojem zakonitosti, zakonitega razvoja iz prirodnih ved tudi v socialne vede. Zato nastane struja, ki noče več samo opisovati in uporabljati čisto deskriptivno metodo. Ugotoviti hoče najprej številčno posamezne socialne pojave, katerih nositelji so za te nominaliste vedno le socialni atomi, t. j. individuji; nato pa hoče ugotoviti njihovo medsebojno odvisnost in razvojno linijo.

Obenem pa postane nova struja kmalu že tudi izraz borbe proti vsemogočnosti države na gospodarskem, političnem in kulturnem polju, proti državnemu absolutizmu in merkantilizmu. Objekt njenega študija ni več samo država, ampak vsa človeška družba, ki se razvija po lastnih, od

državne avtoritete neodvisnih zakonih. Zakoni socialnega življenja — to je cilj študija političnih aritmetikov, ki se v njihovem imenu bore proti poseganju države v gospodarsko življenje in sploh proti absolutni državi, ki ji služijo univerzitetni statistiki. Kakor vidimo, je nova struja izraz onega gibanja, ki ga je ustvarilo prosvetljenstvo 18. stoletja in ki ga pozneje označujejo kot gospodarski in politični liberalizem.

Sredi 19. stoletja, v času velikega belgijskega učenjaka A. Queteleta (1796—1874), sta se obe struji združili. Nova veda je prevzela staro ime in se začela imenovati statistika; njena vsebina se je pa bistveno spremenila in je mnogo bližja politični aritmetiki kakor pa stari univerzitetni statistiki. Objekt moderne statistične vede — ali bolje: statistične metode — ni več samo država, ampak vse družbeno življenje; pri tem se pa omejuje statistika le na one družbene pojave, ki jih je mogoče številčno fiksirati. Številčno fiksiranje pa ni končni namen, ampak je treba ugotoviti tudi medsebojni odnos in zakonitost razvoja socialnih pojavov. Šele v tem času so dobile besede: statistika, statističen itd. smisel, ki ga imajo še danes.

Poleg vseh teh struj znanstvene statistike, med katerimi ima opisovalna univerzitetna statistika predhodnike v mnogih pisateljih starega, srednjega in novega veka, ki so tudi že opisovali razne dežele in ljudstva, je pa treba omeniti tudi še *upravno statistiko*. Upravna statistika spremlja upravno poslovanje in ima čisto praktične namene brez vsakih višjih ambicij, je pa starejša od vseh znanstvenih statističnih struj.

Prvi poskusi številčne ugotovitve posameznih socialnih pojavov, n. pr. števila prebivalstva, iz davčnih in drugih praktičnih razlogov segajo zelo daleč nazaj v zgodovino. Dognali so jih za staro Kitajsko in za Egipt, za Atene in za Rim. V srednjem veku pridejo v poštev zlasti viri urbarjalnega in sorodnega značaja, ki so jih dali sestaviti vladarji, zemljiški gospodje, cerkev in mesta. S cerkvene strani je bil storjen nato v 16. stoletju zelo važen korak, ko se je s sklepom tridentinskega koncila uvedlo obvezno vodenje matrik poročenih, krščenih in umrlih po župnikih. Toda vse te

odredbe se nam zazde fragmentarne in primitive, če jih primerjamo z organizacijo upravne statistike, ki jo je začela uvajati novoveška država od merkantilistične dobe dalje. Tedaj se začne država zanimati za število prebivalstva, za gospodarsko stanje in za davčno moč svojega ozemlja. Na novo ustvarjeni upravni aparat ji omogoči, da izvede potrebne ugotovitve. V tedanji dobi se je ustvarila osnova, na kateri se je potem nadaljevalo zbiranje statističnih podatkov in organizacija upravne statistike do današnjih dni.

Pregleda razvoja znanstvene in upravne statistike nas privedeta do istega rezultata. Prvi pričetki segajo zelo daleč nazaj v zgodovino. Vsestransko razvito in izpopolnjeno statistiko v modernem smislu besede, ki se je razvijala potem neprekinjeno do današnjih dni, pa je ustvarila šele moderna, novoveška država v sodelovanju z moderno znanostjo, ki je šele ustvarila statistiko kot posebno znanstveno panogo. To velja za vsa številna področja statistike in zato tudi za statistiko prebivalstva.³

Zgodovino uvedbe modernih državnih uredb na slovenskem ozemlju moremo pričeti z l. 1747., ko se je mudil v Ljubljani grof Haugwitz, glavni iniciator reform dobe Marije Terezije, in ko je ustanovil v Ljubljani za Kranjsko, Goriško, Gradiščansko in ves »litorale«, v Celovcu pa za Koroško tako imenovano *Cameral-, Commercial- und politische Repräsentation*. S tem sta bili ustanovljeni prvi dve deželni vladi s popolnoma uradniško upravo; prej je bila centralna uprava dežel v rokah deželnih stanov, katerih moč je zdaj zelo omejena, in pa deželnega vicedoma, ki ga zdaj odpravijo. Po vzgledu Kranjske in Koroške so bili kmalu nato tudi v drugih avstrijskih deželah ustanovljeni novi centralni deželni uradi, ki v naslednjih desetletjih večkrat spremene svoje ime in teritorialno kompetenco. Obenem pa se razdele posamezne dežele v manjše upravne enote, v okrožja (Kreise), katerih uprava se nahaja tudi že v rokah uradništva, ki je imenovano in odvisno samo od centralne državne oblasti. V slovenskih pokrajinah so bili ustanovljeni okrožni uradi na Štajerskem v Mariboru in Celju, na Koroškem v Celovcu, Velikovcu in Beljaku, na Kranjskem v Ljubljani,

Novem mestu in Postojni, na Goriškem v Gorici; Trst je imel posebno upravo.

Prvo splošno štetje prebivalstva v naših krajih je bilo zapovedano l. 1753. in izvedeno l. 1754. Njegov glavni iniciator je bil po zelo verjetni domnevi H. Großmanna isti grof Haugwitz, ki ga poznamo že kot centralno osebnost terezijanskih reform. Vse to dokazuje ozko zvezo med prvim štetjem prebivalstva in med začetki uvajanja modernih državnih uredb sploh.⁴

Jasno pa je, da ima tudi to prvo štetje prebivalstva svojo predzgodovino. In tudi za razdobja, ko še nihče ni mislil na štetje prebivalstva, imamo vire, iz katerih je mogoče približno oceniti populacijo posameznih krajev. Te vire, ki so po ogromni večini še neizrabljeni, moremo razdeliti v glavnem na dve kategoriji.

V prvo skupino spadajo viri *u r b a r j a l n e g a*, *d a v č n e g a* in podobnega značaja, ki so jih dala sestaviti zemljiška gospodstva in avtonomne mestne uprave. Na teh virih slone številne razprave o kolonizaciji slovenskega ozemlja, ki so bile napisane v zadnjih letih. Na žalost se pa te razprave skoraj nikjer ne dotaknejo vprašanja o razvoju populacije teritorija, ki ga proučujejo. Res je, da viri ne navajajo števila prebivalcev, na katerem nimajo nikakega interesa, ampak samo število hiš, zemljišč in drugih enot, od katerih se terjajo davki in dajatve; razen tega pa gospodstva navadno niso sklenjena in zato seznami ne navajajo vseh davčnih edinic ozemlja, ki nas zanima. Kljub temu pa bi bilo mogoče na podlagi modernih podatkov ugotoviti potrebne multiplikatorje in potem — z upoštevanjem vseh momentov, ki pridejo v poštev — približno oceniti historični razvoj števila prebivalstva, ki je verna slika gospodarskega razvoja dotičnega ozemlja. Kot izjemo naj omenim A. Stegenška, ki se dotakne v svoji razpravi o gornjegrajskem okraju tudi tega vprašanja in pride do zaključka, da je imel okraj l. 1140. okrog 800, l. 1268. o. 2150, l. 1440. o. 4900, l. 1826. 8642 in l. 1890. 14.091 prebivalcev.⁵ P. Montanelli pa je uporabil v svoji knjigi o zgodovinskem razvoju prebivalstva Trsta, s katero se po temeljitosti ne more primerjati nobena razprava za slovensko ozemlje, za ugotovitev prebivalstva

tržaške okolice, ki je tvorilo v prejšnjih stoletjih podložnike tržaškega mesta, mestna urbarja od 1525 in 1647; iz prvega urbarja je dobil samo podatke za tri okoliške vasi, ki so obsegale tedaj 60 rodbin z o. 300 prebivalci; drugi urbar obsega pa vse podložno zemljišče, kjer je bilo v 17. stoletju 309 rodbin z o. 1545 prebivalci.⁶

Važen vir širšega in ne samo lokalnega značaja tvorijo sezname ognjišč ali celo duš za večje pokrajine, ki so nastali ponekod že zelo zgodaj iz davčnih (glavnina!) ali vojaških razlogov. Za naše pokrajine pa takih seznamov iz dobe pred 18. stoletjem nimamo ali se nam pa vsaj niso ohranili za večja ozemlja. Na Štajerskem je nastal sicer l. 1445. seznam kmetskih ognjišč, ki ga omenjata H. Pirchegger in M. Ljubša.⁷ Ohranjeni so nam pa le fragmenti, za slovenski del le za dve fari v Podravju in za nekaj krajev ob Muri, skupaj za 2282 ognjišč. Sezname tudi niso sestavljeni za vse fаре po istih načelih. Zato je Pircheggerjev sklep, da je štel tedaj slovenski del Štajerske okrog 220.000 prebivalcev, pri čemer se opira na primerjanje slovenskih krajev z drugimi kraji, za katere so podatki ohranjeni, in na analogijo s štetji 18. stoletja, pač zelo hipotetičen.

Druga skupina virov je cerkvenega izvora. Prvi pričetki matrik segajo zelo daleč nazaj v zgodovino in v Trstu n. pr. začne *liber baptizatorum* že z l. 1528.⁸ Splošna uvedba knjig rojstev (= krstov), smrti in porok pa je, kakor je znano, posledica sklepov tridentinskega koncila in reform v duhu protireformacije. V naših krajih je bila izvedena popolnoma tekom 17. stoletja. Popolnega seznama vseh cerkvenih matrik doslej pri nas nimamo; morda se nahaja v onem registru vseh matičnih knjig tedanje Avstrije, ki ga je sestavila avstrijska statistična centralna komisija l. 1886. in ki ga vsekakor hrani dunajski *Statistisches Bundesamt*.⁹ Farne matrike se nahajajo še danes v raznih farnih arhivih; za ljubljansko škofijo se nahajajo prepisi vseh farnih matrik zadnjega stoletja (od 1835 dalje) tudi v škofij-skem arhivu.¹⁰ Pregled štajerskih farnih matrik je podal K. Brandner.¹¹ Cerkevne matrike so bile in ostale do danes glavni in direktni vir za ugotovitev gibanja prebivalstva, ki se izraža v rojstvih, smrtih in porokah. Številko prebi-

valcev pa je mogoče iz njih vedno le približno oceniti: treba je najprej ugotoviti za poznejšo dobo, v kateri je znano tako število prebivalcev kakor tudi število rojstev in smrti, najbolj verjetne multiplikatorje in jih potem uporabiti za ocenitev prebivalstva v starejši dobi. Pri tem pa je treba upoštevati, da dobi vsaka številka in posebej še vsako primerjanje med podatki različnih dob svoj smisel šele, če poznamo točno teritorij, za katerega veljajo podatki. To velja tudi za župnije, katerih ozemlje je ostalo tekom zadnjih stoletij nespremenjeno le v malo primerih. Največje spremembe so se izvršile v času Jožefa II. Vendar pa je mogoče na podlagi novejših raziskavanj najti ključ za primerjanje starejših in novejših podatkov vsaj za nekdanjo Štajersko in Kranjsko.

H. Pirchegger je ugotovil, da tvorijo predjožefinske župnije osnovo vse moderne upravne razdelitve, ker so nastali teritoriji nabornih in davčnih okrajev 18. stoletja na ta način, da je vsak okraj obsegal ozemlje ene ali več celih predjožefinskih župnij. Tudi njihovi sestavni deli, tako imenovani števniki oddelki, iz katerih nastanejo poznejše jožefinske in franciscejske davčne občine, ki so nam ohranjene v franciscejskem katastru iz dvajsetih let 19. stoletja, so nastali na ta način, da je bil teritorij vsakega dela vzet iz iste predjožefinske župnije. Teritorij vsake predjožefinske fare obstoji torej iz določenega števila celih davčnih občin franciscejskega katastra in zato je mogoče določiti njegovo mejo, če nam je znana pripadnost le po enega kraja iz vsake davčne občine. Pirchegger trdi, da velja to pravilo splošno kljub vsem spremembam v času od jožefinskega do franciscejskega katastra; mogel je dognati le en sam primer, da je bila franciscejska davčna občina sestavljena iz delov dveh različnih predjožefinskih župnij. Svoji razpravi žal ne dodaja nikake karte predjožefinskih župnij ali vsaj seznama, iz katerih modernih davčnih občin so obstajale; v predgovoru pravi, da je karta izdelana, vendar pa do danes ni objavljena.¹² — Do bistveno istih rezultatov je prišel M. Miklavčič za Kranjsko: tudi tukaj je služil teritorij predjožefinskih župnij za osnovo moderne upravne razdelitve in zato je mogoče rekonstruirati njihov teritorij iz franci-

scejskih katastralnih občin.¹³ Vsi ti rezultati sicer morda ne veljajo v vseh primerih; upoštevati je treba seveda tudi to, da so se teritoriji župnij v posameznih primerih spreminjali tudi v predjožefinski in pojožefinski dobi. Vse te možnosti bodo morali upoštevati bodoči raziskovalci; vendar pa jim bosta omenjeni razpravi služili kot osnovno pravilo, po katerem bodo mogli dognati vsakokratni teritorij dotične župnije in s tem šele dati pravi smisel podatkom iz župnijskih matrik.

Rojstne matrike je uporabil sistematično P. Montanelli, ki navaja v tabelah in diagramih razvoj rojstev v Trstu od 1528 dalje, nato pa pride na podlagi količnika 29'76 rojstev na 1000 prebivalcev do števila prebivalstva, ki se giblje za mesto Trst samo za 17. stoletje med 3060 in 5630, za ves mestni teritorij pa za dobo od 1650 do 1720 med 5280 in 7830.¹⁴ Za Kranjsko navaja že Valvasor podatke o rojstvih in smrtih za 48 župnij; ti podatki so se pa izkazali že za rojstva deloma za nezanesljive.¹⁵ Še bolj nezanesljivi in odločno prenizki so po mojem mnenju mnogi podatki o smrtih; nizke številke naj služijo za ilustracijo trditvi, kako svež in dober zrak je v nekaterih župnijah. — Statistični opis je bil sprejet tudi v program Zgodovine fara ljubljanske škofije, ki jo je izdajal A. Koblar; zato vsebujejo statistične podatke tudi ona dela, ki so izšla v tej zbirki.¹⁶ Vendar pa ves bogati material, ki ga hranijo starejše matrike, po večini še ni zbran in sistematično predelan.

Naslednjo fazo v razvoju cerkvenih statističnih virov tvorijo *status animarum*. To so poročila o stanju posameznih fara, ki jih začno zahtevati nekako od srede 17. stoletja dalje škofije od podrejenih župnikov. Pri tem se zahtevajo tudi nekateri statistični podatki; za nas pridejo v poštev podatki o rojenih (= krščenih), umrlih, poročenih, komunikantih in o številu vseh duš. Najstarejši *status animarum* ljubljanske škofije so iz l. 1657. in seveda še zelo fragmentarni. V začetku jih brez dvoma tudi niso zahtevali vsako leto. Od l. 1700. dalje pa postanejo vedno bolj pogosti in popolni. Njihov statistični pomen je najprej v tem, da dobimo iz njih številke o gibanju prebivalstva za vse župnije dotične škofije in da nam ni treba šele seštevati podatkov

o rojstvih, smrtih in porokah po posameznih župnijskih arhivih. Popolnoma novi so pa podatki o komunikantih in o številu duš. V tedanji dobi so delili župniki vsemu prebivalstvu spovedne listke in vodili točno evidenco o velikonočni spovedi in obhajilu; kdor je bil spovedan in obhajan izven svoje fare, je moral to dokazati s posebnim potrdilom. Ker se pa o tem niso vodile posebne knjige kakor o krstih, smrtih in porokah, so ta poročila župnikov škofom edini vir, iz katerega izvemo število komunikantov. Manj točno kakor število komunikantov je po mojem mnenju celotno število duš v fari in to baš zaradi difference med obema številkama, ki jo tvorijo »innocentes«, »kleine Leuth«, t. j. otroci, ki še niso sposobni za spoved in obhajilo. Njihovega števila župniki niso mogli ugotoviti iz nobenega vira, ki bi izhajal direktno iz njihovega uradnega poslovanja. Sicer pa *status animarum* niso vsi enako zanesljivi; nekatere številke so očitno zaokrožene. Iz njih so pozneje prevzemali one statistične podatke o številu vernikov posameznih župnij, ki se nahajajo v tiskanih šematizmih, ki jih začno izdajati škofije od konca 18. stoletja dalje.

Za dieceze velja seveda isto opozorilo kakor za župnije; njihovi teritoriji se zelo spreminjajo, posebno v jožefinski dobi, in kdor hoče izrabiti statistično njihove *status animarum*, mora poznati točno zgodovino njihovega teritorija.¹⁷ *Status animarum* so bili doslej zelo malo študirani. A. Kolblar je nabral v svojem članku »Drobtinice iz furlanskih arhivov« tudi mnogo statističnih podatkov o župnijah akvilejskega patriarhata, posebno iz let 1704 in 1745.¹⁸ Za ljubljansko škofijo so prvi podatki iz l. 1657., posebno bogat je pa statistični material za posamezna leta prve polovice 18. stoletja.¹⁹ Ogromna večina tega materiala je še popolnoma neuporabljena; le majhen del podatkov je objavil in uporabil M. Dobovšek v svoji študiji.²⁰ Za Trst navaja P. Montanelli nek rokopis duhovnika P. Rossettija od 1694, ki navaja po neznanem viru statistične podatke za tržaško diecezo za 1693; po mojem mnenju morejo biti ta vir le *status animarum* tržaške škofije.²¹ Vsi ostali *status animarum*, katerih koncepti ali kopije so ohranjeni tudi v nekaterih župnijskih arhivih, so pa še popolnoma neraziskani.

Tudi država se ne začne zanimati za število svojega prebivalstva šele v terezijanski dobi. O tem nas more prepričati celo zgodovinar terezijansko - jožefinskih štetij A. Gürtler, za katerega ta štetja nimajo nikake predzgodovine, ki pa kljub temu sam navaja citat iz Sonnenfelsa, po katerem so se popisi prebivalstva vršili že za Karla VI.²² Po H. Großmannu je že Leopold I. zapovedal l. 1695., da se naj popiše *numerus animarum*; rezultat tega štetja je pa znan le za Wiener Neustadt.²³ V zvezi s tem bi bilo zanimivo vprašanje, če ni dala morda država iniciativo za zbiranje nekaterih statističnih podatkov v *status animarum* ali če ji niso bili vsaj sporočeni rezultati. Iz štajerskega deželnega arhiva sem mogel dognati, da so bili l. 1707. odposlani na Štajersko komisarji, da popišejo vse prebivalstvo; gospodstvom in cerkvenim predstojnikom pa je bilo zapovedano, da naj jim pošljejo sezname (»specification«) vseh njim podrejenih duš. Kakor vidimo, se je že tedaj postavilo načelo dvojnega štetja duš, po posvetnih in po cerkvenih oblasteh, ki je bilo izvedeno tudi pri prvem štetju l. 1754. Štajerski deželni stanovi so odgovorili s prošnjo, da se naj popis odloži, ker se je bati, da bo prišlo v tem primeru do upora kmetov.²⁴ Kakor je ugotovil Pirchegger, se je nato l. 1708. kljub temu izvedel popis ognjišč, ki je dognal na Štajerskem 62.300 ognjišč, od teh 3100 v mestih in trgih, in gotovo ni obsegal vsega prebivalstva; ohranile so se le te številke, sicer je pa statistika izgubljena.²⁵

Za časa Karla VI. so se izvedle velike cehovske reforme in ob tej priliki se je vršilo štetje obrtnikov.²⁶ Najbolj zanimivo dejstvo iz te dobe je pa štetje prebivalstva v Trstu l. 1735. Podatki veljajo samo za mesto brez okolice. Način izvedbe ni znan. Ugotovilo je 3454 domačinov (1653 m. in 1801 ž.), 248 tujcev (217 m. in 31 ž.), 60 oseb brez navedbe spola in 103 Žide (58 m. in 45 ž.), skupaj torej samo 3865 prebivalcev.²⁷

S tem smo prišli do prvega splošnega in resnično izvedenega štetja prebivalstva l. 1754. Vsi dotedanji poskusi so bili pač le več ali manj negotova tipanja. Manjkal je glavni predpogoj za uspeh: primeren administrativni aparat, ki bi

izvedel štetje. To pa je ustvarila šele terezijanska doba s svojimi deželnimi vladami in okrožji.

Poleg doslej omenjenih skupin virov imamo še nekaj drugih poročil. Tako je zbral P. Montanelli za Trst tudi vsa poročila tržaških poslancev na dvoru, en literaren vir (spomini) ter domneve zgodovinarjev, od teh eno na podlagi števila oboroženih moških (800 moških, torej o. 4800 prebivalcev v 13. stoletju), ostale pa na podlagi splošnega vtisa o stanju mesta.²⁸ Prišel je za dobo od 13. do 18. stoletja do raznih števil, ki se gibljejo med 3000 in 10.000. — L. Pipp je pa zbral v posebnem članku vesti o razvoju prebivalstva Ljubljane in Kranjske; podatki za Ljubljano segajo tudi v dobo pred 1754; pri tem se je omejil na navajanje poročil in vzdržal vsake sodbe o njihovi točnosti.²⁹ Če reduciramo vse te podatke na njihove prvotne vire — avtor našteje včasih isti podatek večkrat, ker ga navaja več piscev —, se nam pokažejo najprej nekatere vesti kot povsem fantastične, tako Dimitzeve ali Valvasorjeve. Valvasor se je motil celo pri cenitvi prebivalstva Ljubljane v svoji dobi, kjer je številka 20.000 prebivalcev vsaj trikrat previsoka. Ostaneta nam le še dva vira: znano pismo škofa Hrena papežu iz l. 1616., kjer trdi, da ima Ljubljana okrog 7000 prebivalcev — trditev, ki se morda resnici precej približa — in pa Müllnerjeve cenitve za dobo od 1600 do 1744 na podlagi seznamov mestnih hiš in najemnikov v mestnih davčnih knjigah, ki se gibljejo med 6000 in 8500 prebivalci. Müllnerjeva misel je pravilna, a treba bi jo bilo izpopolniti s študijem mestnega gospodstva in s primerjanjem s kasnejšimi podatki. Razen tega pridejo v poštev še župnijske matrike in *status animarum*, ki jih pri Ljubljani ni še nihče uporabil za ta namen. Vse druge vire pa moremo brez škode popolnoma odkloniti.

Viri te vrste, t. j. poročila pisateljev, mestnih odposlancev itd. morejo biti zelo netočni ali pa dosti blizu resnici; ugotoviti pa je to mogoče — posebno za novi vek, kjer je to izvedljivo — s tem, da jih primerjamo s podatki iz davčno - urbarjalnih ali pa iz cerkvenih virov, ki so in ostanejo glavna opora za vse to razdobje. V podrobnejše razpravljanje o prebivalstvu naših dežel za razdobje pred sredo 18. stoletja se tu ne morem spuščati; zadovoljiti se moram

s tem, da na eni strani opozorim na probleme in na vire, na drugi strani pa poskušam ugotoviti za kasnejšo dobo nekaj zanesljivih oporišč, ki bodo pomagala drugim raziskovalcem osvetliti po retrogradni metodi tudi skromnejše podatke za starejšo dobo.

2. Prva štetja prebivalstva.

O prvih avstrijskih štetjih prebivalstva je zbral nekaj podatkov najprej V. Goehlert že l. 1854.¹ Nato pa je objavil l. 1909. tedanji privatni docent statistike na graški univerzi A. Gürtler posebno knjigo o terezijansko - jožefinskih štetjih.² To delo ima svoj pomen, vendar pa je v bistvu le formalna zgodovina zakonodaje o štetjih prebivalstva, ki pa tudi ni brez vrzeli in napak. Avtor ne razpravlja skoraj nič o izvedbi štetij in o zvezi med štetji in celotno upravo tedanje dobe; ne dotika se vprašanja o zanesljivosti rezultatov in niti ne kontrolira provenience podatkov v tabelah, ki jih sam reproducira in ki so deloma le domneve sodobnih pisateljev brez vsake osnove v uradnih virih. Njegovo delo sloni v glavnem le na sodobnih in kasnejših avtorjih in pa na neobjavljenem gradivu, ki ga je zbral pred kratkim umrli graški amater H. Liebhard; ostalega arhivalnega materiala pa avtor sploh ni izrabil, niti onega v Gradcu ne. — Tako nam ostane za prva avstrijska štetja le razprava Henryka Großmanna, ki odgovarja vsem zahtevam in ki sloni na podatkih iz centralnih (dunajskih) arhivov; na žalost pa je prišla le do l. 1769.³ Iz teh razprav nam je mogoče posneti splošni okvir, ki nam bo pojasnil tudi izvedbo in rezultate prvega štetja na Slovenskem l. 1754.

Prvo avstrijsko štetje prebivalstva sledi neposredno terezijanski reformi centralnih uradov in ustanovitvi deželnih vlad in okrožnih uradov v posameznih deželah v letih 1747 in 1748. Neposredna predzgodovina ni znana, vendar pa je zelo verjetna domneva, da je bil glavni iniciator grof Haugwitz, ki je sploh centralna osebnost prvih terezijanskih reform. Glavni motiv je bil pač davčnega značaja: o priliki uvedbe davčne reforme in terezijanskega katastra so hoteli ugotoviti število »hiš« in obenem tudi število pre-

bivalcev. H. Großmann domneva, da je štetje tudi v zvezi s pripravami za reformo kmetских odnošajev.

Izhodišče prvega štetja tvori najvišji reskript od 13. oktobra 1753, ki določa po češkem vzoru tudi za avstrijske — in s tem za večino slovenskih — dežele, da naj pošljejo župniki in upravitelji župnij ob koncu vsakega vojaškega leta seznane vseh svojih faranov na svoje ordinarije, ti pa na deželne vlade, ki naj jih pošljejo naprej na dvor. Prebivalstvo naj se deli pri tem v tri skupine: v komunikante, v mladino, ki je že sposobna za verski pouk, in v negodne otroke.⁴ Vsebina reskripta kaže jasno, da se prvo štetje naslanja na cerkev in na *status animarum*; novo pa je to, da se zdaj od župnikov ne zahtevajo le številke, ampak tudi sezname župljanov. — Še preden je bil reskript izveden, je bilo pa odrejeno najprej za Nižjo Avstrijo z dekretom od 27. oktobra 1753, nato pa tudi za druge dežele z najvišjim reskriptom od 19. januarja 1754, da se izvrši posvetno štetje, ki ga naj izvedejo posamezna gospodstva. Pri tem se prebivalstvo grupira v drugačne skupine kakor pri prvem reskriptu: ločiti ga je treba po spolu, nato pa vsak spol zase v pet starostnih skupin (do 15, od 15 do 20, od 20 do 40, od 40 do 50 in nad 50 let), pri zadnjih treh skupinah pa je treba ločiti tudi oženjene in samce. — Definitivno odločitev pa je prinesel šele najvišji reskript od 16. februarja 1754, za Nižjo Avstrijo pa dvorni dekret od istega dne. Določil je, da se naj izvede dvojno štetje, cerkveno po farah in posvetno po gospodstvih; obe štetji, tudi cerkveno, pa naj grupirata prebivalstvo v skupine na način, kakor ga je predpisal reskript od 19. januarja 1754 za posvetno štetje. Štetja naj se odslej vrše le vsako tretje in ne več vsako leto; s prvim štetjem je pa treba pričeti takoj. — Sledil je nato še reskript od 2. marca 1754, ki je odredil tako imenovano statistiko »hiš«. Po teh zadnjih dveh reskriptih od 16. februarja in 2. marca 1754 se je nato tudi v resnici izvedla prva statistika hiš in prebivalstva.

Ko je bilo štetje izvršeno in ko so rezultati prišli na Dunaj, so sestavili tam tabelo, ki navaja rezultate za dežele. To tabelo je prvi objavil Goehlert, za njim jo je ponatisnil Gürtler, v slovenskem prevodu je pa objavil rezultate za

naše dežele Pipp.⁵ Großmann je ugotovil, da je v tabeli več napak; vendar pa nas zanima tu le ugotovitev, da so v tabeli izpuščeni rezultati štetja Židov, ki so živeli tudi v Trstu.⁶ Glavni podatki tabele so sledeči:

Štajerska	696.606 preb.
Koroška	271.924 „
Kranjska, Goriška, Gradiščanska	446,901 „

Za vse avstrijsko-češke dežele navaja tabela 6,134.558 (po Großmannu pa okrog 6,654.541) prebivalcev. Podrobnejša diferenciacija po spolu, starosti in stanu (oženjeni in samci) v smislu reskripta od 16. februarja 1754 nas tu ne zanima. Podatkov za manjše upravne enote kakor dežele na Dunaju ni. Ker sta se vršili v tem letu prav za prav dve štetji, cerkveno in posvetno, je važna Großmannova ugotovitev, da predstavlja tabela rezultat posvetnega štetja. Podatkov o rezultatih cerkvenega štetja in sploh bolj podrobnih podatkov o prvem štetju pa raziskavanja v dunajskih arhivih niso mogla odkriti; o tem nas morejo poučiti samo pokrajinski arhivi.

Iz aktov arhiva štajerske deželne vlade vidimo jasno, kako se je izvedlo štetje: okrožni uradi so pošiljali svoja navodila gospodstvom in dobivali od njih svoje rezultate; ordinariati so pa zapovedovali župnikom, od katerih so prejeli rezultate cerkvenega štetja. Okrožni uradi in ordinariati so nato sestavili vsak svoj sumarij in ga poslali deželni vladi. Ohranjeni so nam pa v arhivu graške deželne vlade samo ti sumariji posvetnega štetja po okrožjih in cerkvenega štetja po diecezah, medtem ko podrobnejših rezultatov ne poznamo.⁷

Tabela posvetnega štetja navaja za vso Štajersko 696.606 prebivalcev in jih deli na pet okrožij in še posebej na mesto Ptuj, ki je bilo tedaj še izven okrožij. Slovenski del Štajerske je obsegal celjsko okrožje, ki sega na severu do Drave, s 159.588 prebivalci, mesto Ptuj s 1093 prebivalci in pa del mariborskega okrožja, ki šteje tedaj v celoti 159.708 prebivalcev. Mariborsko okrožje sega v onem času na jugu do Drave, tako da leži Maribor na njegovi periferiji; na severu se meja od Radgone do Špilja ujema z narod-

nostno in sedanjo državno mejo, v svojem zapadnem delu pa sega mariborsko okrožje ob Muri daleč na sever skoraj do Gradca, na skrajnem zapadu pa celo do Stub-Alpe in Glein-Alpe.⁸

Cerkveno štetje po farah je naštel 682.593 prebivalcev, torej za 14.013 prebivalcev manj. Slovenski Štajerski pripada najprej vse ozemlje južno od Drave, ki razpade tedaj v goriško nadškofijo s 114.974 in v ljubljansko škofijo s 45.050, skupaj torej 160.024 prebivalci. Slovensko ozemlje severno od Drave tvori na zahodu majhen del lavantinske škofije, ki šteje na Štajerskem v celoti 29.903 prebivalce. Vse ostalo slovensko ozemlje pa tvori del graškega arhidiakonata salzburske nadškofije, ki ima v celoti 154.256 prebivalcev.

Če primerjamo karto tedanje cerkvene in politične razdelitve Štajerske, vidimo, da odgovarja neslovenski del mariborskega okrožja približno ozemlju lavantinske škofije, proštije Stainz sekovske škofije in polovice kvasi-ordinariata St. Lambrecht.⁹ Če odštejemo podatke za vse te enote v cerkvenem sumariju od številke za mariborsko okrožje v posvetnem sumariju, smemo trditi — z vsemi rezervami — da je bilo tedaj naštetih na slovenskem Štajerskem okrog 250.000 prebivalcev (po obeh štetjih).

Za Kranjsko, Goriško in Gradiščansko skupaj nam je sporočeno kot rezultat štetja število 446.901 prebivalec. To število pa moremo podrobnejše razčleniti na podlagi nekega rokopisa od okrog 1780, ki se opira brez dvoma na uradne podatke. Po tem rokopisu ima ljubljansko okrožje 126.528, novomeško 130.750 in postojnsko 87.276 prebivalcev, skupaj torej 344.544 prebivalcev.¹⁰ Diferenca med obema številkama je 102.347 prebivalcev in odpade na Goriško, Gradiščansko in morda tudi Trst z ozemljem, ki se v dunajskem sumariju ne omenja nikjer. Dognano pa je, da je bilo v Trstu 1754 izvedeno štetje, ki je dognalo za mesto samo 5780 prebivalcev (brez garnizije in začasno v mestu bivajočih, ki jih je gotovo nad 2000), medtem ko je imelo 1735 mesto šele 3865 prebivalcev.¹¹

Pri teh številkah pa je treba upoštevati, da teritorialne enote niso identične s kasnejšimi. Pri Kranjski je pripadala postojnskem okrožju tudi vsa tedanja avstrijska Istra in

kot enklava vse Devinsko; razen tega so se izvršile kasneje še manjše mejne korekture in odprave enklav na kranjsko-goriški in kranjsko-štajerski meji. Pri Goriški je treba upoštevati tudi to, da meja z Benečijo ni identična s kasnejšo.¹² Marijan Dobovšek je na podlagi analogije s kasnejšimi štetji ocenil prebivalstvo na teritoriju Kranjske po obsegu l. 1754. na 357.000 in na teritoriju predvojne Kranjske na 320.000 prebivalcev; na podlagi že omenjenega vira pa je treba popraviti prvo številko na 344.554 in temu primerno znižati tudi drugo številko.¹³

Za cerkveno štetje na Kranjskem sta nam ohranjena le dva fragmenta. Prvi vir je tabela, ki podaja prebivalstvo posameznih župnij stiškega arhidiakonata goriške nadškofije, kjer je bilo naštetih skupaj 55.987 prebivalcev.¹⁴ Drugi fragment tvorijo pa popisi prebivalstva onih kranjskih župnij, ki spadajo v ljubljansko škofijo. Za vsako župnijo in vikariat je ohranjen poseben zvezek, ki navaja vse prebivalce po imenu, spolu, starosti in stanu ter omenja povsod tudi kraj, kjer žive, in gospodstvo, pod katero spadajo. Pri nekaterih farah manjkajo sumariji in je treba prebivalce šele prešteti. Treba je seveda upoštevati, da obsega tedanja ljubljanska škofija le majhen del Kranjske. Kljub temu so pa ti popisi dragoceni, ker je to eden od redkih primerov, da nam je za to dobo ohranjen statistični pramaterial.¹⁵ — Vsi drugi viri in posebno vsi akti tedanje kranjske deželne vlade so bili pa pozneje uničeni.

Če upoštevamo rezultate za predvojno Kranjsko in slovenski del Štajerske, ocenimo slovenski delež na prebivalstvu Koroške s 30% in na t e d a n j i Goriško-Gradiščanski s 70% in če štejemo od 37.000 prebivalcev, kolikor jih je imel po Dobovšku teritorij, ki je spadal tedaj pod Kranjsko in pripadal pozneje Istri in Goriški, 15.000 na slovensko ozemlje, dobimo približno številko za slovensko ozemlje; z vsemi rezervami je mogoče oceniti število tedaj na slovenskem ozemlju — kamor seveda ne spadajo tedaj beneški predeli in Prekmurje — naštetega prebivalstva na približno 725.000.

O vrednosti prvega štetja imajo nekateri raziskovalci zelo ugodno mnenje. Po njihovih trditvah je to štetje zanes-

ljivo in ima večjo vrednost kakor poznejša vojaška štetja.¹⁶ Po mojem mnenju so te trditve neupravičene. Oni avtorji so se dali preveč zavesti od formalnih momentov. Res je, da omogoča tabela, po kateri so se zbirali podatki cerkvenega in posvetnega štetja, grupacijo prebivalstva po starosti v pet skupin, v okviru vsake skupine še razlikovanje med spoloma in povrhu še pri vsakem pododdelku razlikovanje med poročenimi in neporočenimi. Pri poznejših vojaških štetjih te možnosti deloma ni. Zato je moderni populacionist, ki vidi v prvem štetju realizirane vse svoje osnovne zahteve, pripravljen priznati temu štetju prednost pred poznejšimi vojaškimi štetji. Pri tem ga ne moti dejstvo, da ima prvo štetje velike formalne napake. Največja med njimi je gotovo ta, da se je štetje vršilo tekom več mesecev in da predpisi ne določajo nikakega kritičnega momenta, t. j. termina, za katerega naj veljajo posamezni podatki. Medtem ko se je v nekaterih krajih šele pričelo šteti, so bili podatki iz drugih že zastareli. Toda ta ugovor izgubi mnogo na svoji veljavi, če pomislimo, da je bilo to prvo štetje in da velja isti argument tudi za vojaška štetja vseskozi do l. 1857. Formalno so predpisi in tabela, po kateri se je vršilo štetje, brez dvoma zadovoljivi. — Povsem nekaj drugega je pa vprašanje načina izvedbe ter zanesljivosti podatkov. Kot državni uradi pridejo za izvedbo v pošteve le deželne vlade in po nekaj okrožnih uradov v vsaki deželi. Prvo instanco za zbiranje podatkov pa tvorijo gospodstva in župniki, ki jim je bilo s tem naloženo novo, dotlej neznano breme. Zelo karakteristična je v tem oziru spomenica župnika v Vuzenici: Njegova fara obstoji iz samotnih dvorcev in ne iz vasi; zato ni obiskal vseh krajev in se je često ravnal le po izpovedi kmetov. Kmetje se boje, da gre za glavnilino ali za vojaško konskripcijo. V fari vlada velika revščina in izogibanje je zato razumljivo. Mogel je naštet le 1753 duš, medtem ko je velikonočnih spovednih listkov čez 3000, in še med naštetimi so mnogi navedli napačno spol in starost svojih otrok ter tudi svojo lastno starost.¹⁷ Zato sodim, posebno še na podlagi primerjanja z mnogo višjimi podatki poznejših vojaških štetij, ugotovljenimi po bolj sigurni metodi, da je prvo štetje primeroma nezanesljivo in da so številke v splošnem prenizke.

Paralelno s štetjem prebivalstva se je vršila tudi tako imenovana »statistika hiš«, ki je pa v resnici nekaj povsem drugega. Štelo se je hiše v mestih in trgih, nadalje cele, tričetrtinske, polovične in četrtinske grunte posameznih gospodstev, potem kajže in končno hiše, ki so neposredno podrejene deželi. Fasije so pošiljala posamezna gospodstva; njihovih lastnih posestev ni bilo zraven. Kranjski deželni stanovi so se pritožili, da so šteli vse kajže med hiše in so dosegli revizijo štetja.¹⁸ Vse to dokazuje popolnoma jasno, da se je vršilo vse štetje v davčne namene in da gre za priprave za izvedbo terezijanskega katastra, torej za motive, ki so bili po Großmannu sploh merodajni pri izvedbi prvega štetja. Poleg teh motivov pridejo v poštev le še vojaški momenti (razdelitev rekrutov).¹⁹ Podrobnejše razpravljanje o zelo zanimivih rezultatih in podatkih štetja hiš ne spada sem.

V smislu reskripta od 16. februarja 1754 bi se moralo vršiti štetje vsako tretje leto. Zaradi sedemletne vojne pa je naslednje štetje odpadlo. Šele 1761 je bilo odrejeno, da naj se izvede novo štetje; podatki naj bodo sumarični in se naj opirajo na štetje 1754. Formularji za štetje so bili po Großmannovi trditvi isti kakor za štetje 1754; vendar pa v sumarijih ni podatkov za diferenciacijo prebivalstva po spolu, stanu in starosti. Novo je bilo le to, da se zahteva poleg navedbe prebivalcev tudi podatke o številu naselij (velikih in malih mest, trgov, vasi) in rodbin. Ker pa gospodstva po večini niso bila sklenjena in ker so razni posestniki v isti vasi pripadali različnim gospodstvom, so si vsaj na Štajerskem pomagali s tem, da so zahtevali podatke o naseljih od deželskih sodišč, t. j. od večjih, teritorialno sklenjenih enot, ki vrše na svojem ozemlju krvno sodstvo, podatke o rodbinah in »dušah« pa od gospodstev. Cerkveno štetje se v tem letu ni vršilo; o tem vsaj ne ve povedati ničesar noben vir.²⁰

Od rezultatov štetja nam je ohranjena samo tabela za avstrijske dežele, ki jo je prvi objavil Großmann, in pa podatki za okrožja in nekatere manjše enote v arhivu štajerske deželne vlade; v arhivu kranjske deželne vlade izvemo sicer iz repertorijev, da so se štetja 1754 in 1761 vršila, akti

sami so bili pa vsi brez izjeme uničeni. Vendar pa nam zadostuje že Großmannova tabela, da si stvorimo svoje mnenje o vrednosti štetja. Za prebivalstvo se navajajo sledeče številke:

Štajerska	426.365 preb.
Koroška	229.614 „
Kranjska	344.554 „
Goriška in Gradiščanska	88.921 „

Če primerjamo te podatke s štetjem 1754, vidimo, da je številka za Kranjsko enostavno prepisana iz aktov prvega štetja; številke drugega štetja za Goriško in Gradiščansko, za Koroško in prav posebno še za Štajersko so pa tako različne in tako nizke, da moramo zaradi njih izgubiti vsako vero v zanesljivost drugega ali pa morda celo obeh štetij. Nezaniesljivost si moremo najlažje razložiti s sabotažo uradnikov gospodstev, ki so se bala, da jim ne bi bilo odmerjenih na podlagi rezultatov štetij preveč davkov ali pa rekrutov, in so zato namenoma zniževala številke.

Na Dunaju so vzbudili ti rezultati seveda veliko nezadovoljstvo in že naslednje leto se je izvedla reforma organizacije štetij. Osnovo sta tvorila dvorna dekreta od 24. aprila in 22. maja 1762. Namesto dotedanjega triletnega se je uvedlo zopet vsakoletno štetje in sicer dvojno, cerkveno in posvetno; obe štetji pa se vršita po popolnoma različnih formularjih.²¹

Cerkveno štetje se izvede zopet tako, da pošljejo župniki podatke svojim ordinarijem, ki nato sestavijo sumarije in jih pošljejo svojim deželnim vladam. Toda formularji zanje se popolnoma spremenijo; odslej se zahteva od njih, da sporoče število v zadnjem letu poročenih, nadalje (ločeno po spolu) število v zadnjem letu rojenih, umrlih, obhajanih, število za obhajilo še nesposobnih otrok in končno število vseh duš, ki tvori vsoto števila obhajancev in otrok. Ta formular je zanimiv, ker se s tem prvič odreja župnikom ona panoga statistike prebivalstva, ki je njihovemu delokrogu najbližja in ki so jo v glavnem ohranili do danes: zbiranje podatkov o prirodnem gibanju prebivalstva, ki se izraža v porokah, rojstvih in smrtih. Razen tega se zahteva od njih le še podatke o obhajancih in o otrokih, ki so še nesposobni

za obhajilo. Za župnike niso bile te zahteve nič popolnoma novega; vse te podatke so morali navajati že prej v *status animarum*, ki so jih pošiljali svojim škofom. Ta ureditev tudi še ni dokončna; definitivno je uredil sistem cerkvenih matrik in poročanja o njihovih rezultatih šele Jožef II. l. 1784.

Posvetno štetje so izvršila gospodstva, ki so nato poslala svoje rezultate okrožnim uradom, ti pa naprej deželnim vladam. Od njih pa zahtevajo drugačne podatke: število naselij vseh vrst, število hiš, samostanov, rodbin z lastno hišo in brez nje, nato pa starostno in stanovsko (t. j. poročeni in neporočeni) statistiko po istih skupinah kakor 1754; razen tega se prvič uvaja nekaka statistika poklicev, ki je seveda zelo primitivna: razlikuje se več vrst duhovščine, plemstvo, več skupin uradništva, služabniki, meščani-neprofesionisti, profesionisti, kmetje-podložniki, siromaki v bolnicah in sirotišnicah. Novost je tudi to, da se s statistiko prebivalstva prvič družijo tudi štetje vprežne živine, kar ostane potem v veljavi več kakor sto let. — Dopolnilo k tem določbam tvori nato najvišji reskript od 3. septembra 1763 in posebno dvorni dekret od 11. decembra 1763, ki uvaja poleg statistike prirodnega gibanja prebivalstva že tudi podatke o preseljevanju (koliko ljudi se je doselilo v deželo in koliko izselilo). Ves ta sistem je ostal nato v veljavi do l. 1770.

Vsi ti predpisi o štetju prebivalstva so teoretično za ono dobo brez dvoma dobri in zadovoljivi. Moderni statistiki vidijo v njihovih formularjih izpolnjene svoje osnovne zahteve po ugotovitvi števila naselij, hiš, rodbin, prebivalstva. njegove razdelitve po spolu, starosti, stanu in poklicu, nadalje o prirodnem gibanju in o preseljevanju. Poznejši sistem vojaških konskripcij teh zahtev po večini ne zadovolji in zato ga smatrajo nekateri moderni statistiki za nazadovanje.

Pri statistiki pa ne gre samo za predpise in formularje, ampak tudi za zanesljivost podatkov. Teh podatkov je pa za ta leta v manjših arhivih izredno malo.²² Navezani smo skoraj samo na dunajske arhive, iz katerih je objavil tabelo posvetne statistike 1762 Goehlert in za njim Gürtler, popolno tabelo tega štetja in vse tabele ostalih štetij pa šele Großmann. Naj navedem tu samo številke za celotno število prebivalstva naših dežel po doslej znanih štetjih:

	Posvetno štetje 1762	Cerkveno štetje 1762	Posvetno štetje 1766	Posvetno štetje 1768
Štajerska	495.514	619.984	—	501.529
Koroška	259.911	258.668	248.055	—
Kranjska	220.671	289.894	—	228.809
Goriška	61.249	75.854	—	65.186
Gradiščanska . .	18.500	18.450	—	15.959

Čitatelj naj primerja s to tabelo še zgoraj navedene podatke o štetjih 1754 in 1761 in dobil bo jasno sliko o njihovi vrednosti. Med posameznimi številkami so tako ogromne difference, da postane njihova nezanesljivost takoj evidentna. Razlogi so jasni. Državni uradniški aparat, ki ga je bilo mogoče porabiti za ta namen, obstoji tedaj v deželnih vladah in v nekaj okrožnih uradih za vsako deželo. Za zbiranje prvotnega materiala pa je država navezana na gospodstva, oz. v mestih na avtonomne uprave, in pa na župnike. Gospodstva in župniki pa nimajo niti volje niti moči, da bi ustregli vsem visokim zahtevam, ki se stavijo nanje. Gospodstva se verjetno boje, da jim ne bi odmerili preveč davkov in rekrutov; zato naštejejo čim manjše število svojih podložnikov. Župnikom se tega ni treba bati, razen tega pa imajo v svojih matrikah in posebno še v številu obhajancev že nekaj oporišč za ocenitev prebivalstva; zato so cerkvene statistike vredne več kakor pa posvetne. Niti od župnikov niti od gospodstev pa ni bilo mogoče pričakovati, da bi s podrobnim vsakoletnim popisom prebivalstva od hiše do hiše izvedli delo, ki je zahtevalo mnogo časa in mnogo vestnosti ter ni bilo združeno z nikako nagrado. Na Dunaju so končno uvideli, da je doživel ves ta sistem neuspeh. Zato so zavrgli obe dotedanji poti zbiranja podatkov in začeli ustvarjati popolnoma novo organizacijo štetij.

V teritorialnem oziru je za ta štetja značilno, da se nikjer ne omenja Trst. V poznejši dobi vojaških konskripcij je užival Trst izjemen položaj, ker je bil izvzet od rekrutacije. Podoba je, da velja to že za dobo prvih štetij. Montanelli sicer navaja v svojem delu številke za 1758 (6433 prebivalcev) in 1765 (6518 prebivalcev), oboje le za mesto samo.²³ Iz teh števil bi bilo mogoče sklepati, da je začelo

število prebivalstva že naraščati. Vendar pa iz avtorjevih podatkov ne dobimo vtisa, da bi se vršilo tržaško štetje po istih odredbah in formularjih kakor drugod.

V formularjih, po katerih so se vršila štetja, in v tabelah, kjer so nam ohranjeni njihovi rezultati, ne najdemo samo vprašanj in podatkov o številu prebivalstva, ampak tudi o njegovi sestavi in gibanju ter celo o številu naselij, hiš in rodbin. Ker so to prve splošne ugotovitve te vrste sploh, bi jih bilo zelo zanimivo primerjati s kasnejšimi. Vendar pa bi bilo treba sklepati zelo previdno, in sicer iz onega razloga, zaradi katerega izgube prva štetja sploh mnogo na svoji vrednosti: zaradi nezanesljivosti vseh njihovih podatkov.

3. Doba vojaških konskripcij.

Prva štetja prebivalstva niso dala zaželenih rezultatov. Kakor sem že omenil, je bil glavni razlog v tem, da država ni imela primernih organov, ki bi mogli in hoteli izvesti zanesljiva štetja. Deželne vlade in okrožni uradi za ta namen niso zadostovali, ker so bili za zbiranje prvotnih podatkov, za statistični pramaterial, navezani na župnike in na gospodstva, dva organa, ki sta končno oba odpovedala.

Medtem je pa bila l. 1769. izvedena reforma avstrijske armade. Uvedli so obvezno rekrutacijo za večino prebivalstva države. Za izvedbo te reforme je bilo pa seveda nujno potrebno, da dobi država pregled vseh onih oseb, ki pridejo v poštev za rekrutacijo. Zato je bil izdan patent od 10. marca 1770, ki odreja splošen popis vsega prebivalstva pod pretežno vojaškimi vidiki. Štetje prebivalstva postane s tem za dolgo dobo, ki traja nad 80 let, v prvi vrsti vojaška zadeva in šele sekundarno tudi zadeva civilnih oblasti. Zato je za ocenitev rezultatov vojaških konskripcij neobhodno potrebno, da spoznamo najprej novi sistem v njegovih glavnih potezih, ki so ostale tekom vsega tega razdobja nespremenjene.¹

V zvezi z novo rekrutacijo je bilo treba najprej določiti za vsak regiment in vsako kompanijo poseben teritorij, odkoder naj dobiva svoje rekrute. Teritorij regimentov se sklada navadno s kako večjo upravno enoto in za nas

v splošnem ne pride v poštev; pač pa so važni njegovi pododdelki, teritoriji posameznih kompanij, ki se v začetku imenujejo navadno k a n t o n i, pozneje pa se zanje uveljavi izraz n a b o r n i o k r a j i (Werbbezirke). Ti naborni okraji tvorijo ne samo enote, v okviru katerih so se vršila štetja, ampak obenem tudi osnovo za vso kasnejšo moderno nižjo upravno in sodno razdelitev in organizacijo naših dežel. Njihov postanek in teritorialni obseg je deloma že raziskan. Pri tem se je ugotovilo, da se teritorij nabornih okrajev ne naslanja na gospodstva in sicer zato, ker le-ta nimajo sklenjenih ozemelj in ker so njih podložniki raztreseni po raznih krajih med podložniki drugih gospodov. Zato so iskali drugih izhodišč in na Štajerskem so se naslonili na cerkveno razdelitev: organizacija nabornih okrajev, ki je bila zapovedana 1771 in izvedena šele 1773, je dodelila vsakemu okraju teritorij ene ali več (predjožefinskih) župnij.² Na Koroškem se organizacija nabornih okrajev ne nasloni na fare, ampak na teritorij deželskih sodišč, ki so vršila tedaj na svojem ozemlju krvno sodstvo; tudi tukaj so ohranjeni sezname in rekonstruiran obseg posameznih nabornih okrajev.³ Za Kranjsko je doslej znan patent od 22. aprila 1780, ki dokazuje s svojim seznamom 18 kantonov in 38 nabornih okrajev, da so njihovi teritoriji sestavljeni iz ozemlja ene ali več (predjožefinskih) župnij, prav tako kakor na Štajerskem.⁴ Ta razdelitev je pa v resnici le reforma prvotne razdelitve iz l. 1771., ki je razdelila Goriško na tri, Kranjsko pa na trinajst kantonov in se je tudi naslanjala na predjožefinske fare in vikariate.⁵

Naborni okraj postane kmalu tudi administrativna enota. Država tedaj sicer še ne more poveriti njegove uprave svojim uradnikom. Pomaga si pa s tem, da poveri vse posle, ki spadajo pod kompetenco nabornega okraja, enemu izmed gospodstev na njegovem ozemlju; to gospodstvo postane za ves teritorij nabornega okraja n a b o r n o g o s p o d s t v o (Werbbezirksherrschaft), ki mu država delegira dotične zadeve. Njegova najvažnejša naloga pa je, vsaj v začetku, da izvede skupaj z vojaškimi oblastmi štetje prebivalstva.

Še preden je bila odrejena in dovršena organizacija nabornih okrajev, je bila pa že l. 1770. izvedena prva vojaška

konskripcija. Izvedle so jo komisije, ki obstoje iz oficirjev in civilnih komisarjev, ki jih imenuje okrožni urad in ki so predhodniki uradnikov poznejših nabornih gospodstev. Štetje preide s tem definitivno iz rok župnikov in gospodstev; vendar pa so oboji dolžni dati komisijam na razpolago svoje matrike in sezname. Komisije se pa ne smejo zadovoljiti s temi podatki, ampak morajo tudi same prepotovati vsa svoja okrožja. Pri tem imajo v bistvu trojno nalogo. Njihova prva dolžnost je bila, da izvedejo splošno hišno numeracijo, prvo v naših krajih. To se je zgodilo tako, da so razdelili posamezne (predjožefinske) fare, oz. na Koroškem jurisdikcije, na manjše enote, ki jih tvorijo posamezne vasi ali pa tudi skupine zaselkov in samotnih dvorcev. Te enote se imenujejo števniki oddelki (Nummerierungsabschnitte), predhodniki kasnejših katastralnih občin; v okviru vsakega števnega oddelka dobi nato vsaka hiša svojo tekočo številko. Druga naloga komisij je bil popis prebivalstva, tretja pa popis vprežne živine. Popis živine je bil izvršen pod vojaškimi vidiki in nas tu ne zanima. Tem važnejši pa je popis prebivalstva, ki ga niso samo prešteli, ampak obenem tudi grupirali v več skupin. To grupacijo in smisel posameznih rubrik so mnogi razumeli napačno, tako n. pr. I. Vrhovec in celo H. Pirchegger.⁶ Če se hočemo izogniti takim pomotam, si moramo najprej predočiti izvedbo štetja in smisel posameznih rubrik, v katere so vpisovali prebivalstvo.⁷

Popis prebivalstva sta izvršila dva funkcionarja: civilni komisar in oficir. Prvi je izvedel popis ženskega prebivalstva in ugotovil samo njegovo število brez vsake podrobne grupacije. Popis moškega prebivalstva je bil pa delo oficirja, ki je izvedel pri tem tudi razdelitev v skupine, vendar pa po čisto vojaških kriterijih. Če pregledamo razpredelnico moškega prebivalstva, vidimo, da tvorijo prve rubrike duhovščina, plemstvo, uradniki in honoracijorji, meščani v mestih in profesionisti (= obrtniki) na deželi ter kmetje (t. j. posestniki vsaj četrtnine grunta), t. j. stanovi, ki so bili tedaj oproščeni vojske službe. V naslednji rubriki »*Voranstehender Bürger und Bauern Gewerbsnachfolger oder nächste Erben*« so bili vpisani prvi sinovi, oz. zetje mestnih trgovcev

in obrtnikov ter kmetskih posestnikov, ki so kot njihovi dediči tudi oproščeni vojaške službe. Sledi rubrika »*Sonsten beim Nährstand und Provinzial-Beschäftigungen*«, kamor spadajo vsi oni, ki so razen doslej naštetih še oproščeni vojne službe (n. pr. vsi ostali poročeni, vsi rudarji, zasebni služabniki, sinovi uradnikov itd.) ali pa zanjo nesposobni. Ostane rubrika »*Zu anderen Staatsnotdürften Anwendbare*«, ki vsebuje vse tiste nesrečnike, ki so jih nato biriči odvedli v vojake. Zadnji dve rubriki »*Nachwuchs: a) Von 1 bis 12 Jahren, b) Von 13 bis 17 Jahren*« ne obsegata vsega moškega prebivalstva v tej starosti, ampak le oni naraščaj, ki pride v poštev za prejšnjo rubriko, t. j. za vojno službo; ves ostali naraščaj je vpisan že v drugih rubrikah.

Iz razpredelnice ni mogoče posneti niti starostne niti stanovske sestave moškega prebivalstva; sestavljena je po popolnoma vojaških vidikih. Pri tem pa je treba upoštevati, da se je izvršila dodelitev v posamezne rubrike tajno, da popisanci niso smeli vedeti, za kaj gre in v katero rubriko jih bodo vpisali, in da je moral dotični oficir presoditi sposobnost ali nesposobnost za vojaško službo kar po vtisu, brez preiskave. Nekaj časa po popisu so pa prišli biriči in odvedli tiste, ki jih je on zaznamoval. Vojaška konskripcija torej ni bila le štetje prebivalstva, ampak obenem tudi nekak nabor.⁸

Ker so pri štetju odločali vojaški motivi, je jasno, da so vzeli za osnovo v dotični kraj pristojno prebivalstvo. Vendar so bili pa posebej omenjeni odsotni domačini in prisotni tujci, tako da je mogoče s preračunavanjem ugotoviti tudi število prisotnega prebivalstva.

Zakonodaja l. 1777. je — po Gürtlerjevi trditvi — uvedla za naborno okrožje vsake kompanije posebno populacijsko knjigo, v kateri so bile zabeležene vse osebe in sicer tako, da je imela vsaka rodbina poseben list. Vodila se je v dveh enakih izvodih, od katerih je imelo enega naborno gospodstvo, drugega pa komanda regimenta. Višjim instancam so pa sporočili samo sumarije.

Konskripcijski sistem se pa seveda ne more zadovoljiti z enkratno ugotovitvijo števila prebivalstva, ampak mora že iz vojaških razlogov stremeti za tem, da zabeleži tudi vse

spremembe, ki se izvrše v stanju prebivalstva. Pri tem je imel na razpolago dve možnosti. Prva pot je bila v tem, da se zahtevajo od cerkvenih oblasti podatki o prirodnem gibanju prebivalstva, t. j. o rojstvih in smrtih, ter popravijo nato po teh podatkih vse tabele. Druga možnost je bila pa izvedba novega štetja z novim individualnim popisom vsega prebivalstva po komisiji. Jasno je, da je druga pot mnogo bolj zadovoljiva, ker prirodno gibanje prebivalstva nikakor ni identično z vsemi spremembami v stanju prebivalstva, jasno pa je tudi, da je ta pot težje izvedljiva. Važnost tega vprašanja je evidentna, ker je zavisna naša sodba o vrednosti števil, ki se navajajo za posamezna leta, od metode, po kateri so jih ugotovili. Vendar pa doslej to vprašanje ni zadovoljivo pojasnjeno. Kolikor mi je bilo mogoče dognati iz graških arhivov, so se v prvih letih vojaške konskripcije vršili res pravi popisi prebivalstva; že doslej neznani dvorni dekret od 18. decembra 1772 je pa določil, da naj pošiljajo odslej vsako četrletje župniki poročila o prirodnem gibanju prebivalstva, gospodstva pa o preseljevanju; na podlagi teh podatkov naj se korigirajo populacijske knjige, ki jih torej že tedaj vodijo vojaški uradi, prava štetja naj se pa vrše le vsakih pet let.⁹ Za poznejša leta trdi Gürtler, da se po prvih štetjih, izvršenih na podlagi patentov od 1777 in 1779, ni vršilo nikako novo štetje prebivalstva, ampak le korekture na podlagi došlih prijav; omenjanje letnih konskripcij in vizitacij v aktih tej trditvi baje ne nasprotuje.¹⁰ Po mojem mnenju bi bilo treba to vprašanje še podrobnejše raziskati.

Kot rezultate prvih konskripcij hočem navesti tu samo številke, ki jih navajajo sodobni u r a d n i v i r i ali pa so jih vsaj avtorji dobili iz uradnih virov. Za Kranjsko mi je bilo mogoče zbrati sledeče podatke za celotno število prebivalstva:¹¹

	1771	1771 (voj. štetje)	1772	1778	1779
Ljubljansko okrožje	143.147 (152.510)	152.500	140.888	138.633	—
Novomeško okrožje	144.143 (150.224)	182.674	144.573	144.493	—
Postojnsko okrožje	109.755 (114.727)	114.727	111.409	111.951	—
Kranjska	396.945 (417.361)	449.901	396.870	395.077	399.272

	1780	ca 1780	ca 1782	1784	1785
Ljubljansko okrožje	—	133.239	142.251	—	—
Novomeško okrožje	—	145.974	—	—	—
Postojnsko okrožje	—	133.085	—	—	—
Kranjska	395.077	412.298	—	424.192	412.409

Na Štajerskem nas zanimajo rezultati za celjsko in mariborsko okrožje in pa za celotno Štajersko. Zbrati sem mogel sledeče številkke:¹²

	1771	1773	1775	ca 1780	1784	1785
Mariborsko okrožje	192.976	193.177	192.976	205.643	—	—
Celjsko okrožje	191.316	191.575	191.316	200.512	—	—
Štajerska	793.840	792.632	793.369	819.147	815.540	819.449

Za Koroško sem mogel zbrati te podatke:¹³

	1777	ca 1780	1784	1785
Celovško okrožje	—	176.762	—	—
Beljaško okrožje	—	117.815	—	—
Koroška	285.440	294.577	294.527	294.104

Za Goriško in Gradiščansko navaja Goehlert po svojem dunajskem sumariju za 1784, da sta imeli 116.454 prebivalcev; za 1785 pa pravi po de Luci, da sta imeli s Trstom vred 139.558 prebivalcev.

Poleg nekaterih tu navedenih številčk navajajo avtorji še druge, ki jih v mojem pregledu ni. Te podatke črpajo iz publikacij pisateljev 18. stoletja, predvsem Schlözerja in de Luce. Za oceno takih podatkov pa je treba imeti pred očmi, da so imeli v tedanjem času in še dolgo pozneje rezultate konskripcij za uradno tajnost. Razni avtorji so se sicer trudili, da bi prišli do njih, in v posameznih primerih se jim je to tudi posrečilo; zato sem sprejel tudi jaz v svoj pregled Schlözerjeve številke za Koroško v l. 1777. in za Kranjsko l. 1779. in 1780. ter de Lucin pregled rezultatov konskripcije l. 1785. Vedno jim pa to ni uspelo in mnogi njihovi podatki slone na napačnih informacijah, na rezultatih štetij iz dobe pred vojaškimi konskripcijami ali pa na domnevah, izraženih v zaokroženih številkah. Naj navedem samo en primer: Gürtler navaja po Schlözerju kot rezultat konskripcije

l. 1771. za Štajersko 503.155 in za Kranjsko 198.951 prebivalcev. Čitatelj naj primerja te številke z zgoraj navedenimi rezultati štetja tega leta po uradnih aktih in uvidel bo, kako nekritično je vsako navajanje podatkov sodobnih avtorjev brez kontrole po uradnih aktih.¹⁴

Iz tabel, ki sem jih sestavil zgoraj, dobimo vtis, da se številke precej ujemajo. V enem primeru (mariborsko in celjsko okrožje 1771 in 1775) so mlajše številke prepisane od starejših. Večje difference kažejo le kranjske številke za 1771. Prva številka pomeni navzoče prebivalstvo, pri številki v oklepaju so prišteti zraven še vsi odsotni moški, tretja številka pa je rezultat štetja vojaških oficirjev. Vir sam razlaga razlike s tem, da so odsotni in tujci včasih upoštevani, včasih pa ne; najbolj pravilen pa je rezultat za 1778. — V smislu principov vojaške konskripcije pomenijo posamezne številke pristojno prebivalstvo; kjer so ohranjene celotne tabele, je pa mogoče iz njih takoj izračunati tudi prisotno prebivalstvo; diferenca je pri tem le nekaj tisoč oseb.

Posebno dragoceni so podatki, ki jih dobimo v nekaterih virih za manjše teritorialne enote kakor so dežele in okrožja. Tako navaja rokopis, po katerem so posneti kranjski podatki za 1778, tudi prebivalstvo vseh kranjskih (predjožefinskih) far in vikariatov v tem letu. Drugo, od te različno statistiko predjožefinskih župnij navaja rokopis »Ganz kurz gefaßte Beschreibung von dem Herzogthume Krain«, iz katerega sem dobil številke za ca 1780. Oni fascikelj aktov ljubljanskega okrožnega urada, po katerem sem posnel številko za ca 1782, pa navaja zopet drugo statistiko prebivalstva župnij, povrh pa še prebivalstvo vseh krajev, iz katerih obstoje, in tvori tako prvi krajevni repertorij Gorenjske. Te statistike so sestavili v času jožefinske reforme župnij, ko so hoteli točno poznati prebivalstvo vseh starih in projektiranih novih župnij. Druga taka statistika za ozemlje predjožefinske ljubljanske škofije se nahaja v škofijskem arhivu.¹⁵ Kakor sta ugotovila H. Pirchegger in M. Ljubša, je bila sestavljena l. 1783. taka statistika tudi za Štajersko in to včasih celo za prav majhne zaselke; vendar pa je ohranjena samo za salzburški del (ozemlje severno od Drave) in še tu je nekaj vrzeli; te tabele je objavil M. Ljubša.¹⁶

Ne morem se pa strinjati s Pircheggerjem, ki misli, da gre pri teh župnijskih statistikah za *c e r k v e n o* štetje, izvedeno po župnikih zaradi projektirane regulacije župnij. Za to domnevo ne navaja Pirchegger nikakega dokaza. Po mojem mnenju je bilo to štetje izvedeno po sistemu vojaške konskripcije na isti način kakor prejšnja in poznejša štetja, ki so bila tudi izvedena po predjožefinskih farah, ki tvorijo dele nabornih okrajev, in po krajih (števnih oddelkih); zaradi projektirane reforme župnij so se pa tedaj zanimali tudi za število duš v posameznih župnijah in naseljih ter izpisali iz konskripcijskih knjig in tabel one številke, ki jih imamo ohranjene v arhivih raznih političnih in cerkvenih uradov, ki so odločali o reformi župnij. — Vsi ti podrobni podatki bodo omogočili bodočim raziskovalcem, da pokažejo razvoj prebivalstva v majhnih enotah in izdelajo bolj konkretno sliko kakor pa jo je mogoče dobiti iz velikih teritorialnih enot, na katere se mora omejiti moja knjiga.

V teritorialnem oziru veljajo za prve konskripcije vse one pripombe o obsegu posameznih upravnih enot, ki sem jih navedel že pri štetju 1754. Za Kranjsko je izračunal M. Dobovšek na podlagi statistike župnij od ca 1780, da je živelo od 412.298 tedaj naštetih prebivalcev le 358.415 na teritoriju predvojne Kranjske. Če uporabljamo za ta štetja isto metodo kakor za štetje 1754, smemo trditi, da so naštele vojaške konskripcije v dobi okrog 1780 na tedaj slovenskem ozemlju okrog 860.000 prebivalcev.

Pripomniti pa je treba takoj, da vojaška štetja niso bila uvedena v Trstu in na njegovem teritoriju, kjer ni veljal konskripcijski sistem. Zato so se vršila v Trstu samo civilna štetja po drugačni metodi in drugačnih formularjih. Ta štetja je raziskal Montanelli in ugotovil velik napredek Trsta v 18. stoletju. V času prvega štetja 1735 je bilo naštetih v mestu samem 3865 oseb, prebivalstvo vsega tržaškega teritorija pa ceni avtor na 7250 oseb; vsako naslednje štetje pa pokaže višje številke in l. 1786. ima tržaško ozemlje že 20.072 prebivalcev, l. 1800. pa mesto samo 20.900, vse ozemlje pa 28.028 prebivalcev.¹⁷

Na Ogrskem so se baje vršila neka civilna štetja že v zadnjem desetletju vlade Marije Terezije.¹⁸ Toda te vesti so

nesigurne. Vlada je dala sicer l. 1773. sestaviti celo *Lexicon locorum populosorum regni Hungariae*, ki je znamenit zaradi tega, ker vsebuje celo podatke o občevalnem jeziku 8920 glavnih ogrskih naselbin, med katerimi jih označuje 144 za slovenske, od teh 121 v železni, 22 v saladski in eno v šopronjski županiji. Toda ta seznam ni bil sestavljen na podlagi narodnostnega štetja, ampak na ta način, da so posamezni uradi poročali o občevalnem jeziku krajev svojega okoliša, torej na isti način kakor pri avstrijski uradni anketi l. 1846., ki je služila za osnovo znamenitemu Czoernigovemu etnografskemu delu in karti.¹⁹ Šele Jožef II. je odredil l. 1784., da se uvede tudi na Ogrskem vojaška konskripcija. Ta odredba je seveda v zvezi z njegovim centralistično - absolutističnim sistemom. Prvo vojaško štetje se je vršilo l. 1786., naslednje leto se je pa izvršila rektifikacija. Prvič se je naštel 6,933.485, drugič pa 6,926.025 prebivalcev.²⁰ S padcem centralistično - absolutističnega sistema so prenehala na Ogrskem vsa štetja prebivalstva. Celotni akti o jožefinskem štetju so bili uničeni, tako da vemo o prvem štetju zelo malo in da ne moremo sklepati ničesar o prebivalstvu Prekmurja.²¹ Samo v l. 1805. se je izvršilo po novem zakonu civilno štetje prebivalstva, ki tudi ni publicirano v podrobnostih; prvo naslednje štetje se izvrši pa šele l. 1850. po zopetni uvedbi absolutizma.²² Za beneško republiko nisem mogel dobiti nikakih podatkov o kakem štetju na njenem teritoriju, ki je obsegal tudi beneške Slovence in večino Istre. Po nekem avtorju je imela beneška Istra l. 1771. 69.870 prebivalcev.^{22a}

Mnenja modernih statistikov o vrednosti vojaških konskripcij niso posebno ugodna. Najprej jim očitajo, da manjka kritični moment, t. j. termin, za katerega veljajo vsi podatki; štetja so se vršila dolgo časa in v trenutku, ko se je popisovalo prebivalstvo nekaterih krajev, so podatki za druge kraje že zastareli. To je res, toda ta ugovor velja za vsa štetja tedanje dobe in v Avstriji se je upošteval kritični moment prvič šele l. 1857. — Nadaljnji ugovori so, da se zbirajo vsi podatki preveč pod vojaškim vidikom in da nudijo zelo malo gradiva z vidika modernega statistika. Iz njih je mogoče posneti samo število naselij, hiš, rodbin, pri prebivalstvu pa je mogoče dognati samo število pristojnih

in prisotnih, nadalje delitev po spolu in razliko med poročenimi in neporočenimi. Ni pa mogoče deliti prebivalstva niti po starosti niti po poklicu, ker je vsa ta grupacija izdelana po čisto svojevrstnih, vojaških vidikih in ne ustreza resnični strukturi prebivalstva. Tudi ti ugovori so upravičeni; štetja so bila pač samo sestavni del konskripcijskega sistema in imajo vse s tem zvezane napake. Res je tudi, da v tem oziru vojaška štetja deloma celo zaostajajo za štetji — ali bolje: za zakonodajo o štetjih — iz dobe pred 1770. — Toda vsi ti ugovori so v glavnem formalnega značaja. Tu je pa važno predvsem najelementarnejše vprašanje, ki se tiče vsebinske strani tega sistema, ki je vladal pri nas skoraj sto let: ali je osnovni podatek teh konskripcij, ki nas zanima, t. j. podatek o številu prebivalstva, vsaj približno točen ali ne?

Po splošnem naziranju, ki je vladalo že v prvi polovici 19. stoletja, so rezultati konskripcij prenizki za kakih 5%. Glavni motiv, zaradi katerega se je del prebivalstva poskušal odtegniti konskripcijam, je jasen. Konskripcije so nekaki vojaški nabori, kar je ljudstvo kmalu spoznalo; zato so poskušali utajiti vse tiste, ki pridejo — že tedaj ali pa vsaj, kadar dorastejo — v poštev za rekrutacijo. Doba vojaških konskripcij je obenem doba vojaških begunov in rokovnjačev, ki se z begom odtegujejo vojaški službi, ki je trajala tedaj dolgo vrsto let. — Ta argument je brez dvoma vreden upoštevanja, čeprav gredo kritiki najbrže predaleč. Če premislimo vse glavne nove momente, ki pridejo v poštev pri konskripcijah: organizacija nabornih okrajev in števnih oddelkov, hišna numeracija, izpiski gospodstev in župnih uradov, kombinirani z ugotovitvijo na licu mesta, populacijske knjige, štetje po oficirjih, ki nimajo interesa na tem, da bi kaj utajili, ampak so osebno poslani in odgovorni za to, da točno opravijo svoj posel — tedaj vidimo, da so v primeri s prejšnjimi štetji ogromno potencirane možnosti točne ugotovitve števila prebivalstva. Vojaške oblasti so si pač znale pridobiti pregled vsega prebivalstva, tudi onega, ki se jim je poskušalo odtegniti. Še bolj prepričevalno je pa primerjanje rezultatov samih. Številke prvih vojaških štetij so presenetljivo visoke, mnogo višje kakor rezultati katerega-

koli prejšnjega štetja. Kritiki pravijo, da so kljub temu še prenizke in imajo najbrže deloma prav, ker si moremo prav dobro predstavljati, zakaj bi našteli in zapisali v populacijske knjige premalo ljudi, medtem ko bi si ne mogli predstavljati, zakaj bi jih zapisali preveč; a tudi v primeru, da bi bili njihovi rezultati zares za 5% prenizki — kako blizu resničnosti so vendar številke vojaških štetij v primeri z vsemi prejšnjimi rezultati!

Važen je pa še drug argument. Vsa štetja pred 1770 so sumljiva prav zaradi ogromnih diferenc med njihovimi rezultati. Če pa primerjamo rezultate konskripcij, vidimo, da so razlike med številkami prav majhne. In če primerjamo s tem rezultate kasnejših konskripcij, ne vidimo nikjer kakih sumljivih, nemotiviranih skokov. Kakor bomo videli, je razlika med zadnjo vojaško konskripcijo in prvim modernim štetjem majhna in je ni težko razložiti. Zato smemo govoriti o kontinuiteti podatkov od sedemdesetih let 18. stoletja do danes. Vojaške konskripcije so dale prve zadovoljive rezultate za število prebivalstva; šele z njimi dobimo trdno izhodišče, Arhimedovo točko vsega sklepanja o nadaljnjem razvoju.

*

V razdobju od osmega desetletja 18. stoletja do drugega desetletja 19. veka, torej v času od Jožefa II. do konca francoskih vojn, se ves sistem statistike prebivalstva ni bistveno spremenil. V večini slovenskih dežel je štetje prebivalstva še vedno samo del vojaške konskripcije; patent od 25. oktobra 1804 in najvišja odločba od 2. septembra 1817 nista prinesla važnejših sprememb; celo posamezne rubrike in formularji ostanejo skoraj nespremenjeni vso prvo polovico 19. stoletja. Izjemo tvorita le Trst in pa pozneje tudi ozemlje beneških Slovencev, ki pride pod avstrijsko oblast najprej 1797, definitivno pa 1814. Tu ni bila uvedena vojaška konskripcija in štetje je zadeva civilnih oblasti; v vseh ostalih ozirih je pa način izvedbe štetij precej podoben sistemu konskribiranih dežel, kakor dokazujeta patent od 17. sept. 1820 in dekret dvorne pisarne od 29. dec. 1838. Kakšen je bil položaj na Ogrskem, sem že omenil.²³

Tekom vsega tega razdobja so se vršila redna letna štetja ali pa vsaj letne revizije na podlagi prijav o spremembah v stanju prebivalstva tekom zadnjega leta. Kako je bilo to urejeno in kdaj se je uporabljala prva, oz. druga metoda, doslej ni dognano. — Še vedno pa ne eksistira nikak statističen urad, ki bi zbiral podatke o stanju in o gibanju prebivalstva, sestavljal tabele in zasledoval razvoj populacije. Zato smo za to dobo še vedno navezani na arhive posameznih uradov, kjer so akti včasih ohranjeni, navadno pa uničeni, in pa na poročila onih pisateljev, ki so si znali pridobiti informacij o rezultatu štetij. Podatki o štetjih veljajo namreč v tem času — z izjemo francoske Ilirije, ki je publicirala svoje rezultate v »Télégraphe Officiel«-u — za uradno tajnost in le maloštevilnim pisateljem se je posrečilo zvedeti zanje. Iz vseh teh razlogov ni mogoče sestaviti za to dobo sklenjenega pregleda o razvoju populacije in naše znanje bo ostalo vedno fragmentarno.

V tem času je prišlo do mnogih za nas važnih teritorialnih sprememb, na katere naj tu le kratko opozorim. Leta 1797. dobi Avstrija prej beneško Istro in Benečijo in ju nato l. 1805. zopet izgubi. L. 1809. postane velik del slovenskega ozemlja sestaven del Napoleonove Ilirije, l. 1814. pa pride vse slovensko ozemlje zopet pod avstrijsko oblast. V zvezi s tem se spremene deželne meje: l. 1783. pride Idrija pod Kranjsko; v francoski dobi se province Koroška, Kranjska in Istra ne ujemajo z dotedanjimi upravnimi enotami; nato so pa Avstrijci l. 1814. odredili Koroški, Kranjski in na novo ustanovljeni Primorski tisti obseg, ki je ostal (z izjemo civilne Hrvatske do Save, ki spada do 1822 še pod Primorsko) nespremenjen do svetovne vojne.²⁴ Za meje okrožij je važno, da je že l. 1783. odstopilo mariborsko okrožje graškemu precej velik teritorij, na katerem je tedaj živelo 48.163 ljudi, zato pa je dobilo nekaj ozemlja celjskega okrožja; l. 1805. odstopi nato še nekaj davčnih občin graškemu okrožju. Na Koroškem so bila prvotno tri okrožja; pozneje pa odpade velikovško okrožje in ostaneta le še celovško in beljaško. Spremembe teritorijev kranjskih okrožij so neznatne.²⁵ Bolj kompliciran je pa razvoj nabornih okrajev, katerih meje se tudi zelo spreminjajo; spremembe do dvaj-

setih let 19. stoletja, ko nam franciscejski kataster nudi popolnoma jasno sliko, so le deloma raziskane.²⁶ Svojevrsten in tudi za nas važen je upravni razvoj v onih krajih, ki tvorijo del francoske Ilirije; Francozi so tam ustanovili svoje občine, tako imenovane *arrondissements communaux*, katerih vsaka obstoji iz več katastralnih občin; Avstrijci so ohranili te občine kot *Hauptgemeinden*. Teritorij teh francoskih in pofrancoskih upravnih enot je v glavnem dognan.²⁷ — Vse te spremembe so velikega pomena za določanje števila prebivalstva.

Za to razdobje imamo le dva izčrpna seznama, ki navajata prebivalstvo po majhnih teritorialnih enotah: francosko statistiko od 1811, objavljeno v glavnem v »*Télégraphe Officiel*«-u, ki omenja število prebivalcev francoske Ilirije za vsako občino (*arrondissement communal*), in avstrijski »*Haupt-Ausweis über die Eintheilung des Laibacher Gouvernementsgebiethes...*« od 1817, ki omenja za Kranjsko in beljaško okrožje celo število prebivalcev posameznih krajev, ki tvorijo sestavne dele katastralnih občin (*Untergemeinden*); ta seznam je tiskan, a ni bil namenjen za javnost.²⁸ Razen tega imamo po raznih arhivih le še nekaj fragmentarnih podatkov o prebivalstvu majhnih enot.²⁹ Vsi drugi podatki se po omejujejo na dežele in na okrožja. Samo te podatke za večje enote sem zbral na priloženi tabeli, na katero opozarjam za vsa sledeča izvajanja; deloma sem jih poskušal izraziti tudi na diagramu o razvoju prebivalstva.

Če primerjamo rezultate štetij razdobja od Jožefa II. do prvih let po koncu francoskih vojn, dobimo vtis, da je število prebivalstva konstantno in da v nekaterih pokrajinah proti koncu tega razdobja celo pada. Prebivalstvo Štajerske je v začetku naraščalo in doseglo 1805 svoj maksimum s 836.257 prebivalci; nato pa je pričelo padati in štetji v letih 1815 in 1817 doženeta le še 763.820, oz. 764.559 ljudi. Pri tem gibanju so udeleženi enakomerno vsi deli dežele; upoštevati moramo namreč, da je mariborsko okrožje odstopilo že 1783 graškemu okrožju večji teritorij z nad 48.000 prebivalci, l. 1805. pa nato še nekaj katastralnih občin, tako da se severna meja mariborskega okrožja tudi na ozenilju zapadno od Mure znatno bolj približa narodnostni meji in

teče le še severno od Leibnitza in južno od Stainza. Če štejeta torej mariborsko in celjsko okrožje skupaj okrog 1780 še 406.155, l. 1804. pa samo 355.867 in l. 1816. celo 330.220 prebivalcev, je mogoče to razložiti v prvem razdobju s teritorialnimi spremembami, v drugem razdobju pa s splošnim padanjem števila prebivalstva na Štajerskem. Avtorji te dobe (Rohrer, Liechtenstern, Kudler) si že stavijo vprašanje o narodnostni sestavi štajerskega prebivalstva; njihove številke so različne že zato, ker vzamejo za osnovo različna štetja; Kudlerjeva cenitev, da Nemcev v mariborskem in celjskem okrožju ni več kakor 40.000, je nekoliko prenizka, kakor kaže primerjanje s kasnejšimi podatki.³⁰

Pri Koroški opazimo stagnacijo in celo padanje števila prebivalstva v obeh okrožjih, tako da pridemo od 297.384 prebivalcev v l. 1787. na 267.251 v l. 1816.

Pri Kranjski moramo upoštevati, da so se izvršile v francoski in pofrancoski dobi teritorialne spremembe, zaradi katerih je izgubila Kranjska skoraj 50.000 ljudi, ki so bili prej vsi v postojnskem okrožju. Če pa to upoštevamo, vidimo, da kažejo posamezna štetja sicer nihanje, v celoti pa obstoji velika konstantnost brez izrazite padajoče tendence kakor na Koroškem in Štajerskem.

Za Goriško kažejo podatki štirih desetletij veliko konstantnost; prebivalstvo šteje stalno okrog 115.000 ljudi. Pri tem nam kaže karta teritorialnih sprememb Goriško-Gradiščanske, da je ta dežela sicer pridobivala in izgubljala na teritoriju tako na beneški kakor tudi na kranjski strani, da se pa te spremembe približno kompenzirajo.³¹ Izjemo tvori francoska doba; tedanji goriški distrikt je segal le do Soče in obsegal sicer Vipavsko dolino, ne pa Devinskega, tako da teh števil ne smemo primerjati z ostalimi.

Trst se tudi v tem času bistveno razlikuje od drugih pokrajin po svojem rapidnem naraščanju prebivalstva. Izjemo tvori francoska doba, kjer je merodajno seveda prebivalstvo tržaške občine in ne tržaškega distrikta, ki je bil znatno večji; velik padec števila prebivalstva nam postane razumljiv, če pomislimo na katastrofalne posledice kontinentalne zapore in angleške blokade, ki sta onemogočili skoraj vso prekmorsko trgovino Trsta. Nasprotje Trsta pa

tvori v tem času Ljubljana, sedež francoske vlade, kjer se je prebivalstvo pač nekoliko pomnožilo, čeprav francoskih števil ne smemo brez rezerve primerjati z avstrijskimi, ker je bil način izvedbe štetja različen.³²

Istra v predvojnem smislu besede je nastala šele l. 1814. iz nekdanje beneške in kranjske Istre ter iz nekaj neznatnih goriških enklav. Beneški del je imel v začetku 19. stoletja (1802) okrog 79.000, kranjski pa okrog 42.000 prebivalcev.³³ V francoski dobi distrikta Koper in Rovinj, ki imata skupaj 114.604 prebivalce, ne obsegata vse kasnejše Istre, ker spada del h Kranjski, del pa k Hrvaški. Iz vsega tega smemo sklepati, da je imela predvojna Istra v začetku 19. stoletja nekaj nad 120.000 prebivalcev — številka, ki je v primeri s kasnejšimi presenetljivo nizka. Kakor bomo pa še videli, so vse številke za Goriško in Istro za dobo pred 1818 nezanesljive.

Iz vsega tega pregleda dobimo vtis, da je prebivalstvo konstantno ali pa celo pada. Razloge za ta izredni pojav moremo iskati v zgodovini treh desetletij, o katerih govorimo. To dobo začenja avstrijsko - ruska vojna s Turki, nato pa slede v času od 1792 do 1815 francoske vojne, ki so zahtevale ogromno žrtev ne samo med vojaštvom, ampak tudi med civilnim prebivalstvom. Slovenski vojaki so se udeležili šesterih francoskih vojn, za katere so se vršile velike rekrutacije. Kakor se zdi, vsebujejo za to dobo navedene številke samo civilno prebivalstvo brez vojaštva. Vse razdobje pa zaključujejo leta lakote po končanih francoskih vojnah (1815—1817), zadnja velika kriza v zgodovini evropske civilizacije, ki je nastala zaradi premajhne produkcije živil.

Izključevati pa tudi ne smemo druge razlage. Danes se nam zdi hitro naraščanje prebivalstva nekaj normalnega. Pri tem pa pozabljamo, da je bila populacija Evrope med 14. in 18. stoletjem, v kolikor je to sploh ugotovljeno in ugotovljivo, na splošno stabilna z malimi nihanji; doba splošnega in naglega naraščanja populacije se prične šele tekom druge polovice 18. stoletja. Kakor bomo izvedeli, tvori za slovenske in sosedne dežele že 18. stoletje dobo krepkih impulzov, ki bi mogli povzročiti dvig populacije. Dokazati pa je mogoče začetek rapidnega dviganja samo za Trst, kjer je število

prebivalcev nihalo tekom stoletij med nizkimi številkami in doseglo še l. 1735. komaj nekaj nad 7000 prebivalcev za ves tržaški teritorij, medtem ko doseže 1818 že čez 43.000 ljudi. Drugod pa takega dviganja za to dobo še ne moremo dokazati in zato bi bilo mogoče staviti mejnik rapidnemu naraščanju prebivalstva šele nekako v leto 1818.

Velik pomen za odločitev v teh vprašanjih ima prirodno gibanje prebivalstva, t. j. rojstva* in smrti. Iz rojstev in smrti sicer še ne smemo sklepati na dejanski razvoj populacije, ker moramo upoštevati tudi doseljevanje in izseljevanje. Vendar pa tvori prirodno gibanje najbolj važno komponento za spoznanje tendenc populacijskega razvoja. Kakor sem že omenil, so morali župniki že od l. 1762. dalje pošiljati poročila o številu rojenih, umrlih in poročenih v svojih farah; definitivno pa je uredil ves sistem cerkvenih matrik Jožef II. l. 1784. Na podlagi poročil župnikov so nato sestavljali sumarije. Da vse te odredbe niso ostale na papirju in da so se v resnici izvajale, nam dokazujejo tiskani formularji o gibanju prebivalstva v posameznih deželah, ki jih najdemo v raznih arhivih. Na žalost se nam je pa ohranilo za gibanje prebivalstva še neprimerno manj podatkov kakor pa za število prebivalcev. Ogromna večina virov je uničena; o kaki kontinuiteti podatkov od leta do leta, ki so prav za gibanje prebivalstva posebno važni, ni govora, in za vso to dobo (od 1762 do 1818) so nam ohranjeni le fragmenti. A tudi ti fragmenti so dragoceni; če primerjamo njihove številke o rojstvih in smrtih z istočasnimi rezultati štetij prebivalstva, moremo dognati medsebojno razmerje vseh treh števil, izraženo v relativnih številkah, ki so najstarejši podatki te vrste sploh. Naj navedem tu najstarejše doslej dognane podatke o rojstvih in smrtih, izražene v promilih števila prebivalstva v istem ali vsaj v najbližjem letu:

	Rojstva v ‰	Smrti
Kranjski del ljubljanske škofije 1762 . .	48,3	36,3
Štajerski del ljubljanske škofije 1762 . .	41,5	31,5
Kranjski del ljubljanske škofije 1764 . .	41,2	39,5

* Kadar govorim v tej knjigi o rojstvih, mislim povsod le na živo-rojene. Mrtvorojeni so povsod izločeni in jih ne upoštevam.

	Rojstva v ‰	Smrti
Štajerska 1768	32,1	35,7
Kranjska 1768	33,8	34,1
Štajerska povprečno 1771—1773	ca 35,7	ca 36,2
Mariborsko okrožje povprečno 1771—1773	ca 37,6	ca 37,2
Celjsko okrožje povprečno 1771—1773	ca 37,4	ca 37,0
Štajerska 1784	33,5	29,6
Štajerska 1785	34,2	32,0
Štajerska povprečno 1787—1792	32,5	30,3
Koroška povprečno 1787—1792	28,5	27,9
Kranjska povprečno 1787—1792	35,7	32,3
Goriška 1788/89	38,6	38,9
Trst in ozemlje 1788/89	54,3	66,1
Štajerska 1793	35,2	26,5
Štajerska 1802	34,2	39,1
Štajerska 1812	—	36,3
Štajerska 1814	—	46,4
Štajerska 1816	32,8	—
Štajerska 1817	32,3	36,6 ³⁴

Številke za šestdeseta leta 18. stoletja so nezanesljive, ker tedanja štetja niso dohnala točnega števila prebivalcev, a tudi podatki o rojstvih in smrtih postanejo najbrže šele po nekaj letih točni. Številke za Trst l. 1788/89 so previsoke, ker sem izbral za osnovo številko zadnjega prejšnjega leta, ki se nahaja v aktih, ki pa je bila tedaj že prekoračena (t. j. 20.072 preb. v l. 1786.; v l. 1791. je bilo že 24.533 preb.), in pa zato, ker štetja ne upoštevajo tujcev in mornarjev, ki jih je bilo v Trstu gotovo več tisoč. — Če primerjamo rezultate, pridemo do dveh zelo zanimivih zaključkov. Relativne številke rojstev se ne razlikujejo skoraj prav nič še od tistih, ki so jih dognale statistike za sto let kasneje, za dobo okrog l. 1900. Analogija gre tako daleč, da se kažejo že v tej dobi neke karakteristične razlike med pokrajinami: Kranjska in posebno Primorska imata višjo nataliteto kakor Štajerska, na zadnjem mestu je pa Koroška; na Štajerskem ima slovenski del nekoliko višjo nataliteto kakor pa nemški. — Številke o smrtih kažejo pa ogromno razliko v primeri s kasnejšo dobo. Te številke so presenetljivo visoke.

Točnega razmerja med nataliteto in mortaliteto seveda ni mogoče določiti na podlagi podatkov za nekaj let; vendar pa dobi čitatelj iz naštetih primerov, ki veljajo za različne pokrajine in različna leta, vtis, da število smrti neredko preseže število rojstev in da mu v celoti skoraj drži ravnotežje. S tem mu postane šele jasno, v kaki meri je moderna medicina in moderna doba sploh zmanjšala mortaliteto. Na drugi strani se mu pa ne zdi več tako paradokсна predstava dobe, v kateri ostane število prebivalstva dolgo časa konstantno. Jasno je pa tudi, da je imela taka doba mnogo bolj konservativen in tradicionalističen značaj kakor pa današnja doba in sodobna družba in civilizacija.

*

V predmarčni dobi je bil dosežen velik napredek s tem, da je bil pri generalnem računskem direktoriju na Dunaju ustanovljen prvi statistični urad. Njegovi začetki so skromni, a že l. 1840. so ga pretvorili v posebno »Direktion für administrative Statistik«; prvi direktor je postal Karl Czoernig.

Prva naloga obeh uradov je bila seveda zbiranje statističnih podatkov vseh vrst in sestavljanje tabel. Že v decembru 1829 je bil dovršen prvi letnik znamenitih »Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie« s podatki za l. 1828. Sledili so mu z večjimi ali manjšimi zamudami zvezki za vsa naslednja leta, dokler ni bila l. 1853. zaključena starejša serija »Tafeln« (XX. in XXI. letnik za 1847 in 1848).

S »Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie« v začetku še nikakor niso prekršili načela, da so statistični podatki uradna tajnost. Prvih 13 letnikov sploh niso tiskali ampak so jih litografirali v sto izvodih. Pri prvih treh letnikih so razen tega razlikovali še dve izdaji, o b š i r n e j š o izdajo v šestih izvodih, ki je z njimi razpolagal cesar sam, in o k r a j š a n o izdajo, kjer manjkajo v prvih dveh letnikih med drugim za nas važni provincialni pregledi, ki tvori ostali del naklade in katero so zaupno razdelili med glavne urade. Pozneje ni več dvojnih izdaj. V Jugoslaviji ni nobenega izvoda teh litografiranih letnikov; uporabljal sem eksemplarje graške univerzitetne knjižnice (prvi letniki v okrajšani izdaji). — Šele proti koncu predmarčne dobe so jeli opuščati

načelo, da so statistični podatki uradna tajnost; letnik 1841 je bil že tiskan, nato so pa polagoma dovolili publiciranje in razprodajanje posameznih tabel, definitivno šele pri letniku 1845—1846, ki je izšel že po revolucijskem letu 1848.

»Tafeln« so najstarejši in edini statistični zbornik predmarčne dobe. Njih vsebina je izredno bogata in podaja v obliki tabel podatke o površini, gospodarski izrabi zemlje, o katastralnem donosu, o prebivalstvu in o gibanju prebivalstva, o rudarstvu, obrti, trgovini, industriji, prometu, denarnih zavodih, tržnih cenah, državnih in deželnih finan-
cah, justici, šolstvu, časopisju itd. Poseben pomen imajo provincialni pregledi in pa posebne tabele za nekatera mesta, tako n. pr. za Trst v letniku 1830 in za Ljubljano v letniku 1840. Poleg podatkov o tekočem letu prinašajo nekateri letniki obširne retrospektivne preglede; tako imamo n. pr. za statistiko prebivalstva in njegovega gibanja sklenjene preglede od l. 1818. dalje. Zato pomenijo »Tafeln« ne samo za statistiko prebivalstva, ampak za vsa področja historične statistike konec dobe, za katero moramo iskati fragmentarne podatke po arhivih, in začetek sklenjenih in nepretrganih letnih pregledov v zbornikih, sestavljenih v ta namen; to velja v začetku seveda samo za večje enote, kakor so dežele in okrožja.³⁵

Meje dežel in okrožij se v tem času niso spreminjale. Prav tako je nespremenjen tudi sistem štetij. Le eno važno dejstvo je treba omeniti: v poznejših letih so se vršila prava štetja prebivalstva v deželah vojaške konskripcije le vsako tretje leto in sicer v letih 1827, 1830, 1831, 1834, 1837, 1840, 1843 in 1846; številke, ki jih navajajo »Tafeln« za ostala leta, so vsota rezultatov zadnjega štetja in prirodnega prirastka v vmesnem času. V tem smislu je treba presojati številke v posameznih letnikih. — »Tafeln« navajajo samo številke o prebivalstvu in o gibanju prebivalstva za posamezne dežele, v provincialnih pregledih pa za posamezna okrožja. Razen tega so v njih še podatki za gibanje prebivalstva v glavnih mestih dežel in za število prebivalcev v krajih (mestih, trgih, vaseh) z nad 2000 prebivalci. Za vse ostale manjše enote smo pa za to dobo še vedno navezani na arhive in na maloštevilne druge publikacije.³⁶

Za večje teritorialne enote moramo poleg »Tafeln« upoštevati tudi druge vire, posebno za dobo do 1830, za katero še nimamo provincialnih pregledov. Vendar pa moramo uporabljati te vire previdno; njih številke se dostikrat ne ujemajo z onimi v »Tafeln«; skoraj noben avtor pa tedaj ni znal strogo razlikovati treh različnih vidikov za določevanje števila prebivalcev, po katerih se ravnaajo konskripcijski sezname in »Tafeln«: domače (= pristojno, einheimisch) prebivalstvo, prisotno civilno prebivalstvo in pa vse prisotno prebivalstvo z vojaštvom vred; zato navajajo navadno paralelno podatke, ugotovljene za nekatera leta po enem, za druga leta po drugem kriteriju.³⁷

Če primerjamo celotni razvoj prebivalstva v predmarčni dobi s prejšnjo dobo, dobimo bistveno različno sliko. V prejšnjih treh desetletjih ostane število prebivalstva stabilno ali pa celo občutno pada; v treh desetletjih miru, ki se začenjajo po francoskih vojnah in po letih lakote ter končujejo z revolucijo 1848 in s prvo železnico na slovenskih tleh, pa vidimo, da prebivalstvo v vseh deželah in tekom vsega razdobja neprestano narašča. Za podrobnosti opozarjam zopet na priloženo tabelo in diagram; tu naj poudarim le nekaj glavnih dejstev.

Na Štajerskem je bilo l. 1818. vsega prisotnega prebivalstva (z vojaštvom vred) 789.426, l. 1846. pa 1.023.153, t. j. v 28 letih za 29,6% več. Če pa primerjamo prisotno civilno prebivalstvo l. 1816. (766.329) in l. 1846. (1.003.074), vidimo, da je naraslo v 30 letih celo za 31,2% prvega števila. Slovenski del dežele je pri tem naraščanju krepko soudeležen. Za obe pretežno slovenski okrožji, mariborsko in celjsko, imamo ohranjeno število pristojnega prebivalstva v l. 1816., t. j. 167.835 ljudi pri mariborskem in 162.395 ljudi pri celjskem okrožju; če primerjamo s tem številke zadnjega predmarčnega štetja prebivalstva l. 1846. in sicer prisotno civilno prebivalstvo — tako primerjanje je dovoljeno, ker sta števili pristojnega in prisotnega civilnega prebivalstva za vso Štajersko v l. 1816. različni le za 1279 — t. j. 227.118 v mariborskem in 219.951 v celjskem okrožju, dobimo dejanski prirastek v mariborskem okrožju za 35,9% in v celjskem za 36,1% prvotnega števila v 30 letih. Kakor vidimo, se je pre-

bivalstvo v slovenskem delu množilo celo hitreje kakor v nemškem. O vprašanju, ali naj to razlagamo z nacionalnim momentom, kakor je domneval že Schreiner v l. 1835., bom govoril pozneje.

Za Koroško nam je znano število pristojnega prebivalstva za 1816, t. j. 267.251 oseb; število prisotnega civilnega prebivalstva ni bilo dosti različno, saj znesse razlika med obema številka za Koroško in Kranjsko skupaj le 4956 oseb. Zato smemo primerjati to številko s prisotnim civilnim prebivalstvom za 1846, ko so našeli 318.577 ljudi, t. j. za 19,2% prvotnega števila več. Tudi na Koroškem se je torej prebivalstvo v predmarčni dobi pomnožilo, a ne v isti meri kakor na Štajerskem.

Če uporabimo za Kranjsko isto metodo kakor za Koroško in primerjamo 374.420 prebivalcev l. 1816. in 466.209 prebivalcev l. 1846., pridemo do zaključka, da se je na Kranjskem v 30 letih pomnožilo število prebivalcev za 24,5%. Kranjska s to številko zaostaja za Štajersko, a znatno presega Koroško.

Za Primorsko kot celoto imamo prvo ohranjeno številko vsega prisotnega prebivalstva za l. 1818.: 362.048 ljudi. L. 1846. so bili že 507.903 prisotni prebivalci, torej v 28 letih za 40,3% več. Primorska presega v tem oziru vse ostale dežele.

Če si ogledamo te številke natančneje, vidimo seveda, da je prebivalstvo najbolj naraščalo v Trstu. Po Montanelliju je bilo l. 1818. 43.087 pristojnih prebivalcev, naslednje leto pa 43.957 prisotnih civilnih prebivalcev; ker številki nista znatno različni, smemo primerjati številko od 1818 z 80.300 prisotnimi civilnimi prebivalci, ki jih navajajo »Tafeln« za l. 1846.; prirastek v 28 letih znaša 86,4%.

Težje je določiti razvoj populacije na Goriškem in v Istri. Kakor sem že omenil, so viri za prejšnjo dobo maloštevilni; iz njih bi mogli sklepati na kakih 115.000 prebivalcev na Goriškem in 125.000 v Istri. Če pa temu prištejemo številke za Trst, nikakor ne dobimo 362.048 prebivalcev za vso Primorsko, kakor jih je dognalo prvo štetje l. 1818., ampak za kakih 80.000 prebivalcev manj. V l. 1830. sta imeli ti dve deželi 168.033, oz. 198.635 prisotnih civilnih prebival-

cev. Po knjigi »Das Königreich Illyrien« (1826), ki črpa iz uradnih virov, imata v l. 1824. 160.457, oz. 187.442 prebivalcev. Czoernig, ki je brez dvoma dobro poznal vse uradne vire, navaja za Goriško - Gradiščansko kot rezultat konskripcije 1818 144.048 prisotnih prebivalcev.³⁸ Če prištejemo tej številki podatke za Trst in jih odštejemo od primorskega civilnega prebivalstva v tem letu, dobimo za Istro število 169.100 prebivalcev v l. 1818. Te številke so po mojem mnenju prvi zanesljivi rezultati za prebivalstvo predvojne Goriške in Istre; med njimi in med starejšimi podatki je velika diferenca, ki ji v ostalih deželah za to dobo zaman iščemo analogije; razložiti jo je mogoče morda iz teritorialnih sprememb, predvsem pa iz nezanesljivosti štetij, posebno v prej beneških teritorijih. — Če primerjamo številke za 1818 kot izhodišče in pa prisotno civilno prebivalstvo 1846, ko so našteali na Goriškem 191.766, v Istri pa 228.692 oseb, dobimo prirastek 33,1% za Goriško in 35,2% za Istro v 28 letih — razmerje, ki presega vse ostale dežele.

Hitro naraščanje prebivalstva v predmarčni dobi je vzbudilo pozornost že pri sodobnih populacionistih. Hlubek priznava blagodejni vpliv, ki ga ima v tem oziru »fiziokratski sistem«; pod tem izrazom je treba pač razumeti vse tiste reforme socialnega položaja kmeta in načina poljedelske produkcije, ki se začno že v 18. stoletju, a pridejo do prave veljave šele v mirni predmarčni dobi. — Lippich pa opozarja na doseljevanje iz podeželja v mesta. Njegova pripomba je opravičena, saj je tedaj prebivalstvo že naraščalo ne le v Trstu, ampak tudi n. pr. v Ljubljani od 9.885 (pristojnih?) prebivalcev v l. 1817. na 11.960 civilnih prebivalcev l. 1828. in 17.375 v l. 1846., ali pa v Gorici, kjer je narastlo prebivalstvo od 7.784 l. 1820. (po Czoernigu) na 10.428 v l. 1846. Maribor je imel l. 1828. 4.570, l. 1846. pa 7.868, Celovec pa v istih letih 7.500 (?), oz. 12.054 prebivalcev. Tu se ne morem spuščati podrobneje v zanimivo analizo pričenjajoče se urbanizacije, pri kateri bi bilo treba pri nekaterih številkah šele kontrolirati, ali gre za domače ali pa za prisotno civilno prebivalstvo. Opozorim naj samo, da je že po Lippichevi ugotovitvi to naraščanje posledica ne prirodnega gibanja, ampak doseljevanja zaradi rastočega števila uradnikov in

pa zaradi svobode obrti ter novih tovarn, ki so stopile na mesto cehov in starega meščanskega stanu, ki ga ni več.³⁹

Za globlje razumevanje vseh teh števil pa je treba upoštevati, da je razvoj populacije rezultanta dveh komponent: prirodnega gibanja prebivalstva, ki se izraža v rojstvih in smrtih, in pa migracij, t. j. doseljevanja in izseljevanja. Razstavitev na te komponente je videti na prvi pogled lahka, ker najdemo v »Tafeln« podatke ne samo za prirodno gibanje, ampak tudi za doseljevanje in izseljevanje. Za prirodno gibanje so zbirali podatke, kakor sem že omenil, od l. 1762.; od l. 1823. so pa morale sestavljati deželne vlade tudi tabele izseljencev in doseljencev ter jih pošiljati na Dunaj. Za izselitev je bilo treba po patentu od 24. marca 1832 posebnega dovoljenja. Že za dobo od 1819 dalje imamo ohranjene podatke o številu doseljencev in izseljencev v posameznih deželah. A te številke, ki so v splošnem zelo nizke in ne dosegajo za mnoga leta niti deset oseb za vso deželo, so popolnoma nezanesljive in brez vsake vrednosti. Velika večina doselitev in posebno izselitev se je izvršila brez dovoljenja in brez državne kontrole ter zato ni upoštevana v tabelah. Ko so na Dunaju to uvideli, so v osemdesetih letih sami odpravili to statistiko in uvedli namesto nje poročila o vstopu in izstopu iz državljanstva. Za nas izgube ti podatki na svoji vrednosti tudi zato, ker govore o doseljevanju in izseljevanju iz avstrijskih dežel, nam gre pa za slovenske dežele in zato tudi n. pr. za izseljevanje v Gradec in na Dunaj, ki ga avstrijska statistika seveda ne smatra za izseljevanje.⁴⁰

Druga metoda obstoji v tem, da že »Tafeln« razlikujejo med številom domačega ali pristojnega prebivalstva in pa med prisotnim civilnim prebivalstvom; drugo številko dobimo s tem, da od pristojnega prebivalstva odštejemo odsotne domačine in mu prištejemo prisotne tujce. Razlika med obema številkami more nekoliko pojasniti, ali se prebivalstvo bolj izseljuje ali pa doseljuje. Ta metoda je seveda le približna, tudi če upoštevamo ves razvoj domovinskega prava. Iz priložene tabele je videti, da je razlika med obema številkami v splošnem zelo majhna; na Primorskem je pristojnega prebivalstva nekaj več, na Koroškem in Kranjskem

v začetku tudi, pozneje pa se razmerje obrne, in samo na Štajerskem nastane po 1830 večja diferenca v prid prisotnega prebivalstva. Z vsemi rezervami smemo trditi, da moremo iz razmerja med obema številkama domnevati, da obstoji v splošnem precejšnje ravnovesje med doseljevanjem in izseljevanjem, samo na Štajerskem (dežela kot celota!) postane v poznejši dobi doseljevanje znatno močnejše.

Ostane nam še tretja metoda, ki izhaja od prebivalstva v času kakega štetja in zasleduje nato prirodno gibanje prebivalstva, t. j. rojstva in smrti ter prirodni prirastek, t. j. presežek rojstev nad smrtmi, za čas do prihodnjega štetja. Pri tem se ugotovi diferenca med prirodnim prirastkom in pa med dejanskim prirastkom, t. j. razliko rezultatov obeh štetij; ta razlika nastane zaradi močnejšega doseljevanja ali pa močnejšega izseljevanja in se imenuje navadno migracijski saldo. — Pri strogi analizi vidimo, da tudi ta metoda ne privede do točnih rezultatov. Gibanje prebivalstva v razdobju med dvema štetjema namreč ni povzročeno samo po prebivalstvu, ki je živelo na dotičnem ozemlju v času zadnjega štetja. Nekateri prebivalci so se izselili in so umrli v tujini ali pa so se jim tam rodili otroci. Drugi prebivalci so se med tem doselili in v novi deželi umrli ali pa imeli otroke. Toda taki primeri so vendar precej maloštevilni in zato smemo uporabljati to metodo; zavedati pa se moramo, da privede le do približnih in ne do popolnoma točnih rezultatov. Ta pridržek velja pa le za primer, da izhajamo od prebivalstva v določenem času; če pa upoštevamo le teritorij, privede ta metoda do absolutno točnih rezultatov.

Če primerjamo najprej podatke o prirodnem gibanju prebivalstva na priloženi tabeli, vidimo, da je nataliteta na približno isti višini kakor v prejšnji dobi in tudi v naslednjih desetletjih. Mortaliteta je nižja kakor pa jo kažejo fragmentarni podatki za prejšnjo dobo in višja kakor v poznejši dobi. Med posameznimi deželami so pri mortaliteti razlike primeroma majhne; samo Trst se odlikuje z visokim odstotkom umrlih. Zato so pa tem bolj značilne razlike v nataliteti. Odstotek rojenih je najnižji na Koroškem. Srednje mesto zavzemata Kranjska in Štajerska. Najvišji pa je

odstotek rojenih na Primorskem in tu zopet posebej v Trstu. Paralelno s tem je različen tudi odstotek prirodnega prirastka: najnižji je na Koroškem; nato prideta Štajerska in Kranjska; slovenski del Štajerske ima bolj ugodno razmerje kakor pa nemški; najvišji pa je prirodni prirastek v vseh treh delih Primorske. — Nenavadno visoke številke za Trst je treba razlagati tako, da pri prebivalstvu najbrž niso šteli vseh tujcev ali pa da so v mestu kot središču doseljevanja zastopani najbolj odrasli letniki. O vzrokih drugih značilnih razlik med pokrajinami bom pa govoril kasneje.

Nič manj zanimivo ni primerjanje prirodnega in dejanskega prirastka. Na Koroškem in na Štajerskem vidimo, da dejanski prirastek daleč presega presežek rojstev nad smrtmi. Vzroka je treba iskati pač v razvoju industrije in rudarstva. Na Štajerskem pa se je vršilo to močnejše doseljevanje le v nemški del dežele; v slovenskem delu kot celoti sta si doseljevanje in izseljevanje približno v ravnovesju. Prav tako obstoji približno ravnovesje na Kranjskem, Goriškem in v Istri in sicer z majhno diferenco na Kranjskem v korist dejanskemu prirastku, v ostalih dveh deželah pa v korist prirodnemu prirastku. Izjemen je seveda položaj Trsta, kjer doseljevanje številčno celo presega prirodni prirastek. V celoti pa vidimo, da so v tem času Koroška, nemška Štajerska in Trst pokrajine izrazitega doseljevanja, drugod sta si pa izseljevanje in doseljevanje približno v ravnovesju; o kakem izrazitem izseljeniškem značaju kake slovenske dežele za dobo do 1846 še ne more biti govora.

V smislu zakonodaje o vojaških konskripcijah dobimo v »Tafeln« še druge podatke, ki se tičejo prebivalstva: o številu naselij, hiš, rodbin, o prebivalstvu in o njegovem gibanju po spolu, nadalje o porokah in za prvo dobo tudi o številu poročenih in neporočenih. Uradnega izvora je tudi statistika verske pripadnosti prebivalstva. Ti podatki, ki jih tu ne morem podrobneje študirati, pa v primeri s tedanjim razvojem statistike v drugih državah ne zadostujejo več; saj manjka popolnoma starostna in stanovska statistika. Zato se že v predmarčni dobi oglašajo posamezni populacionisti, ki zahtevajo modernizacijo vsega sistema in opustitev zveze med statistiko prebivalstva in med vojaškimi

konskripcijami. Njihovo stališče v predmarčni dobi seveda še ni prodrlo; pač pa so se izvršila že nekaka poskusna štetja ali bolje uradne ankete o posameznih vprašanjih, ki ne interesirajo vojaških konskripcij. Tu naj omenim dva taka poskusa, ki sta važna tudi za narodnostno statistiko.

Na Štajerskem se je izvršila koncem 1830 posebna statistika, ki deli prebivalstvo tudi po starosti, po poklicu in po narodnosti. Pri tem razlikuje 537.787 Nemcev, 533 Italijanov, 342.013 »Slovanov«, 64 Poljakov, 988 Ogrov, 933 Ilircev, 41 Vlahov in 854 »Inländer« drugih narodnosti. V mariborskem okrožju so ugotovili 64.103 Nemce, 138.665 »Slovanov« in 606 pripadnikov ostalih naštetih narodnosti; v celjskem okrožju je bilo 876 Nemcev, 201.661 »Slovanov« in 533 drugih. Ta statistika je ostala doslej neznana; le R. Pfaundler in L. Waber jo omenjata v kratkih beležkah. Ugotovljeno tudi ni, na kakšen način je bila izvedena. Vsekakor pa si je ne smemo predstavljati tako, da bi bili povprašali prebivalstvo samo po njegovi narodni pripadnosti, ampak tako, da so posamezni uradi poročali o stanju v svojem področju, torej v obliki nekake uradne ankete. — Vendar pa to niso najstarejši podatki o narodnosti v avstrijskih uradnih publikacijah. Že prvi letnik »Tafeln« omenja za nekatere avstrijske dežele tudi »National - Verschiedenheit«: na Štajerskem je 528.249 Nemcev in 312.137 »Ilircev«, na Koroškem in Kranjskem skupaj pa 198.196 Nemcev in 521.664 »Ilircev«. Vir in način ugotovitve teh podatkov nam je pa prav tako neznan.⁴¹

Ostane nam še znamenita avstrijska etnografska statistika iz l. 1846., ki jo je podrobno obdelal L. Waber.⁴² Tudi ta statistika se je izvedla po uradni anketi, ne pa po izjavah prebivalstva samega; določali so jezikovno pripadnost in ne narodnosti; upoštevali so le pomembnejše narodnosti v sklenjenih naselbinah, ne pa posameznih izseljencev. Izvedba je bila po Waberju zelo vestna. Rezultati so nam pa ohranjeni v Hainovem »Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates« (1852) ter v »Tafeln«, N. F., I. Bd. (1852), predvsem pa v znamenitem Czoernigovem etnografskem delu in etnografski karti. Ugotovljenih je bilo po Waberju na Štajerskem 640.332 Nemcev (63,84%) in 362.742 Slovencev (36,16%); na Koroškem 223.033 Nemcev (70,01%)

in 95.544 Slovencev (29,99%); na Kranjskem 410.722 Slovencev (88,10%), 17.697 Srbohrvatov (3,79%), 37.788 Nemcev (8,11%) in 2 Žida; v Trstu 43.940 Italijanov (54,72%), 25.300 Slovencev (31,51%), 8.000 Nemcev (9,96%) in 3.060 Židov (3,81%); na Goriškem 128.462 Slovencev (67,00%), 61.489 Italijanov (32,06%), 1.385 Nemcev (0,72%) in 430 Židov (0,22%); v Istri 134.445 Srbohrvatov (58,96%), 60.000 Italijanov (26,31%), 31.995 Slovencev (14,03%), 1.555 Rumunov (0,68%) in 40 Židov (0,02%). Slovencev je bilo torej naštetih skupaj 1.054.765. Štetje obsega prisotno civilno prebivalstvo tega leta. Beneški Slovenci v tem Waberjevem pregledu niso upoštevani, v Prekmurju se pa štetje ni vršilo. V podrobnejšo analizo in kritiko se ne morem spuščati. Če bi primerjali podatke za Štajersko, Koroško in Kranjsko za 1828, 1830 in 1846 ter pri tem upoštevali samo Nemce in Slovence, Srbohrvate na Kranjskem 1846 pa šteli k Slovincem, bi dobili sledeče relativne številke: na Štajerskem 1828 62,86% Nemcev in 37,14% Slovencev, 1830 61,14% Nemcev in 38,86% Slovencev, l. 1846. pa 63,84% Nemcev in 36,06% Slovencev; na Koroškem in Kranjskem skupaj pa 1828 72,47% Slovencev in 27,53% Nemcev, a 1846 66,76% Slovencev in 33,24% Nemcev. Vsako sklepanje o razvoju razmerja med obema narodoma iz teh številok bi bilo pa neumestno, ker vsaj prve med njimi gotovo niso zanesljive.

4. Od 1848 do 1918.

Po zmagi nad revolucionarji je bilo izvedeno l. 1850. zadnje štetje po sistemu vojaške konskripcije in sicer ne le v tistih deželah, kjer je bil uveden ta sistem že prej, ampak tudi v deželah ogrske krone, ki so tedaj začasno podlegle dunajskemu centralističnemu absolutizmu. V ogrskih deželah in torej tudi v Prekmurju se je pri tem prvem štetju po l. 1805. povpraševalo tudi po narodnosti, medtem ko so se za avstrijske dežele v tem oziru zadovoljili s podatki, ki jih je dala anketa l. 1846. Štetje je bilo ponekod dokončano šele l. 1851.

Pri splošni reorganizaciji državne uprave, ki je sledila revoluciji, je bil končno opuščen tudi že davno zastareli

sistem vojaških konskripcij. Zakon od 23. marca 1857, po katerem se je izvedlo štetje 31. oktobra 1857, pomeni velik napredek v več ozirih. Prvič se je tedaj določil kritični termin, t. j. datum, za katerega veljajo vsi podatki, medtem ko so se prejšnja štetja vršila tekom več mesecev in veljajo podatki pač le za dan, ko je bila komisija v dotičnem kraju. Izvedba štetja je poverjena političnim okrajem in občinam, ne več vojaškim oblastem. Prvič se je izvedla temeljita starostna, stanovska in poklicna statistika, medtem ko so bili do tedaj merodajni le vojaški vidiki. Samo v enem oziru ni bistvene razlike med vrednostjo konskripcij in prvega modernega štetja: glede števila prebivalstva. Medtem ko trdi avstrijska uradna publikacija še l. 1855., da so številke vojaških konskripcij za 5 do 6 odstotkov prenizke, mora po dovršenem štetju 1857 in po primerjanju števil po štetjih 1850 in 1857 ter gibanja prebivalstva v vmesni dobi A. Ficker priznati, da sta obe štetji na približno isti stopnji zanesljivosti.¹

A tudi zakon od 1857 je bil v nekaterih ozirih pomanjkljiv: merodajno je predvsem pristojno in ne prisotno prebivalstvo, pojem prisotnega prebivalstva ni dobro definiran, ostale rubrike premalo izčrpne itd. Zato je bil izdan 29. marca 1869 nov zakon, ki je odpravil te pomanjkljivosti. Na podlagi tega zakona so se nato vršila štetja 31. dec. 1869, 31. dec. 1880, 31. dec. 1890, 31. dec. 1900 in 31. dec. 1910. Štetja se vrše v moderni dobi v večjih presledkih kakor v času vojaških konskripcij, ker je zaradi izboljšanja vsega sistema zanje potreben neprimerno večji upravni aparat; velike presledke med posameznimi štetji poskušajo deloma odpraviti z izboljšanjem statistike prirodnega gibanja prebivalstva, ki se je izvedlo l. 1851. — Zakon od 29. marca 1869 velja seveda le še za avstrijsko polovico tedanje Avstro-Ogrske. V ogrski polovici so se vršila štetja v istih terminih kakor v avstrijski, a po drugem zakonu. Beneški Slovenci so prišli l. 1866. pod Italijo, kjer so se nato vršila štetja prebivalstva 31. dec. 1871, 31. dec. 1881, 10. febr. 1901 in 11. junija 1911.²

Marčna revolucija je tudi definitivno odpravila načelo o tajnosti statističnih podatkov. Statistične publikacije po-

stanejo odslej vedno številnejše in izčrpnjše. Novi seriji »Tafeln«, ki vsebuje v 5 zvezkih podatke za leta 1849 do 1865, sledi kot glavna publikacija virov avstrijski »Statistisches Jahrbuch«, ki je izhajal med leti 1863 in 1881. Za dobo od 1881 dalje začne pa izhajati »Oesterreichische Statistik« (93 zvezkov stare serije do 1910, 14 zvezkov nove serije od 1911 do konca), ki ostane do propada monarhije glavna zbirka virov. Rezultati štetja 1857 so bili objavljeni izčrпно v posebnem delu »Statistische Uebersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Oesterreich«, rezultati za 1869 v »Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1869«, lokalni rezultati kasnejših štetij v krajevnih repertorijih; rezultati gibanja prebivalstva in tudi mnogi rezultati štetij pa se nahajajo samo v že omenjenih glavnih publikacijah. Končno prideta v poštev še obe glavni reviji, ki objavljata deloma gradivo, predvsem pa razprave na podlagi gradiva: »Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik« (20 letnikov od 1852 do 1873/74) in »Statistische Monatschrift« (od 1875, nova serija od 1896).

V teritorialnem oziru so ostale deželne meje nespremenjene; pač pa so se v prvih dveh desetletjih po marčni revoluciji temeljito spremenili teritoriji vseh nižjih upravnih enot. L. 1849. sta odredbi od 13. avgusta in 1. oktobra odpravili stara okrožja in namesto njih uvedli na Štajerskem tri nova okrožja; slovenski del dežele pripada mariborskemu okrožju, katerega severna meja se približno ujema z narodnostno in sedanjo državno mejo (kasnejša severna meja okrajnih glavarstev Ljutomer, Maribor - okolica in Slovenj-gradec; l. 1910. je živelo na tem ozemlju 476.822 preb., na ozemlju, ki je pripadlo 1919 Jugoslaviji, pa 486.547 preb.); Koroška in Kranjska tvorita le po eno okrožje, na Primorskem so pa okrožja identična s sestavnimi deli dežele (Goriško - Gradiščansko, Trstom in Istro). Istočasno so bila ustanovljena prva okrajna glavarstva, ki se teritorialno ponekod ujemajo s kasnejšimi, drugod pa ne. Po teh enotah se navajajo rezultati štetja 1850. Naslednje spremembe se izvedejo l. 1854.: okrajna glavarstva se odpravijo, na njihovo mesto pa stopijo okrajni uradi, manjše teritorialne enote, ki zdru-

žujejo sodne in upravne funkcije ter se v veliki večini primerov krijejo s sodnimi okraji predvojne in tudi še povojne dobe. V okviru te razdelitve je bilo izvedeno štetje 1857. — L. 1867. je bilo pa definitivno ločeno sodstvo od uprave s tem, da se za administrativne zadeve združi po več sodnih okrajev v eno okrajno glavarstvo. — L. 1859. se odpravijo štajerska okrožja. Že l. 1849. pa nastane kot manjša politična enota občina. S tem je bila dovršena nova teritorialna razdelitev, ki ostane nato z maloštevilnimi izjemami nespremenjena do propada avstro - ogrske monarhije.³

Če primerjamo rezultate štetij med začetkom l. 1846., ko se je vršilo zadnje štetje pred meščansko revolucijo leta 1848., in med koncem l. 1910., terminom zadnjega štetja pred svetovno vojno, nam kaže že prvi pogled na priloženo tabelo ogromne in skrajno značilne razlike med posameznimi pokrajinami. Na Štajerskem vidimo, da prebivalstvo po kratki stagnaciji v razdobju med prvima dvema štetjema vztrajno in enakomerno narašča; v razdobju 65 let je narastlo civilno prebivalstvo za 42,9%, vse prisotno prebivalstvo pa za 41,1% številke iz l. 1846. Za primerjanje naraščanja v slovenskem in nemškem delu dežele seveda ne moremo uporabiti številke za 1846, ampak šele za 1850 in 1857, ko se slovenski del približno krije z mariborskim okrožjem, in pa za poznejša leta, ko je ohranjen teritorij odpravljenega mariborskega okrožja nespremenjen v ozemlju pretežno slovenskih okrajnih glavarstev. V 60 letih od 1850 do 1910 se je civilno prebivalstvo na slovenskem Štajerskem pomnožilo za 27,6%, medtem ko je dejanski prirastek civilnega prebivalstva vse Štajerske v istem razdobju 42,5%; na slovenskem Štajerskem je živelo 1850 36,9% vsega civilnega prebivalstva Štajerske, l. 1910. pa le še 33,0% civilnega in prav tako 33,0% vsega prisotnega prebivalstva v deželi. Delež slovenskega dela postaja torej vedno manjši. — Tudi na Koroškem prebivalstvo narašča, a v mnogo počasnejšem tempu kakor na Štajerskem; v 65 letih se je pomnožilo civilno prebivalstvo za 22,3%, vse prisotno prebivalstvo pa za 22,4% prvotnega števila. — Edinstven je primer Kranjske. Medtem ko se je v 30 letih predmarčne dobe pomnožilo prebivalstvo za 24,5% in medtem ko še v razdobju od 1830 do 1846

dejanski prirastek na Kranjskem presega priročni prirastek, pa dokazujejo številke za 1850 in 1857, da je bil neposredni efekt prve železnice in socialne revolucije 1848 na Kranjskem absoluten padec števila prebivalstva. Kasneje začne prebivalstvo sicer zopet naraščati, a v tako neznatni meri, da je bilo na Kranjskem l. 1910. civilnega prebivalstva le za 12,1% in vsega prisotnega prebivalstva le za 11,3% več kakor 65 let prej. — Živ kontrast tej sliki tvorijo pa številke za Primorsko, kjer se je v istem razdobju pomnožilo civilno prebivalstvo za 73,9% in vse prisotno prebivalstvo za 76,1%. Podrobnejša primerjava za sestavne dele Primorske v istem razdobju je mogoča le za civilno prebivalstvo; tu pa vidimo, da stoji na prvem mestu seveda Trst, kjer je narastlo prebivalstvo za 182,0%, nato sledi Istra z izredno visoko številko 69,6%, a tudi Goriška ima 39,0% dejanskega prirastka.

Zelo težko je določiti razvoj populacije Prekmurja; rezultati štetij na Ogrskem za 1850 in 1857 so objavljeni le za komitate, Slovenci so pa razdeljeni na dva komitata, v katerih pa tvorijo le majhen del prebivalstva. To vrzel morejo v neki meri izpolniti narodnostne statistike. Po Fenyésevi cenitvi za 1840 je bilo Slovencev 40.864, po Hainovi za 1846 49.600; po štetju od 1850, objavljenem v »Tafeln«, v »Mitt. aus dem Geb. d. Statistik« in pri Czoernigu, je bilo 44.862 prisotnih in 49.116 pristojnih Slovencev, po Fickerjevih računih za 1857 52.039, po štetju od 1880 63.261 in po štetju od 1890 70.912; pri naslednjih dveh štetjih Slovencev niso več šteli posebej, ampak v rubriko »ostali« skupaj s cigani in »drugimi«. ⁴ Bolj sigurno metodo moremo izbrati za dobo po 1869, ko postanejo narodnostne statistike sicer vedno bolj nezanesljive, zato pa imamo objavljene rezultate prebivalstva posameznih občin. Če primerjamo prebivalstvo občin, ki so prišle l. 1919. v celoti ali pa vsaj v pretežnem delu v Jugoslavijo, vidimo, da je narastlo v 41 letih od 1869 do 1910 za 39,7%; ta rezultat je v primeri z drugimi slovenskimi pokrajinami precej visok. — Še težje je določiti razvoj v beneški Sloveniji. Statistiki za 1850 in 1857, kjer dobimo v teritorialnem oziru samo podatke za videmsko delegacijo, pri kateri tvorijo Slovenci samo neznaten del, sta izračunali na podlagi podatkov etnografske statistike iz 1846, da je

Slovencev 26.676, oz. 26.892. Italija ni več štela Slovencev; zato pa poznamo prebivalstvo občin in Rutar je ugotovil, da je živelo 1881 v čisto slovenskih občinah 27.684, 1895 (?) pa 31.778 prebivalcev.⁵

Iz številk o razvoju populacije v pokrajinah, ki so bile v celoti ali vsaj deloma poseljene s Slovenci, seveda še ne moremo dognati števila Slovencev samih. Kakor sem že omenil, je bila izvedena 1846 etnografska statistika, ki je dognala 1,054.765 Slovencev (brez Benečije in Prekmurja). Če prištejemo k temu še beneške Slovence, kjer sem že navedel številko za 1850, izračunano na podlagi podatkov iz 1846, in Prekmurce, pri katerih je bilo izvedeno prvo uradno štetje šele 1850, se ta številka poveča za kakih 70.000. Pozneje se narodnost pri štetjih ne upošteva več in številke, ki se navajajo za 1850, 1857 in 1869, so samo kombinacije na osnovi štetja 1846 in splošnih rezultatov kasnejših štetij. Šele pri štetju 1880 in pri naslednjih treh štetjih so upoštevali znova občevalni jezik prisotnih avstrijskih državljanov. Na ozemlju avstrijske polovice avstro-ogrske monarhije, t. j. na teritoriju, kjer je bilo po štetju 1846 1,054.765 Slovencev, so našeli pri zadnjem avstrijskem štetju 1910 1,253.148 Slovencev. Njihovo število se je v 65 letih pomnožilo samo za 18,8%, medtem ko je celotno število prebivalstva avstrijske polovice (prisotni avstrijski državljani) v istem času narastlo za 57,5%. Prirastek Slovencev je med vsemi osmimi glavnimi jezikovnimi skupinami avstrijske državne polovice daleč najmanjši.

To porazno dejstvo se navadno razlaga s tem, da se je po rezultatih kasnejših statistik teritorij s Slovenci naseljenega ozemlja skrčil bodisi zaradi resničnega potujčevanja ali pa zaradi nezanesljivosti teh statistik, ki namenoma naštejejo premalo Slovencev. Ta razlaga velja brez dvoma v mnogih primerih. Znano je, da so Slovenci izgubljali na narodnostni meji in da so se sredi njihovega ozemlja širili nemški narodnostni otoki. Tudi nezanesljivost štetij po občevalnem jeziku je znana. O vsem problemu narodnostne statistike v Avstriji obstoji obširna literatura in razpravljanje o njem ne spada več v okvir te knjige.⁶ Zato naj se tu omejim samo na opombo, da sta oba omenjena argumenta

sicer važna, da pa vendar nista glavni vzrok počasnega naraščanja števila Slovencev. Krčenje sklenjenega slovenskega teritorija je manj pomembno kakor pa dejstvo, da se je na tem teritoriju samem prebivalstvo množilo tako počasi kakor malokje v Evropi. O tem nas morejo prepričati zgoraj navedene številke za posamezne dežele, kakor tudi primerjanje slovenskega deleža na prebivalstvu posameznih dežel po štetjih 1846 in 1910, kakor ga je izvedel že L. Waber.

Iz priložene tabele je mogoče izračunati, da se je na Kranjskem slovenski delež v tej dobi celo povečal: l. 1846. je bilo Slovencev in Srbohrvatov 91,89%, l. 1910. pa 94,40%. V Trstu dokazujejo velike razlike med posameznimi štetji, da je bila narodnostna statistika tu še prav posebej nezanesljiva; če primerjamo relativni številki prve in zadnje statistike (l. 1846. 31,5%, l. 1910. 29,81%), vidimo, da se delež Slovencev ni dosti spremenil. Isto velja za Istro (1846 14,03%, 1910 14,27%). Drugačno sliko nudi že Goriška, kjer so Slovenci padli od 67,00% na 61,52%. Vendar pa pride tu v poštev predvsem dejstvo, da se je prebivalstvo v pretežno italijanskemu glavarstvu Gradiška (od 1911 razdeljeno med Gradiško in Tržič), predvsem pa v narodnostno mešani Gorici množilo hitreje kakor pa v čisto slovenskih okrajih. Na Štajerskem živi na teritoriju slovenskih okrajnih glavarstev l. 1850. 36,9%, l. 1910. pa le še 33,0% vseh Štajercev. Razmerje med Slovenci in Nemci je bilo 1846 36,16% : 63,84%, 1910 pa 29,37% : 70,50%. Te številke dokazujejo jasno, da prideta v poštev oba momenta: delež slovenskega teritorija na prebivalstvu vse dežele postaja vedno manjši, obenem pa narašča odstotek resničnih ali vsaj naštetih Nemcev na tem teritoriju samem. Najslabši je seveda položaj Slovencev na Koroškem, kjer izgubljajo absolutno in relativno ter padejo od 29,99% na 21,40%, v kolikor so seveda štetja zanesljiva.

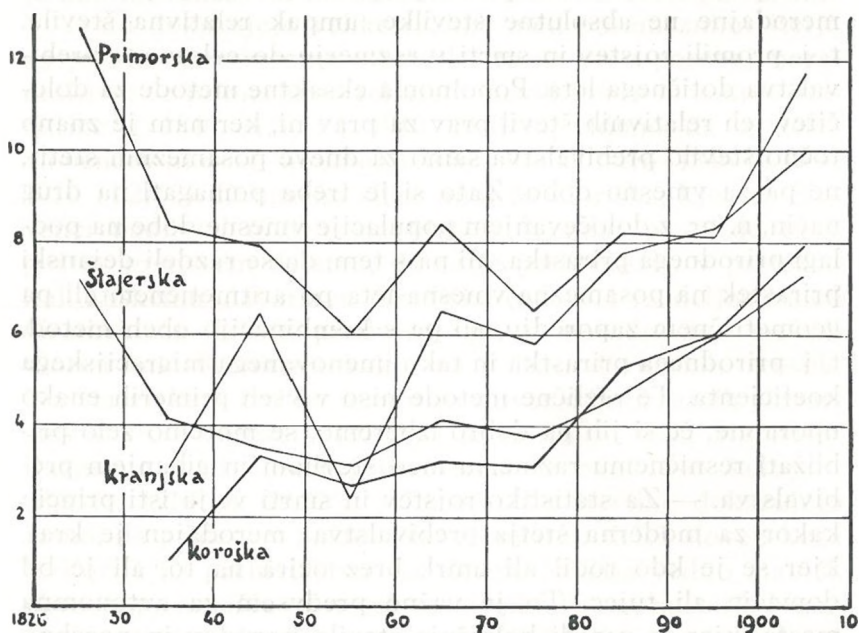
Vsi ti rezultati so zelo shematični, ker se omejujejo le na velike teritorije; primerjava posameznih občin in krajev bi dala mnogo bolj jasno sliko. Vendar pa mislim, da je mogoče že iz teh številk spoznati, da glavni vzrok preseñetljivo počasnega naraščanja števila Slovencev niso toliko teritorialne izgube zaradi resničnega ali dozdevnega potuj-

čevanja kakor pa izredno počasno naraščanje prebivalstva na slovenskem teritoriju samem. Če pa hočemo to dejstvo razumeti, moramo najprej razstaviti gibanje prebivalstva v obe njegovi komponenti, v prirodno gibanje in v migracije.

Številke rojstev in smrti so objavljene za 1849—67 in 1870 za dežele, za 1868—69 in 1871—1910 za pol. okraje in za 1911—13 celo za sodne okraje. Do 1894 upoštevajo le civilno prebivalstvo, pozneje pa vse prebivalstvo; za prehodno dobo 1895—1900 je navedena pri posameznih deželah tudi diferenca med prirodnim gibanjem civilnega in celotnega prebivalstva.⁷ Za primerjanje so seveda v prvi vrsti merodajne ne absolutne številke, ampak relativna števila, t. j. promili rojstev in smrti v razmerju do celotnega prebivalstva dotičnega leta. Popolnoma eksaktne metode za določitev teh relativnih števil prav za prav ni, ker nam je znano točno število prebivalstva samo za dneve posameznih štetij, ne pa za vmesno dobo. Zato si je treba pomagati na drug način, n. pr. z določevanjem populacije vmesne dobe na podlagi prirodnega prirastka, ali pa s tem, da se razdeli dejanski prirastek na posamezna vmesna leta po aritmetičnem ali pa geometričnem zaporedju, ali pa s kombinacijo obeh metod, t. j. prirodnega prirastka in tako imenovanega migracijskega koeficienta. Te različne metode niso v vseh primerih enako uporabne; če si jih pa dobro izberemo, se moremo zelo približati resničnemu razmerju med številom in gibanjem prebivalstva. — Za statistiko rojstev in smrti velja isti princip kakor za moderna štetja prebivalstva: merodajen je kraj, kjer se je kdo rodil ali umrl, brez ozira na to, ali je bil domačin ali tujec. To je važno predvsem za avtonomna mesta, kjer je zaradi bolnišnic število porodov in posebno število smrti tujcev izredno veliko. Zato se številke pri mestih zelo oddaljujejo od prirodnega gibanja domačega prebivalstva; vendar pa so začele statistike razlikovati med gibanjem domačinov in tujcev v mestih šele v zadnjih desetletjih.

Iz priložene tabele relativnih številk prirodnega gibanja prebivalstva sledi, da je tudi v tej dobi razlika med nataliteto posameznih dežel zelo velika; na Štajerskem in na Koroškem je število rojstev relativno mnogo nižje kakor na

Kranjskem, najvišje je pa v vseh desetletjih razen enega na Primorskem. Celotni razvoj rojstev še ne kaže tendence padanja; sredi našega razdobja smemo govoriti celo o dviganju natalitete, posebno na Koroškem in na Kranjskem. Če bi objavil številke za posamezna leta in dodal še one do 1913, bi pa videli, da se pojavi v zadnjem desetletju pred svetovno vojno že prav izrazito padanje števila rojstev; v tem smislu je treba razumeti številke pri Štajerski in Kranjski za prvo desetletje 20. stoletja, ki nikakor nista brezpomembni nihanji. (Prim. tudi diagram kranjske natalitete in mortalitete!)

Prirodni prirastek predvojnih dežel v promilih (desetletni povprečki).

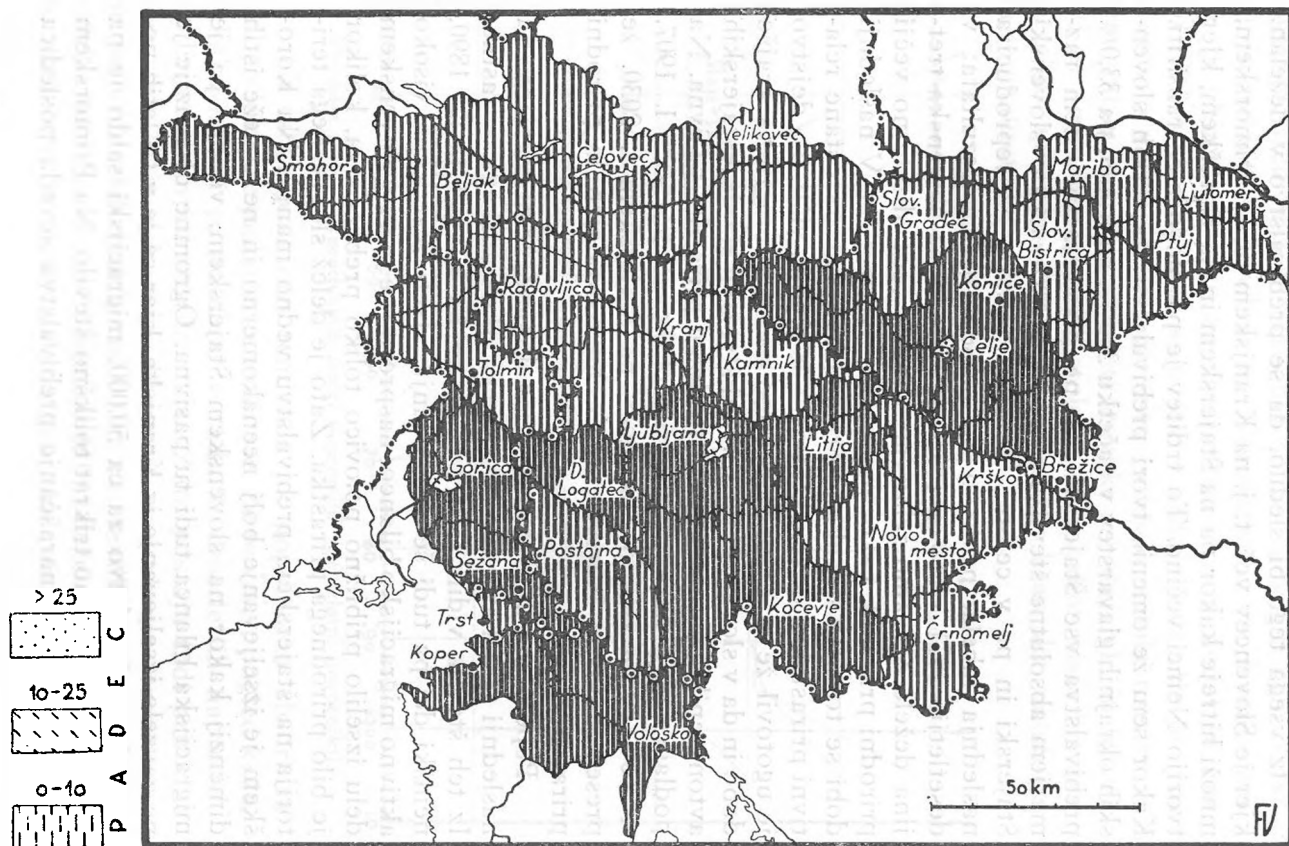
To rahlo padajočo tendenco pa popolnoma absorbira mnogo hitrejše padanje mortalitete. Že površen pogled kaže, v kakšni meri je posebno v zadnjih desetletjih napredek medicine zmanjšal število smrti. Zato postaja tudi prirodni prirastek, ki je itak samo diferenca med obema številčkama, pri vseh deželah vedno višji. Ker pa številke mortalitete ne kažejo take razlike med posameznimi deželami kakor številke natalitete, je logično, da je prirodni prirastek najvišji na

Primorskem, nato sledi Kranjska, najnižji je pa na Koroškem in na Štajerskem.

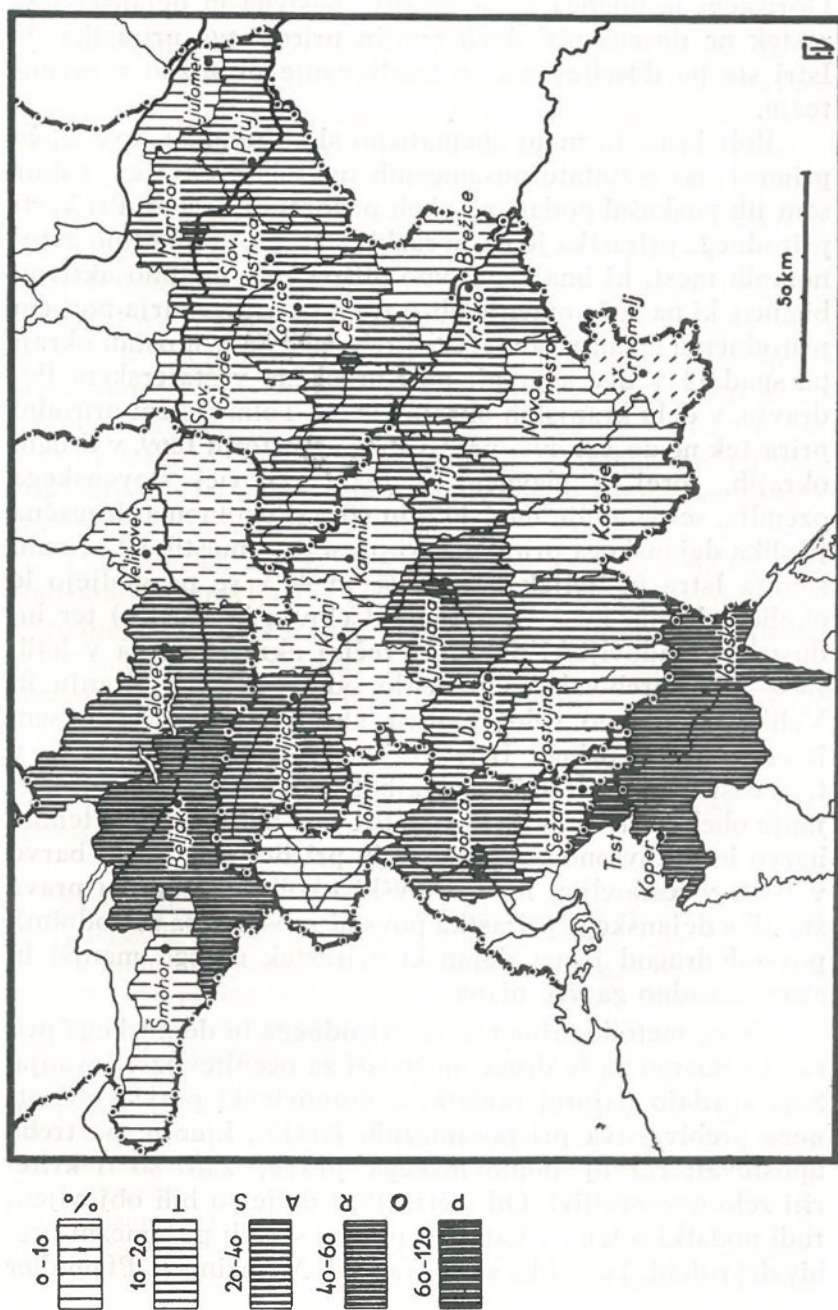
Iz vsega tega bi sledilo, da se prebivalstvo v deželah, kjer je Slovencev več, t. j. na Kranjskem in na Primorskem, množi hitreje kakor pa na Štajerskem in na Koroškem, kjer tvorijo Nemci večino. To trditev je pa mogoče še razširiti. Kakor sem že omenil, tvori prebivalstvo štajerskih slovenskih okrajnih glavarstev v začetku 36,9%, na koncu pa 33,0% prebivalstva vse Štajerske. Če pa primerjamo s tem razmerjem absolutne številke prirodnega prirastka v slovenski Štajerski in pa v celotni Štajerski, kakor jih reproducira naslednja tabela, pridemo do presenetljivega rezultata: v desetletjih 1871—1880 in 1881—1890 je imela slovenska tretjina dežele ne samo relativno, ampak tudi absolutno večji priroden prirastek kakor pa nemški dve tretjini. V naslednji dobi se to sicer nekoliko spremeni, vendar pa ostane relativni prirastek v slovenskem delu še mnogo višji. To dejstvo je ugotovil že R. Pfaundler, samo da se je omejil na krajšo dobo in da v slovenski teritorij ni štel treh spodnještajerskih avtonomnih mest, ki so po prirodnem prirastku pasivna. Na podlagi svoje narodnostne razdelitve je postavil l. 1907. trditev, da bi število Slovencev na Štajerskem l. 2030. že preseglo število Nemcev, če bi bil merodajen le priroden prirastek.⁸

Popolnoma drugačno sliko pa dobimo, če primerjamo na naslednji tabeli številke prirodnega in dejanskega prirastka. Iz teh številk vidimo, da ima Štajerska kot celota do 1890, nemški del pa tudi še v naslednjih dveh desetletjih visoko aktivno migracijsko bilanco; nasprotno se je pa v slovenskem delu izselilo približno polovico toliko prebivalstva, kolikor je bilo prirodnega prirastka. Zato je delež slovenskega teritorija na štajerskem prebivalstvu vedno manjši. Na Koroškem je izseljevanje bolj neenakomerno in ne doseže istih dimenzij kakor na slovenskem Štajerskem, vendar pa je migracijska bilanca tudi tu pasivna. Ogromne dimenzije je pa zavzelo izseljevanje iz Kranjske, kjer se je v 65 letih pomnožilo prebivalstvo za ca 50.000, migracijski saldo je pa pasiven za približno trikrat tolikšno število. Na Primorskem je v Trstu naglo naraščanje prebivalstva seveda posledica

Prirastek prebivalstva slovenskih in mešanih pol. okrajev 1869—1910.

A. Prirodni prirastek.

B. Dejanski prirastek.

doseljevanja, medtem ko je prirodni prirastek neznaten. Na Goriškem je bilanca preseljevanja pasivna in dejanski prirastek ne dosega niti dveh tretjin prirodnega prirastka. V Istri sta pa doseljevanje in izseljevanje približno v ravnotežju.

Bolj jasno in manj shematično sliko dobimo seveda, če primerjamo rezultate posameznih političnih okrajev, kakor sem jih poskušal podati na obeh priloženih kartah. Pri karti prirodnega prirastka je treba razlikovati najprej večino avtonomnih mest, ki imajo pasivno ali pa zelo majhno aktivno bilanco, ki pa iz že omenjenih razlogov ne odgovarja povsem prirodnemu gibanju domačega prebivalstva. Vsi ostali okraji pa spadajo v dve skupini: na Koroškem, v štajerskem Podravju, v delu kranjskih okrajev in na Tolminskem prirodni prirastek ne doseže 40% prebivalstva po štetju 1869, v drugih okrajih, torej v glavnem v južni polovici slovenskega ozemlja, se pa giblje med 40% in 60%. Popolnoma drugačna je slika dejanskega prirastka, ki presega v mestih 60%; nato sledita Istra in Beljak, med 20% in 40% se pa gibljejo le okolice glavnih mest (Ljubljane, Celovca in Gorice) ter industrijski radovljiški okraj. V večini okrajev je pa v letih 1869—1910 prebivalstvo narastlo od 0—20%; v Kranju in Velikovcu imamo celo majhen absoluten padec, povsem izjemen je pa primer Bele krajine, kjer je prebivalstvo v tem času padlo za 16,50%. Najbolj zanimivo je pa primerjanje obeh kart: dejanski prirastek je označen z bolj temno barvo le pri avtonomnih mestih in pri Beljaku, z isto barvo v Istri, v Radovljici in v celovski okolici (a tudi tu prava številka dejanskega prirastka povsod zaostaja za prirodnim), povsod drugod je pa dejanski prirastek mnogo manjši in sicer navadno za več nians.

Poleg metode primerjanja prirodnega in dejanskega prirastka imamo pa še druge možnosti za ocenitev izseljevanja. Sem spadajo najprej podatki o domovinski pravici prisotnega prebivalstva pri posameznih štetjih, kjer je pa treba upoštevati razvoj domovinskega prava; zato so ti kriteriji zelo nezanesljivi. Od štetja 1890 dalje so bili objavljeni tudi podatki o tem, v katerem okraju so bili posamezni prebivalci rojeni. Te vidike so uporabljali Meinzingen, Pfaundler

in Hecke v svojih že citiranih študijah. Prišli so do zanimivih rezultatov tudi v narodnostnem oziru: od vseh onih, ki so bili pristojni ali pa rojeni v čisto slovenskih okrajih in ki so živeli v tujini, se je le prav neznatna manjšina priznavala k slovenskemu občevalnemu jeziku, ogromna večina se pa priznava k vladajočemu jeziku dotičnega kraja. Čeprav občevalnega jezika avstrijskih štetij ne smemo indentificirati z narodnostjo, pa moramo vseeno priznati, da ima to dejstvo neko realno vsebino, ker kaže, da se izseljenci trajno ne morejo upirati asimilaciji in da so izgubljeni za svoj narod.

Izseljevanje se izraža nadalje v starostni sestavi prebivalstva: v deželi, od koder se vrši izseljevanje, so zastopani primeroma močno otroci in starci, medtem ko so zelo slabo zastopani srednji letniki, posebno moški, t. j. tisti, ki se najbolj izseljujejo, ki so pa obenem gospodarsko najbolj produktivni. To dejstvo je poleg mnogih drugih poudaril v obeh svojih študijah F. Uratnik.⁹

V tej knjigi, ki ima značaj okvirne razprave, ne morem podrobno razpravljati o vseh teh problemih. Že primerjanje prirodnega in dejanskega prirastka, o katerem najdemo nekaj podatkov in razprav seveda tudi že v zgoraj citiranih razpravah in v avstrijskih uradnih publikacijah, vendar pa le za manjše teritorije in za krajša razdobja, dokazuje dovolj jasno, da je bila doba med revolucijo 1848 in med svetovno vojno najbolj izrazita doba izseljevanja v slovenski zgodovini.

Pripombe h kartama.

Karti vsebujeta prirodno in dejansko gibanje prebivalstva med štetjema 1869 in 1910 po političnih okrajih, ker obstoji v tej dobi skoraj popolna kontinuiteta teritorijev in ker so vsi podatki za okraje objavljeni (z izjemo onih za leto 1870, kjer sem prirodno gibanje cenil na podlagi deželnih rezultatov in analogije z okrajnimi rezultati l. 1869.). Vsi odstotki prirodnega in dejanskega prirastka se nanašajo na rezultate štetja l. 1869. V teritorialnem oziru je pripomniti, da tvori Ptuj - mesto enoto s Ptujem - okolico, ker se je ločitev izvedla šele z l. 1889., Konjice pa s Celjem - okolico (ločitev 1903); vse ostale teritorialne spremembe (Gorica - okolica /Gradiška 1876, Lj.-m./ Lj.-ok. 1892, Celovec-m. /ok. 1896, Litija/ Lj.-ok. 1903) so bagatelne in na rezultat ne morejo vplivati; številke za 1910 veljajo za stanje 31. XII. 1910 in ne za kasnejše predvojne spremembe (n. pr. Spodnja šiška pri Lj. - ok.). V stvarnem oziru tvori izhodišče kart civilno prebivalstvo 1869 (ker je vojaštvo pri tem štetju navedeno le pri deželah),

medtem ko je pri 1910 upoštevano vse prisotno prebivalstvo, za gibanje pa do 1894 civilno in od 1895 dalje vse prebivalstvo. Vse te razlike so neznatne in ne morejo nikjer vplivati na rezultat. V poštev pride le en ugovor: pri rojstvih in smrtih je merodajen kraj, brez ozira na razliko med domačini in tujci, kar spremeni rezultat pri avtonomnih mestih z velikimi bolnišnicami.

5. Po svetovni vojni.

V svetovni vojni je propadla Avstro-Ogrska in nastala Jugoslavija. Mirovne pogodbe in koroški plebiscit so odtrgali od glavnega dela Slovencev več stotisočev naših rojakov in jih podredili največ Italiji, potem Avstriji, nekaj tisočev pa tudi Madžarski. Poleg teh osnovnih teritorialnih sprememb, katerih pomena ni treba posebej poudarjati, je za nas važno dejstvo, da so se v povojni dobi v vseh državah administrativne enote in njihovi teritoriji spreminjali mnogo bolj kakor pa v dolgih desetletjih predvojne dobe. V Jugoslaviji tvori Slovenija v začetku administrativno enoto, nato pa sledi razdelitev na dve oblasti in potem l. 1929. zopet združitvev v dravsko banovino, ki pa dobi šele l. 1931. tisti obseg, ki je merodajen za nas. Politični okraji (srezi), sodni okraji in občine ostanejo enote upravne razdelitve, njihovo število in teritorialni obseg se je pa ponovno spremenil. V Italiji spadajo na novo pridobljene pokrajine v posebno »circoscrizione«¹ Julijska krajina in Zader, ki je pa odstopila pozneje nekaj občin Benečiji. Na mesto nekdanjih dežel stopijo »pokrajine«² (province) in sicer puljska, reška, zaderska, tržaška in goriška. Okraji se odpravijo, obenem se pa združi po več nekdanjih majhnih občin v manjše število novih velikih občin. Na avstrijskem Koroškem se število okrajev ne spremeni, pač pa v posameznih primerih njihov teritorij.

V povojni dobi se vršita po dve štetji in sicer v Jugoslaviji 31. januarja 1921 in 31. marca 1931, v Italiji 1. decembra 1921 in 21. aprila 1931, v Avstriji pa 7. marca 1923 in 22. marca 1934. V najnovejšem času je prešla Italija k sistemu štetij vsakih pet let in izvršila 21. aprila 1936 novo štetje, katerega rezultati pa za naše kraje še niso objavljeni. Zaradi vseh omenjenih teritorialnih sprememb je seveda primerjanje rezultatov štetja 1910 in povojnih štetij zelo otežkočeno.¹

Iz priložene tabele je razvidno, da pomeni desetletje svetovne vojne zastoj v razvoju prebivalstva; pri prvem štetju po vojni so dognali v Jugoslaviji in na avstrijskem Koroškem celo neznamenit padec števila prebivalstva; v Julijski krajini, ki je bila po svetovni vojni mnogo bolj neposredno prizadeta, je bil pa seveda ta padec dosti bolj pomemben. Že v naslednjem desetletju se pa slika zopet spremeni in število prebivalstva narašča ponovno. Pri tem se pokažejo zelo značilne razlike med pokrajinami. V jugoslovanski Sloveniji se je v razdobju desetih let prebivalstvo pomnožilo za 7,9%. Kdor primerja ta prirastek z naraščanjem prebivalstva v sestavnih delih jugoslovanske Slovenije v kateremkoli desetletju predvojne dobe, vidi, da se prebivalstvo po vojni množi bolj hitro. Isto velja tudi za avstrijsko Koroško, kjer znese prirastek v 11 letih celo 9,7%; tudi tu se je pred vojno prebivalstvo množilo bolj počasi. Nasprotno je pa v Julijski krajini prebivalstvo v tem času narastlo le za 4,4%. Julijska krajina v onem obsegu, v katerem pride tu v poštev, se krije približno s predvojno Primorsko; pridobila je del Notranjske in Kanalsko dolino, izgubila pa Kastav in Krk. Če pa primerjamo njene številke s predvojnimi primorskimi, vidimo, da se od 1857 v nobenem desetletju prebivalstvo ni množilo tako počasi kakor v povojni dobi. Medtem ko Primorska pred vojno po naraščanju prebivalstva daleč presega ostale pokrajine, se je po vojni razmerje obrnilo.

Velike spremembe so se izvršile tudi v gibanju prebivalstva. Za predvojno dobo so bili objavljeni rezultati še za l. 1913., za vojno dobo niso bili objavljeni nikjer, a tudi način objave povojnih rezultatov na žalost povsod znatno ostaja za staro avstrijsko statistiko. Za jugoslov. Slovenijo je mogoče zasledovati prirodno gibanje za dobo od 1920 dalje in ti podatki dokazujejo jasno, da se po vojni počasi, a vztrajno nadaljuje proces, ki je postal statistično otipljiv že v prvem desetletju dvajsetega stoletja: odstotek rojstev konstantno pada od leta do leta. Ta proces pa še ne povzroča padanja prirodnega prirastka sploh, ker se paralelno zmanjšuje tudi odstotek smrti. — Za Julijsko krajino nisem mogel zbrati vseh podatkov, ampak le fragmente: nataliteta znaša

1924 23,9⁰/₀₀, 1925 24,1⁰/₀₀, 1931 19,9⁰/₀₀, mortaliteta v istih letih 17,0⁰/₀₀, 16,0⁰/₀₀, 13,5⁰/₀₀. V goriški pokrajini je padla nataliteta od 1928 do 1931 od 21,3⁰/₀₀ na 20,0⁰/₀₀, mortaliteta pa od 15,8⁰/₀₀ na 13,2⁰/₀₀. Tudi v Trstu je padec tako velik, da znaša 1928 nataliteta le še 15⁰/₀₀, t. j. polovico odstotka v l. 1913., mortaliteta pa približno prav toliko kakor nataliteta. Iz teh številke sledi jasno, da je na Primorskem, kjer je bil pred svetovno vojno odstotek rojstev in prirodnega prirastka najvišji, po svetovni vojni padec natalitete še bolj izrazit in da se zmanjšuje tudi odstotek prirodnega prirastka.²

Kar se tiče migracij, dokazuje primerjanje prirodnega in dejanskega prirastka v priloženih tabelah, da imata jugoslovanska Slovenija in avstrijska Koroška še tudi danes pasiven migracijski saldo, vendar pa ne več v isti meri kakor pred svetovno vojno. Na ozemlju dravske banovine sta ostali v času med štetji 1921 in 1931 nad dve tretjini prirodnega prirastka doma — rezultat, ki se znatno razlikuje od položaja na istem ozemlju v predvojni dobi. Na Koroškem je pasivnost migracijskega salda primeroma majhna. Zelo močno je pa še vedno izseljevanje na Goriškem, kjer je absorbiralo n. pr. v letih 1930—1931 skoraj ves prirodni prirastek.³

Jasno pa je, da pri oceni migracij ne smemo pozabiti na dejstvo, da pomeni svetovna vojna prelom z načeli gospodarskega liberalizma, ki je stal na stališču svobodne cirkulacije blaga in svobodnega gibanja ljudi. Kdor primerja predvojne in povojne številke izseljevanja, ne sme prezreti dejstva, da danes izseljevanje (ali bolje: doseljevanje) ni več svobodno.

Za statistiko ima to dejstvo še svoj poseben pomen: medtem ko je bila v dobi gospodarske svobode vsaka statistika izseljencev otežkočena in skoraj iluzorična, pa postaja danes kontrola migracij mnogo lažja. Zato se objavljajo zopet rezultati preseljevanj in sicer v Jugoslaviji samo za izseljevanje v inozemstvo, v Italiji pa tudi za migracije med posameznimi pokrajinami.⁴

Svetovna vojna pomeni izrazit prelom v razvoju prebivalstva. Zaradi racionalizacije, t. j. zavestnega omejevanja,

postaja odstotek rojstev vedno manjši, paralelno z njim pa pada tudi odstotek smrti. V izseljevanju je višek prekoračen, seveda deloma samo zato, ker izseljevanje ni več svobodno kakor v predvojni dobi. Celotno število prebivalstva, ki je rezultanta vseh teh komponent, pa narašča v Jugoslaviji in na avstrijskem Koroškem hitreje kakor v predvojni dobi. Na Primorskem, kjer je padec natalitete in prirodnega prirastka najbolj izrazit in izseljevanje primeroma močno, pa zaostaja naraščanje prebivalstva tako za predvojno dobo kakor tudi za ostalimi pokrajinami v povojni dobi.

II. Glavne smernice v razvoju prebivalstva.

Osemnajsto stoletje tvori mejnik v razvoju evropskega prebivalstva. Iz vseh fragmentarnih podatkov in rekonstrukcij za prejšnja stoletja dobimo vtis, da so se izvršile le primeroma majhne spremembe v pozitivni ali pa v negativni smeri. V osemnajstem stoletju se pa prične — v nekaterih deželah prej, v drugih pozneje — hitro naraščanje prebivalstva, ki traja do danes in ki je brez primere v vsej dotedanji zgodovini. Švedski statistik Sundbärg je cenil prebivalstvo Evrope v l. 1800., t. j. v času, ko v mnogih deželah populacija že narašča v hitrem tempu, na 187 milijonov. Sredi 19. stoletja (1850) je bilo v Evropi že 267 milijonov, v času zadnjih štetij pred svetovno vojno (1910) pa že 447 milijonov ljudi. Svetovna vojna je ta razvoj le prav malo zadržala; štetja okrog 1920 so ugotovila 452 milijonov, l. 1931. je pa dosegla Evropa že 500 milijonov ljudi. V 131 letih se je torej prebivalstvo Evrope pomnožilo za okrog 167 %.

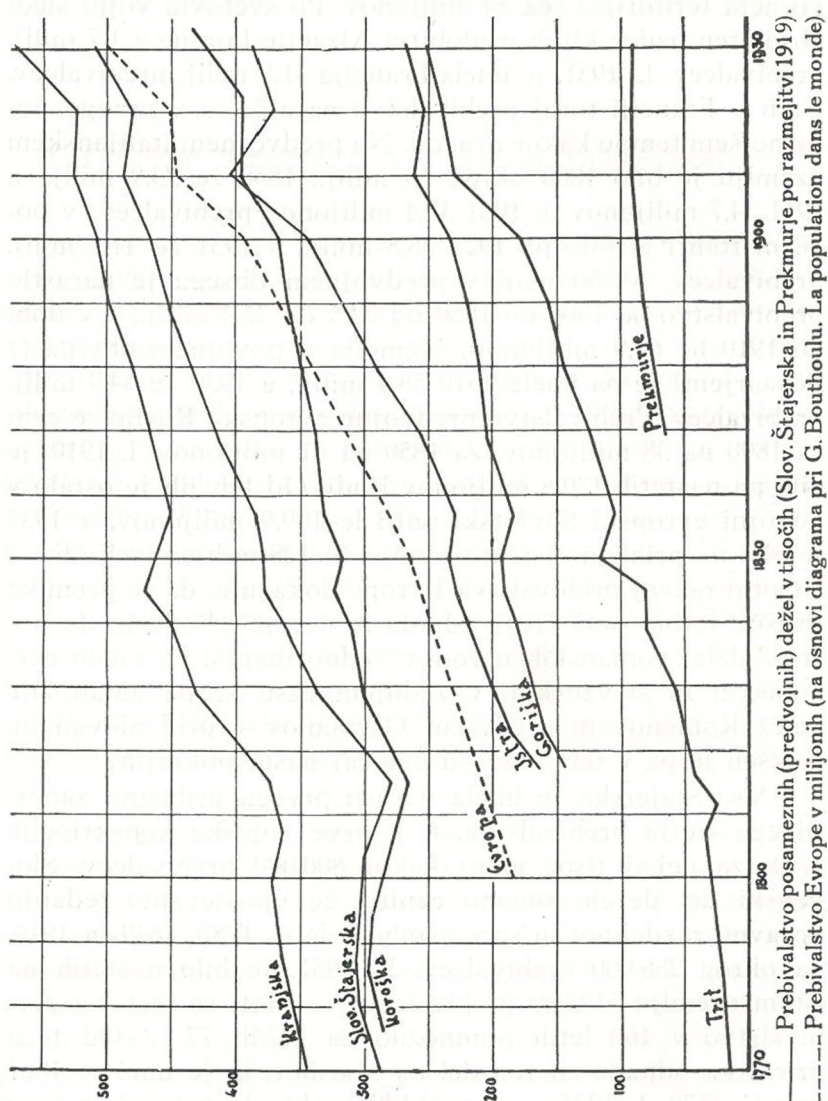
Še bolj značilen je razvoj v nekaterih glavnih evropskih deželah. Anglija (z Walesom, brez Škotske in Irske) tvori že v prejšnjih stoletjih izjemo, ker preneha tam doba stacionarnosti že v 16. stoletju. L. 1800. je bilo v Angliji že čez 9 milijonov ljudi, skoraj štirikrat toliko kakor v začetku novega veka. L. 1850. ima Anglija 18 milijonov, l. 1910. že 36 milijonov in l. 1931. 40 milijonov ljudi, torej nad štirikratno vsoto populacije iz l. 1800. Drugačen je bil razvoj v Franciji, kjer se ceni prebivalstvo že za dobo konca srednjeveške kolonizacije v 13. in v začetku 14. stoletja na preko 20 milijonov ljudi. Nato pa je nastopilo nazadovanje in šele sredi 18. stoletja je bilo doseženo isto število kakor v 13. sto-

letju. Od tedaj pa začne tudi v Franciji prebivalstvo naraščati: za l. 1770. se ceni na 24 milijonov, 1789 in 1800 je bilo že preko 26 milijonov, 1850 že 34,9 milij. in 1910 (na predvojnem teritoriju) čez 39 milijonov. Po svetovni vojni sledi absoluten padec kljub pridobitvi Alzacije-Lorene z 1,7 milij. prebivalcev. L. 1931. je imela Francija 41,8 milij. prebivalcev. Tudi v Franciji torej prebivalstvo narašča, a v mnogo počasnejšem tempu kakor drugod. Na predvojnem italijanskem ozemlju je bilo 1800 okrog 18 milij., 1850 že 23,9 milij., a 1911 34,7 milijonov in 1921 37,4 milijonov prebivalcev; v povojni Italiji je bilo pa 1921 38,8 milij., a 1931 že 41,1 milij. prebivalcev. V Nemčiji v predvojnem obsegu je narastlo prebivalstvo od 1800 do 1850 od 24,5 do 35,4 milij., a v dobi do 1910 na 64,9 milijonov; Nemčija v povojnem obsegu (s Posaarjem) je pa imela 1910 58,4 milij., a 1930 že 64,9 milij. prebivalcev. Prebivalstvo predvojne evropske Rusije se ceni za 1800 na 38 milijonov, za 1850 na 61 milijonov, l. 1910. je bilo pa naštetih 130,8 milijonov ljudi. Od teh jih je ostalo v povojni evropski Sovjetski uniji le 109,9 milijonov, a 1933 je bilo na približno istem ozemlju že 128 milijonov ljudi. — Celotni razvoj prebivalstva Evrope dokazuje, da se premika težišče vedno bolj proti vzhodu in severovzhodu in da postaja delež romanskih narodov vedno manjši na račun germanskih in slovanskih, v zadnjem času se pa zmanjšuje delež Romanov in predvsem Germanov v prid Slovanom. Kakšen je pa v tem razvoju položaj naših pokrajin?¹

Vsa Štajerska je imela v času prvega približno zanesljivega štetja prebivalstva, t. j. prve vojaške konskripcije 1771, za nekaj tisoč manj kakor 800.000 prebivalcev. Slovenski del dežele smemo ceniti, če upoštevamo tedanjo upravno razdelitev in spremembe v letih 1783, 1849 in 1919, na okrog 288.000 prebivalcev. L. 1931. je bilo naštetih na istem ozemlju 510.000 prebivalcev. V celoti se je torej prebivalstvo v 160 letih pomnožilo za kakih 77%. Od tega prirastka odpade znaten del na Maribor, ki je imel še 1827 komaj 4570, l. 1931. pa že 33.149 prebivalcev in sicer brez okoliških občin, ki so narastle še bolj kakor mesto samo. Razen Maribora sta imela nekaj nad 2000 prebivalcev v predmarčni dobi le še Celje (l. 1931. 7602 preb., a v svojem

sedanjem obsegu 17.255 preb.) in Ptuj (l. 1931. 4261 preb.); vsi drugi kraji so bili tedaj brezpomembni, med njimi Trbovlje, ki imajo 1931 v svojem sedanjem obsegu 13.046

prebivalcev. — Na avstrijskem štajerskem je štetje 1934 dognalo 1,018.920 prebivalcev, torej približno dvakrat toliko kakor v začetku vojaških konskripcij.

Na Koroškem v predvojnem smislu besede je bilo v začetku vojaških konskripcij že okrog 285.000 ljudi. Če prištejemo k avstrijskim številkam za 1934 naše podatke za Mežiško dolino in Jezersko 1931 ter italijanske za Kanalsko dolino 1931, dobimo za najnovejšo dobo približno številko 434.000 prebivalcev, torej za kakih 52% več kakor pred približno 157 leti. Celovec in Beljak sta imela še 1827 komaj 7500, oz. 2346, l. 1934. pa že 30.605, oz. 23.942 prebivalcev. — Za preračunavanje slovenskega dela dežele bi bila potrebna posebna študija; kakor sem že omenil, se najstarejši uradni ugotovitvi, t. j. etnografska statistika od 1846 in štetje 1880, strinjata v tem, da je bilo Slovencev okrog 30%.

Za Kranjsko v predvojnem obsegu dobimo s preračunavanjem rezultatov prvih konskripcij približno 345.000 prebivalcev. L. 1931. je bilo naštetih na istem teritoriju v Jugoslaviji in v Italiji 572.000 prebivalcev, t. j. za skoraj 66% več. Ljubljana je narastla od 10.407 preb. v l. 1788. na 59.768 preb. l. 1931.; v najnovejšem času ji je bil priključen teritorij, ki obsega samo nekdanj neznatne vasi, danes pa šteje po mestnem štetju 1935 že 22.619 prebivalcev.² Zato smemo trditi, da odpade skoraj tretjina vsega kranjskega prirastka zadnjih 160 let na sedanjo ljubljansko občino. Razen Ljubljane so izredno narastli le še nekateri kraji, n. pr. Jesenice (l. 1718. po Dobovšku 1600, a 1931 v sedanjem obsegu 7045 preb.) in Zagorje (sedaj 8529 preb.).

Popolnoma drugačno sliko nudi seveda Trst s svojim ozemljem, kjer je bilo še pred 200 leti (1735) okrog 7250 ljudi. Štetje 1931 je dognalo na istem ozemlju 249.574 prebivalcev, torej ogromen prirastek za kakih 3342% v 196 letih. Resnična doba tržaške prosperitete traja seveda le do svetovne vojne; l. 1910. je imel Trst že 229.510 prebivalcev in ves nadaljnji prirastek se nam zdi neznaten, če ga primerjamo s tempom razvoja v predvojni dobi.

Za Goriško in Istro v predvojnem obsegu imamo prve približno zanesljive rezultate šele iz l. 1818., ko sta imeli 144.048, oz. 169.100 civilnih prebivalcev. L. 1910. je pa celotno prebivalstvo teh dveh dežel doseglo že 260.749, oz. 404.309 oseb. Prirastek v obeh deželah bi bil torej že v 93 letih 81%, oz. za Istro celo 139%. Ti odstotki bi bili nekoliko manjši,

če bi odšteli vojaštvo; verjetno je tudi, da so številke za 1818 kot rezultati prvega štetja v prej deloma beneških krajih nekoliko prenizke. Vse te korekture pa ne morejo spremeniti dejstva, da se je prebivalstvo na Goriškem in posebno v Istri množilo mnogo hitreje kakor pa drugod. To velja seveda le za predvojno dobo; s svetovno vojno je bilo prosperitete konec in po štetju 1931 je na nekdanjem goriškem ozemlju le malo več, na istrskem ozemlju pa celo manj prebivalcev kakor jih je bilo l. 1910. — Mesto Gorica je imelo 1820 komaj 7784, l. 1910. pa že 30.995 prebivalcev.

Za Prekmurje poznamo doslej točno le razvoj od 1869 dalje; za prejšnjo dobo bi bilo treba posebnih raziskavanj. Od tega leta do 1931 se je prebivalstvo pomnožilo za 39%. Vendar pa gre ta prirastek na račun predvojne dobe; po vojni je nastopila stagnacija.

Pri vseh primerjavah in preračunavanjih je pa treba poudariti, da so najstarejše številke verjetno nekoliko prenizke (in zato odstotki prirastka verjetno previsoki), ker prve konskripcije pač še niso obsegle vsega prebivalstva in ker upoštevajo le pristojno civilno prebivalstvo, medtem ko štejejo pozneje vse prisotno prebivalstvo z vojaštvom vred.

Odstotki večine naših pokrajin so presenetljivo nizki. Že dosedANJI raziskovalci opozarjajo na to, da je v Jugoslaviji dravska banovina v desetletju 1921—1931 s svojimi 7,9% prirastka na zadnjem mestu med vsemi banovinami; prirastek vse Jugoslavije v istem razdobju je 16,2%. To pa ne velja samo za povojno dobo. Ugotovilo se je, da se je v razdobju 1880—1931 pomnožilo prebivalstvo v sedanji dravski banovini za približno 20,25%, v Hrvatski-Slavoniji za 52,80%, v predkumanovski Srbiji za 88,98% in v Bosni-Hercegovini celo za 101,07%.³ Zanimivo bi bilo izvesti primerjanje še za daljšo dobo, kar bi bilo pa seveda treba združiti s točno kritiko vseh štetij in podatkov.

Nič bolj razveseljivo ni primerjanje s številkami za razvoj vse Evrope in glavnih evropskih držav, kakor sem jih že kratko omenil. Naj omenim samo Francijo, ki je znana kot dežela, kjer se prebivalstvo množi zelo počasi in ki daleč zaostaja za populacijskim razvojem drugih držav. Za l. 1770., t. j. za ono leto, ko je bil pri nas uveden konskripcijski

sistem, se ceni prebivalstvo Francije na 24 milijonov. L. 1931. je bilo naštetih na istem ozemlju 41,8 milijona, t. j. za 74% več. Ta številka je še vedno višja kakor pa zgoraj navedeni odstotki za Koroško in za Kranjsko v istem razdobju ter približno enaka odstotkom za slovensko štajersko. Če primerjamo odstotke za te naše pokrajine s tabelo o razvoju prebivalstva posameznih evropskih držav, ki jo objavlja »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« za razdobje 1800—1910, torej za mnogo krajšo dobo kakor je naša, pridemo do presenetljivega rezultata: razen Irske, kjer je zaradi posebnih razmer v tem času število prebivalstva absolutno padlo, dobimo nižji odstotek prirastka kakor pri nas samo za Turčijo z Bolgarijo, za Črno goro — torej za dežele, kjer je evidentno, da ne more biti govora o zanesljivosti podatkov za l. 1800. — in pa za Luxemburg; za vse druge evropske države pa dobimo odstotke, ki so višji od onih, ki smo jih izračunali za naše dežele.⁴ Zato je tem bolj važno vprašanje v z r o k o v tega našega velikega zastanka.

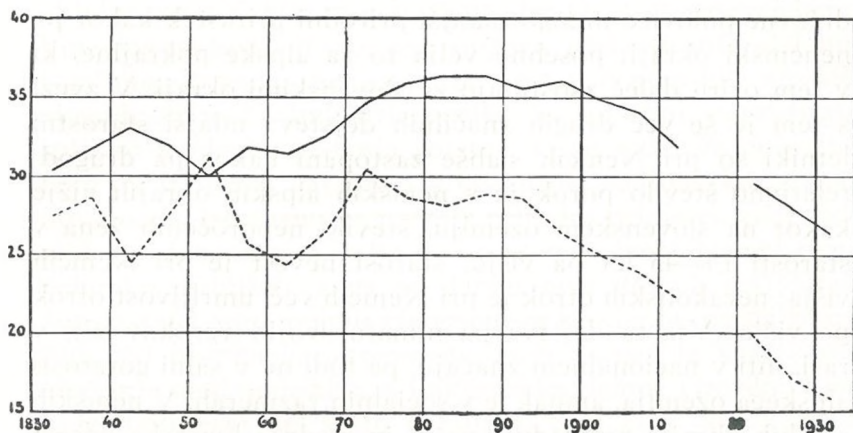
Tudi v zgodovini p r i r o d n e g a g i b a n j a prebivalstva pomeni 18. stoletje prelom. Podatki za prejšnja stoletja in deloma tudi še za to stoletje so sicer fragmentarni. Kljub temu pa je mogoče iz njih spoznati, da je bila tedaj nataliteta v Evropi zelo visoka in da je presegala letno 35‰ celotnega prebivalstva; v mnogih deželah pa se je gibala celo med 40‰ in 50‰ celotnega prebivalstva. A tudi mortaliteta je bila visoka; njene številke se približujejo in neredko celo presegajo številke rojstev. To velja že za normalna razdobja, še bolj pa seveda za leta lakote, vojne in predvsem epidemij, ki v tedanji dobi niso bila redek pojav. Zato je vladalo tedaj relativno ravnovesje med nataliteto in mortaliteto. Že proti koncu 18. stoletja se pa v vodilnih evropskih državah to ravnovesje poruši. Nataliteta ostane v 19. stoletju skoraj nespremenjena. Proti koncu stoletja presega v vzhodni Evropi še vedno 40‰, a tudi v mnogih drugih državah (Nemčija, Avstrija, Italija) 35‰. V začetku 20. stoletja je padec že evidenten, vendar pa ima 1901—1910 večina evropskih držav še nad 30‰ rojstev. Izjemen je v tem času položaj Francije, kjer začne nataliteta konstantno padati že v začetku 19. stoletja, pade po 1830 že pod 30‰, medtem ko

ima 1901—1910 Francija le še 20,6‰ rojstev. Drugačen je razvoj mortalitete, ki začne že zelo zgodaj rapidno padati; v mnogih državah (Anglija, Nemčija, Francija) je bila pred svetovno vojno že pod 20‰, drugod le še nekaj višja. Zato pa postaja diferenca med obema številka, t. j. priroдни prirastek, vedno večja in presega v zadnjih desetletjih pred svetovno vojno v večini evropskih držav 10‰ letno. Izjemo tvori zopet Francija, kjer prirodni prirastek ne dosega niti 2‰. Velika diferenca med številom rojstev in smrti je šele omogočila ogromno naraščanje evropskega prebivalstva v 19. stoletju. Pri tem igrajo najbolj pomembno vlogo dežele, kjer se je izvršil hiter prehod v moderno civilizacijo in moderne higienske razmere, medtem ko je ostala miselnost nespremenjena; zato je padlo število smrti, ne pa število rojstev. — Po svetovni vojni je začela nataliteta v večini evropskih držav rapidno padati; Francija s svojimi 17‰ danes ni več na zadnjem mestu, saj imajo mnogo evropske države le še okrog 15‰ rojstev, med njimi tudi Anglija in Nemčija. Če je pa kljub temu v teh državah prirodni prirastek še nekaj višji kakor v Franciji, je treba to pripisovati dejstvu, da je v njih tudi mortaliteta izredno nizka in se giblje med 10‰ in 14‰. Prirodni prirastek pa je v povojni dobi v zapadni in v srednji Evropi vedno manjši; vse zmanjševanje števila smrti namreč ne more več dohiteti padca rojstev; drugače je seveda na vzhodu Evrope in v Aziji.

Če pregledamo v okviru splošnega evropskega razvoja relativne številke prirodnega gibanja prebivalstva, ki smo jih dobili za slovenske in sosedne dežele, vidimo, da je vladalo do ca 1818 relativno ravnovesje med številom rojstev in smrti; iz fragmentarnih virov smemo domnevati, da sta bili obe številki visoki in da sta se gibali okrog 35‰. Število rojstev ostane nato v 19. stoletju konstantno in se včasih celo dvigne. Število smrti pade rapidno v predmarčni dobi, sredi stoletja je pa primeroma zelo visoko in prične hitro padati šele od 1880. Po svetovni vojni pada v hitrem tempu oboje, nataliteta in mortaliteta. Glavne smernice razvoja so torej iste kakor v Evropi sploh.

Nataliteta v naših deželah seveda skoraj nikdar ni dosegla 40‰ in ostane precej pod to številko; zato zaostajamo

v 19. stoletju za vsem evropskim vzhodom, kjer je nataliteta nad 40‰. Na drugi strani je pa res, da naše številke mortalitete nekoliko presegajo odstotke, ki so ugotovljeni za velike zapadne države. Ali pa je mogoče zato trditi, da naš prirodni prirastek znatno zaostaja za evropskim povprečjem?

Nataliteta (—) in mortaliteta (-----) na ozemlju predvojne Kranjske in povojne dravske banovine v promilih (petletni povprečki).

Po mojem mnenju je treba v tem oziru razlikovati med posameznimi pokrajinami. Na Primorskem in na Kranjskem je odstotek rojstev in prirodnega prirastka primeroma visok; prirodni prirastek sicer ne dosega povprečja v mnogih populacionistično vodilnih državah tedanje Evrope, vendar pa za njim tudi znatno ne zaostaja. Drugače je na Koroškem in na Štajerskem, kjer se giblje prirodni prirastek skozi desetletja med 2‰ in 4‰ ter se šele proti koncu stoletja dvigne nekoliko višje; vse to je predvsem posledica konstantno nizke natalitete. Kakor sem že omenil, pride v tem oziru na Štajerskem v poštev predvsem nemški del, medtem ko ima slovenska tretjina Štajerske nekaj časa celo absolutno večji prirodni prirastek kakor pa nemški dve tretjini. Podrobnejše primerjanje po okrajih bi pokazalo, da je to izredno neugodno prirodno gibanje pojav, ki je značilen za nemške alpske pokrajine in prihaja za slovensko ozemlje v poštev le na Koroškem in deloma v štajerskem Podravju.

Pred svetovno vojno je vzbudilo to dejstvo veliko pozornost in o njem obstoji več važnih razprav, ki so pa ostale pri Slovencih skoraj popolnoma neopažene.⁵

L. 1892. je izdal poznejši predsednik avstrijske republike M. Hainisch knjigo »Die Zukunft der Deutschösterreicher«, kjer je statistično dokazal, da imajo nemški okraji avstrijske državne polovice mnogo manjši prirodni prirastek kakor pa nenemški okraji; posebno velja to za alpske pokrajine, ki v tem oziru daleč zaostajajo za slovenskimi okraji. V zvezi s tem je še več drugih značilnih dejstev: mlajši starostni letniki so pri Nemcih slabše zastopani kakor pa drugod: relativno število porok je v nemških alpskih okrajih nižje kakor na slovenskem ozemlju, število neporočenih žena v starosti 15—45 let pa višje; starost nevest je pri Nemcih višja; nezakonskih otrok je pri Nemcih več, umrljivost otrok pa višja. Vsa ta dejstva pa nimajo svojih vzrokov niti v rasi, niti v nacionalnem značaju, pa tudi ne v sami goratosti alpskega ozemlja, ampak le v socialnih razmerah. V nemških alpskih okrajih prevladuje večja in srednja kmetska posest in obrat ter nedeljivost kmetskih posestev. Zato se more dedič poročiti šele tedaj, ko prevzame posestvo, ostali sinovi se pa sploh ne morejo poročiti; neporočeni ostanejo tudi vsi številni posli na večjih in srednjih kmetskih posestvih. Vse to še pospešuje zakon, da morajo imeti tisti, ki so brez premoženja in ki se hočejo poročiti, v ta namen posebno dovoljenje občine (Ehekonsens); ta zakon je veljal do l. 1868., na Tirolskem pa tudi še pozneje. Odtod velik odstotek nezakonskih otrok, ki pa vendar ne more preprečiti, da bi nataliteta ne bila nižja kakor v drugih deželah; tudi otroška umrljivost je pri nezakonskih otrocih višja. — Nasprotno pa prevladuje na Primorskem mala kmetska posest ali vsaj obrat (koloni, viničarji itd.), zemlja je razdeljena na majhne parcele in posestva so lahko deljiva. Zato je tu število porok in rojstev visoko, starost nevest nižja, število neporočenih majhno in odstotek nezakonskih rojstev nezaten. Kranjska in južni del Štajerske pa tvorita prehodno ozemlje med visoko-alpskimi deželami in med Primorsko po svoji agrarni strukturi in zato tudi v demografskem oziru.

Ta položaj je bil seveda tedaj za Nemce zaradi vedno večje aktualnosti uvedbe splošne volilne pravice zelo neprijeten. M. Hainisch je pričakoval, da bo prišla rešitev od napredujoče industrializacije nemških alpskih pokrajin, ki bo ustvarila za mnogo ljudi možnost samostojne eksistence in ustanovitve lastne rodbine. L. 1909. je izdal novo brošuro »Einige neue Zahlen zur Statistik der Deutschösterreicher«, kjer je ugotovil, da so se njegova pričakovanja deloma izpolnila. Prirodni prirastek je postal v nemških alpskih okrajih višji in industrializacija je uspešno paralizirala splošno tendenco padanja rojstev, ki se tedaj že pojavlja, tako da je ostala nataliteta konstantna, medtem ko mortaliteta pada. Istočasno pa postaja prirodni prirastek višji tudi v slovenskih okrajih, tako da so se mu alpski Nemci sicer nekoliko približali, a ga še davnno niso dosegli. — Ostali raziskovalci so dopolnili Hainischeva izvajanja, ne da bi na njih kaj bistvenega spremenili. Tudi za nas je važno primerjanje med nemškim in italijanskim delom Tirolske, kjer kaže italijanski del višjo nataliteto tudi zato, ker kultura vinske trte olajšuje ustvarjanje novih eksistenčnih možnosti in rodbin. Poleg industrializacije pride za gospodarski napredek v alpskih pokrajinah v poštrev tudi tujski promet. Zanimivo je, da imajo zgornještajerski industrijsko-rudarski okraji dolgo časa višjo nataliteto kakor pa čisto agrarni okraji. Važna je tudi Pfaundlerjeva ugotovitev, da je bilo na Štajerskem v nemških agrarnih okrajih l. 1900. od vseh otrok 27,64% nezakonskih, v slovenskih pa le 10,13%. Znano je, da je bil na Koroškem odstotek nezakonskih otrok še mnogo višji kakor na nemškem Štajerskem, medtem ko se na Kranjskem približno ujema s številko slovenske Štajerske, v primorskih agrarnih okrajih je pa še mnogo nižji.

Vsa ta raziskavanja se omejujejo na dobo med 1871 in svetovno vojno. V tej knjigi sem poskušal dokazati, da sega razlika v nataliteti in v prirodnem prirastku med posameznimi deželami mnogo bolj daleč nazaj, v svojih začetkih pač že v 18. stoletje. Še bolj zanimivo bi bilo primerjanje števila porok, nadalje odstotka poročenega in neporočenega prebivalstva in pa razmerja med zakonskimi in nezakonskimi rojstvi v posameznih deželah. Tako primerjanje, ki ga v tej

knjigi nisem mogel izvesti, bi pokazalo, da segajo tudi te razlike že v 18. stoletje. Tu gre torej v resnici za osnovne razlike v agrarni strukturi naših dežel, ki so ostale nespremenjene tudi potem, ko je splošni val zavestnega omejevanja rojstev po svetovni vojni verjetno precej zabrisal nekdanje razlike v nataliteti.

Nekatere alpske pokrajine imajo torej v resnici prirodni prirastek, ki daleč zaostaja za evropskim povprečjem. Analogija s Francijo bi bila seveda netočna, ker v Franciji nataliteta konstantno pada, medtem ko je v alpskih deželah stalno nižja kakor drugod. Končni efekt je bil pa v nekaterih desetletjih isti. Zato smemo reči, da je n. pr. počasno naraščanje prebivalstva na Koroškem deloma posledica nizkega prirodnega prirastka. Slovenskega ozemlja se ta pojav dotika le v skrajnem severnem delu: na Koroškem, kjer v tem oziru ni nikake bistvene razlike med slovenskimi, mešanimi in nemškimi okraji, in pa v nekaterih štajerskih okrajih. Za vse ostalo slovensko ozemlje pa o izredno nizkem prirodnem prirastku ne more biti govora. Če bi bil merodajen samo prirodni prirastek, bi se moralo razmerje med Slovenci in Nemci v nekdanjih notranjeavstrijskih deželah spreminjati v korist Slovencev. Kakor pa vemo, je bil razvoj v resnici prav nasproten. Kakor dokazujejo tabele prirodnega prirastka in še bolj primerjanje med prirodnim in dejanskim prirastkom, našega zastanka ni krivo prirodno, ampak dejansko gibanje prebivalstva. Če se hočemo pa tu vprašati po vzrokih, moramo rekonstruirati ves socialno-gospodarski razvoj našega ozemlja v dobi, ki se je tiče ta razprava. Tak poskus je drzen, ker je ves ta razvoj še skoraj popolnoma neraziskan; vendar pa hočem podati tu nekaj smernic in idej.

Za dobo pred 18. stoletjem sta važni dve dejstvi. Na agrarnem področju je bila kolonizacija slovenske zemlje zaključena v glavnem že v srednjem veku in sicer nekako v 14. stoletju. Tedaj obstoji že velika večina današnjih naselij. Le redki so primeri, da so nastale nove naselbine še v naslednjih stoletjih. V obstoječih naselbinah samih pa ostane število gruntarjev, ki tvorijo najstarejše posestnike, precej konstantno; na novo pa nastaja poleg njih vedno večje šte-

vilo kajž.⁶ Iz teh dejstev bi smeli domnevati, da naraste število agrarnega prebivalstva le tam, kjer nastajajo nove naselbine, ali pa tam, kjer se razvija kajžarstvo, medtem ko ostane drugod konstantno. — Tudi mesta so nastala že v srednjem veku. Njihova socialna struktura in razvoj sta pa popolnoma drugačna kakor v današnjih mestih. Iz Montanellijeve knjige je jasno razvidno, da je mogoče deliti zgodovino populacije Trsta v dve periodi; mejo tvori proglasitev svobode plovbe in svobodne luke v letih 1717 in 1719. Ves oni vratolomni razvoj Trsta, ki je brez primere na slovenskem in sosednem ozemlju, je značilen samo za drugo dobo; tekom prve dobe, ki se izraža še v štetju 1735, ostane pa prebivalstvo v glavnem konstantno z majhnimi nihanji. Za Ljubljano je značilno, da iz davčnih knjig 17. stoletja in prve polovice 18. veka, ki jih je v izvlečkih objavil A. Müllner, ni mogoče sklepati, da bi prebivalstvo izrazito naraščalo. Vse to nam postane razumljivo, če pomislimo, da trgovina in obrt, glavna eksistenčna vira meščanstva, v tedanji dobi nista bili prosti, ampak vezani na pripadnost k cehom in na podelitev meščanske pravice; o tem pa odločajo avtonomne mestne oblasti, ki nikakor ne žele, da bi se prebivalstvo hitro množilo, ampak hočejo ohraniti tradicionalne uredbe, gospodarsko ravnovesje, s tem pa seveda tudi konstantno število prebivalstva.

Prvi veliki prevrat v teh odnosih je povzročil že merkantilizem, ki je v svojem bistvu gospodarska politika nove absolutistične države, diktirana po nujnostih modernega gospodarskega razvoja. Najbolj znan je prevrat, ki se je tedaj izvršil v prometu. Medtem ko je bila do 18. stoletja glavna oblika prometa po suhem tovorjenju, vozovni promet pa le izjema, je z zgraditvijo novih cest vozovni promet skoraj popolnoma prevladal. V istem času se je izvršila regulacija rek, ustvarila trgovska mornarica, proglasila svoboda plovbe in ustanovila tržaška svobodna luka in Orientalna kompanija. — Mnogo manj znane so reforme, ki jih je izvršil merkantilizem v obliki podjetij samih. Meščanski privilegiji ostanejo sicer še skoraj nespremenjeni, a izven meščanstva v tedanjem smislu besede je nastal poseben sloj, ki ga tvorijo veletrgovci, ki imajo pravico, da trgujejo le v velikem, na-

dalje prvi industrijci in pa bankirji; ta sloj je izvzet iz mestne avtonomne jurisdikcije ter podrejen neposredno novi absolutistični državi; med njegovimi predstavniki (n. pr. Schellenburg, Codelli, Zois, Desselbrunner) so bili prvi pomembni industrialci na slovenskem ozemlju.⁷ — Terezijanska doba ima še svoj poseben pomen zato, ker se je tedaj z absolutizmom vred pojavilo kot nov stan državno uradništvo, ki potem do danes številčno neprestano narašča in tvori visok odstotek v poklicnih statistikah naših mest.

Če upoštevamo vse te reforme, nam postane jasno, da se je moralo v merkantilistični dobi zelo pomnožiti prebivalstvo onih krajev, kjer se koncentrirajo promet, trgovina, industrija in državni uradi. V prvi vrsti velja to za mesta, posebno za Trst, pa tudi za Ljubljano, kjer je število 10.407 prebivalcev v l. 1788. brez dvoma šele produkt razvoja zadnjih desetletij in mnogo višje kakor še v prvi polovici 18. stoletja.

Okrog 1770 se mora merkantilizem umakniti fiziokrat-skim tendencam. V mestih se pojavi sedaj sistematično stremljenje za odpravo vseh cehov in za uvedbo svobode obrti in trgovine. Paralelno z odpravo politične avtonomije deželnih stanov in meščanskih občin v času Jožefa II. gre tudi odprava njihove gospodarske avtonomije: v mestih ni več zaščiten domača obrt in trgovina pred konkurenco iz drugih avstrijskih dežel in tuji trgovci niso več prisiljeni, da ponudijo pri prevozu skozi naša mesta svoje blago na-prodaj (skladiščno pravo); odpravljene so z malimi izjemami vse številne notranje carine, mitnine in mostnine, ki so tako karakteristične za srednji vek, in s tem je ustvarjena osnova za carinsko enotnost vsega avstrijskega ozemlja.⁸

Še mnogo bolj važna je agrarna politika fiziokratizma. Sem spada najprej osvoboditev kmeta: terezijanski robotni patentni so maksimirali tlako, Jožef II. je odpravil nevoljništvo, obenem se pa sistematično dela na tem, da se izboljša kmetova pravica do zemljišča in da se zakupna zemljišča spremenijo v kupna.⁹ Važna je nadalje ustanovitev kmetijskih družb, ki hočejo dvigniti agrarno produkcijo z uvajanjem krompirja, z odpravo kolobarjenja (Dreifelderwirtschaft) itd. Končno je treba omeniti še tendenco za

delitvijo vaških sosesk, t. j. za razdelitvijo njihovih pašnikov in gozdov med posamezne posestnike, ki se javlja že v tej dobi.

Vse te reforme so bile uvedene v glavnem v dobi do l. 1790. Po smrti Jožefa II. so bile nekatere med njimi preklicane, nato pa zavlada reakcija, ki se ravna po načelu *quieta non movere* in ki traja — z izjemo epizode francoske vlade v delu slovenskih dežel — vseskozi do l. 1848. Demografski efekt vseh teh sprememb je bil baš nasproten. V dobi do 1818 moremo govoriti o naraščanju števila prebivalstva le v delu slovenskih dežel; drugod je pa populacija konstantna ali pa celo pada. Poleg francoskih vojn in lakote, ki jim je sledila, pride tu v poštev dejstvo, da se efekt spremenjenih socialnih razmer ne pokaže takoj, ampak šele nekaj časa pozneje. To se je tudi v resnici zgodilo v predmarčni dobi, ki kaže izredno ugodno bilanco razvoja populacije in sicer v mestih in na deželi. Kakor sem že omenil, sta to spoznala že tedanja populacionista Hlubek in Lippich ter našla tudi v bistvu pravilno razlago: na eni strani fiziokratski sistem, t. j. spremenjeni položaj kmetskega stanu, na drugi strani pa dejstvo, da meščanskega stanu v starem smislu besede ni več in da sta postali obrt in trgovina v mestih prosti. V tej dobi se že pojavlja izseljevanje v mesta, ki sta ga omogočili odprava nevoljništva in relativna gospodarska svoboda. Pozitivne strani novih reform še prevladujejo nad negativnimi.

Marčna revolucija je zaključila osvoboditev kmetov z zemljiško odvezo. L. 1859. je bila končno uvedena popolna svoboda obrti. Že l. 1846. je pa začela obratovati na slovenskih tleh prva železnica in po njenem posredovanju so prišle do polne veljave vse pridobitve industrijske revolucije, ki se je začela v Angliji v drugi polovici 18. stoletja. Kakor smo že videli, je bil demografski efekt vseh teh prevratov naravnost porazen, kakor dokazujejo visoke številke za izseljevanje in skrajno počasno naraščanje prebivalstva. Za pravilno razumevanje tega razvoja je treba najprej poudariti nekaj značilnih potez iz socialno - gospodarske strukture naših dežel v dobi pred tehnično revolucijo.

V tej dobi so naše dežele krile same večino svojih potreb in sicer ne samo v agrarni, ampak tudi v obrtni produkciji. Tu ne pride v poštev samo delo poklicnih obrtnikov v mestih, ampak predvsem obrtna produkcija kot postranski poklic kmetskega prebivalstva. Poleg produkcije za potrebo domače hiše (posebno preja in tkanje) je važno delo potujočih obrtnikov (»štera« od nemške besede »die Stöhr«) in domače obrti v posameznih krajih, ki delajo za eksport in si iščejo odjemalcev največ s krošnjarstvom. Izvažalo se je posebno platno in platneni izdelki in sicer v Furlanijo in na Beneško. — V rudarstvu je bilo tedaj na Kranjskem najbolj važno železo, ki so ga predelavali v številnih fužinah in potem izvažali v Italijo. — Tudi promet in trgovina tedaj nista bila koncentrirana v nekaj velikih središčih, ampak sta bila deloma v rokah domačih meščanov, deloma sta pa tvorila postranski zaslužek kmetskega prebivalstva, ki je prevažalo proti severu sol in vino, na jug in zahod pa posebno platno in železo; žito in živino so pa slovenske dežele uvažale iz Hrvatske in Ogrske ter izvažale proti zahodu. Poseben pomen imata promet in vmesna trgovina za Kras, kjer tvorita skoraj izključni zaslužek prebivalstva, ki ne more živeti od poljedelstva. — Mesta so v starejši dobi protestirala proti kmetski obrti, tovarništvu in trgovini ter zahtevala, da naj ostanejo vsa ta področja predpravaica meščanov; a njihovi protesti niso uspeli niti v prejšnjih stoletjih, še manj pa seveda v dobi merkantilizma in fiziokratizma. Nazorno sliko o pomenu domačih obrti je podal Valvasor. Še v francoski dobi je značilno poročilo o gospodarski strukturi Kranjske iz l. 1811., ki pravi, da je Kranjska v žitu in živini pasivna, medtem ko prinašata platno in železo denar v deželo. Drugo poročilo iz iste dobe pa pravi, da živi prebivalstvo subdelegacije Postojna (t. j. Notranjske) razen nekaj lesnih delavcev le od transporta blaga.¹⁰

Devetnajsto stoletje je popolnoma spremenilo vso to sliko. Železnica je uničila prevozniške obrti in brodarstvo po rekah. Domače obrti so skoraj izginile, posebno tekstilne obrti. Fužinarstvo je propadlo. Tekstilni in kovinski izdelki so se pričeli uvažati in naše dežele so postale v resnici

pretežno agrarne. Glavnega dobička od vsega tega razvoja pa nimajo domača mesta, ki ne uživajo več nekdanje gospodarske avtonomije, ampak velika tuja industrijska in prometna središča, ki začno s svojo konkurenco ogrožati tudi male meščanske obrti. Važno posredovalno vlogo ima pri tem meščanski trgovski stan, ki je imel v prejšnjih stoletjih zelo omejen delokrog in trgoval v glavnem le s kolonialnim blagom, s finejšim tekstilnim blagom in z železom, medtem ko zajame sedaj vsa področja produkcije. A tudi zemljiška odveza ni prinesla našemu kmetu mnogo olajšanja, ker pride v novem kreditnem sistemu kmalu pod vpliv oderuhov, ki so grozili v drugi polovici 19. stoletja popolnoma uničiti naš kmetijski stan. — Vsa ta dejstva nam morejo pojasniti, zakaj je nastalo po 1848 tako ogromno izseljevanje in tak zastoj v razvoju prebivalstva.

Izjemen je bil v tej dobi na robu slovenskega ozemlja položaj Trsta, Istre in dela Goriške. Te pokrajine so pač na eni strani ogromno pridobile zaradi razvoja paroplovbe in prekmorske trgovine ter zaradi industrije, obenem sta pa našli tudi obe glavni kulturi teh krajev, t. j. vinska trta in oljka, vedno več odjemalcev. Zato se prebivalstvo hitro množi in v glavnem ne izseljuje.

Svetovna vojna je seveda popolnoma spremenila ves položaj. Zaradi novih političnih in carinskih meja se v Jugoslaviji razvijajo industrijski kraji na račun poljedelskih, medtem ko na Koroškem v tem oziru ni večjih sprememb; na Primorskem so pa pristanišča izgubila svoje zaledje, glavne kulturne rastline pa svoj trg in je zaradi tega nastopil zastoj. Svobodna cirkulacija blaga je omejena, prav tako pa tudi svobodna cirkulacija ljudi. Zato je izseljevanje v primeri s predvojno dobo sicer manjše, eksistenčnih možnosti pa vendar ni vedno več. Ta situacija se izraža na eni strani v padanju natalitete, na drugi strani pa v brezposelnosti.

Vendar pa bi bilo napačno, če bi govorili o hiperpopulaciji slovenskih dežel. Niti razvoj prebivalstva, niti razvoj njegovih eksistenčnih možnosti se namreč ne vrši po kakih absolutnih prirodnih zakonih, kakor je mislil Malthus.¹¹ Nemogoče je podati absoluten odgovor na vprašanje, koliko

prebivalcev more preživeti kaka dežela. Tudi sklicevanje na prirodo je napačno, ker priroda nudi samo možnosti eksistence. Kako se pa te možnosti izrabljajo, zavisi od vsakokratnih gospodarskih in socialnih razmer ter od političnih in kulturnih faktorjev, ki so v zvezi z njimi. Razvoj populacije dobi svoj pravi smisel šele, če ga študiramo sociološko, t. j. kot integralen sestavni del celotnega zgodovinskega razvoja. Na drugi strani pa spada prav razvoj prebivalstva za sociološko usmerjenega historika med najbolj zanesljive dokaze, kakšne so resnične najgloblje tendence zgodovinskega razvoja.

Tabele.

I. Prebivalstvo slovenskih in sosednjih dežel 1786—1818.¹

Štajerska.	1814 . . . 770.130	Koroška.
1786 . . . 822.080	1815 . . . 763.820	1787 . . . 297.384
1788 . . . 829.229	1816 . . . 765.050	1795 . . . 294.981
1792 . . . 819.400	1817 . . . 764.559	1800 . . . 287.183
1798 (1801?) 827.684	1818 . . . 764.784	1801 . . . 285.533
1800 . . . 812.464	Mariborsko okrožje.	1816 . . . 267.251
1800? . . . 813.370	1788 . . . 186.099	
1803 . . . 816.326	1798 (1801?) 185.674	Celovško okrožje.
1805 . . . 836.257	1804 . . . 182.250	1804 . . . 171.292
1806 . . . 813.113	1816 . . . 167.835	1812 . . . 162.600
1807 . . . 806.974	Celjsko okrožje.	
1808 . . . 812.500	1788 . . . 175.005	Beljaško okrožje.
1810 . . . 791.513	1798 (1801?) 173.533	1811 (distrikt
1811 . . . 797.341	1804 . . . 173.617	Beljak) 106.029
1812 . . . 803.286	1816 . . . 162.395	1817 . . . 110.717
1813 . . . 799.056		

¹ Številke za 1804 arhiv kranjske deželne vlade v Nar. muzeju, fasc. 36 za 1804. Ostali viri: J. K. Kindermann, Beiträge zur Vaterlands-kunde für Innerösterreichs Einwohner, I. Bd, Gratz 1790, str. 101; Isti, Repertorium der steyerm. Gesch., ..., Gratz 1798, str. 49, 76, 222, 280, 387, 570; J. Rohrer, Abriß der westlichen Provinzen des österreichischen Staates, Wien 1804, str. 25—50; Télégraphe Officiel, n. o. m.; H. G. Hoff, Gemälde vom Herzogthume Krain und demselben einverleibten Istrien, Ljubljana 1808, I, str. 29 sl., 51, 101; II, str. 1; III, str. 4; Fr. Sartori, Neueste Geographie von Steiermark, Gratz 1816, str. 3 sl., 47, 81, 116, 163, 186; Haupt-Ausweis ..., n. o. m.; J. M. Fr. von Liechtenstern, Handbuch der neuesten Geographie des österr. Kaiserstaates, I, Wien 1817, str. 275 sl., 368, 389; Isti, Statistisch-geographische Übersicht des Herz. Steyermark, br. I.; Isti, Über die Lage, Größe, Bestandteile und Bevölkerung der österr. Erb-Monarchie, Wien 1802, str. 10 sl., 42; J. Kudler, n. o. m., str. 123 sl.; Tafeln zur Statistik der österr. Monarchie, I. Bd, Wien 1829, Tafel 8; V. Goehlert, Die Ergebnisse ..., n. o. m., str. 70—73; F. X. Hlubek, Ein treues Bild des Herzogthumes Steiermark, Graz 1860, str. 47—68; P. Montanelli, n. o. m., str. 68 sl. (pri Trstu sem navedel le nekaj glavnih številok).

Kranjska.		Novomeško okrožje.		Istra.	
1788	. . . 419.411	1804	. . . 152.838	1811 (distrikt	
1799 ali		1805	. . . 160.331	Koper)	64.836
1800	. . . 429.866	1811	. . . 156.336	1811 (distrikt	
1801	. . . 409.054	1817	. . . 162.966	Rovinj)	49.768
1804	. . . 410.127				
1805	. . . 427.734	Postojnsko okrožje.		Trst.	
(ali 430.516?)		1788	. . . 117.942	1786	. . . 20.072
1808	. . . 421.059	1804	. . . 117.539	1791	. . . 24.533
1811	. . . 370.340	1805	. . . 124.984	1800	. . . 28.028
1816	. . . 374.420	1811	. . . 72.326	1808	. . . 33.060
1817	. . . 376.288	1817	. . . 76.523	1811 (distrikt	
				Trst)	40.833
Ljubljansko okrožje.		Goriško-Gradiščanska.		1811 (občina	
1804	. . . 139.752	1800	. . . 123.635	Trst)	28.025
1805	. . . 142.419	1801	. . . 119.057	1812 (občina	
1811	. . . 141.679	1804	. . . 120.107	Trst)	24.633
1817	. . . 136.803	1811 (distrikt		1817	. . . 42.315
		Gorica!)	87.246		
		1816	. . . 114.816		

II. Prebivalstvo slovenskih in sosednjih dežel v predmarčni dobi.

Štajerska				Primorska		Koroška in Kranjska	
pristojno preb.	pris. civ. preb.	pris. preb.		pristojno preb.	pris. civ. preb.	pris. preb.	preb. prist.
1818	764.784	765.324	789.426	356.755	356.235	362.048	636.386
1819	773.745	774.278	797.354	362.805	361.919	367.485	646.797
1820	777.926	778.213	799.885	367.431	366.923	372.150	664.220
1821	784.743	785.574	806.804	375.017	374.313	379.433	670.662
1822	792.223	792.494	805.452	381.752	381.032	386.569	678.741
1823	798.168	798.156	817.573	388.709	387.556	392.239	686.361
1824	807.477	808.084	828.838	394.440	392.993	397.998	695.580
1825	816.107	817.008	837.537	404.208	402.770	407.721	703.049
1826	824.505	825.559	846.412	412.107	410.832	415.861	710.462
1827	836.128	837.066	856.718	415.598	413.461	418.200	716.361
1830	869.760	885.948	907.516	425.828	424.071	429.273	727.571
1831	880.723	897.813	913.810	432.035	429.989	435.094	735.002
1834	889.240	906.643	923.882	440.529	438.018	445.317	734.982
1837	913.428	935.576	954.076	461.118	458.403	465.116	738.479
1840	930.184	956.863	975.309	478.529	474.780	481.189	756.039
1843	945.760	976.263	997.200	488.327	485.540	492.628	766.580
1846	962.857	1.003.074	1.023.153	503.040	500.101	507.903	779.868

Koroška in Kranjska			Goriška	Trst	Istra	
pris. civ. preb.	prisotno preb.		pris. civ. preb.	pris. civ. preb.	pris. civ. preb.	
1818	631.430	642.339	1830	168.033	57.403	198.635
1819	641.915	652.360	1831	170.327	59.333	200.329
1820	659.739	669.548	1834	173.562	60.645	203.811
1821	665.601	675.209	1837	176.570	70.813	211.020
1822	672.370	682.761	1840	180.184	78.907	215.689
1823	678.755	687.543	1843	187.052	77.821	220.667
1824	688.225	697.618	1846	191.766	80.300	228.035
1825	694.947	704.237				
1826	702.228	711.666				
1827	707.918	716.812				

Koroška		Kranjska		Mariborsko okrožje	Celjsko okrožje	
pris. civ. preb.	pris. preb.	pris. civ. preb.	pris. preb.	pris. civ. preb.	pris. c. preb.	
1830	297.690	300.872	425.959	432.539	198.777	200.201
1831	297.057	299.754	430.276	434.940	200.852	201.295
1834	301.037	307.532	430.427	435.685	206.508	202.405
1837	301.383	305.711	436.088	441.926	210.572	208.110
1840	305.650	310.768	443.634	448.773	216.144	212.418
1843	313.338	318.308	453.179	458.541	219.961	216.389
1846	318.577	323.712	466.209	472.431	227.118	219.951

Povprečni letni prirodni prirastek.

1819—1827				1830—1845		
	rojstev	smrti	prirastek	rojstev	smrti	prirastek
Štajerska	35,9	26,2	9,7	33,2	28,6	4,6
Mariborsko okrožje	—	—	—	36,2	29,3	6,9
Celjsko okrožje	—	—	—	32,1	24,5	7,6
Koroška in Kranjska	33,9	24,1	9,8	—	—	—
Koroška	—	—	—	29,7	27,7	2,0
Kranjska	—	—	—	31,6	26,6	5,0
1822—1827						
Primorska	40,1	26,5	13,6	38,0	29,1	8,9
Goriška	—	—	—	36,9	27,5	9,4
Trst	—	—	—	45,7	36,3	9,4
Istra	—	—	—	37,6	28,7	8,9

Prirodni in dejanski prirastek

	1819—1829			1830—1845		
	prirodni dejanski presežek			prirodni dejanski presežek		
	prir.	prir.	dej. prir.	prir.	prir.	dej. prir.
Štajerska	74.095	110.162	+36.067	68.458	115.637	+47.179
Mariborsko okrožje	—	—	—	23.269	28.341	+ 5.072
Celjsko okrožje	—	—	—	24.456	19.750	— 4.706
Koroška in Kranjska	64.884	81.041	+16.157	—	—	—
Koroška	—	—	—	11.098	22.840	+11.742
Kranjska	—	—	—	36.290	39.892	+ 3.602
	1822—1829					
Primorska	42.330	42.704	+ 374	66.470	78.630	+12.160
Goriška	—	—	—	26.693	23.733	— 2.960
Trst	—	—	—	11.826	26.897	+15.071
Istra	—	—	—	30.530	29.400	— 1.130

Številke za prirodno in dejansko gibanje prebivalstva veljajo pri Štajerski, Koroški in Kranjski, Koroški, Kranjski in Primorski za prisotno prebivalstvo, drugod za prisotno civilno prebivalstvo. Relativne številke rojstev, smrti in prirodnega prirastka so aritmetična sredina rezultatov dotičnih let; osnova so številke prisotnega, oz. prisotnega civilnega prebivalstva v »Tafeln« za dotično leto.

III. Prebivalstvo od 1846 do 1910.

	zač. 1846		1850	1857
	pris. civ. prebivalstvo	prisotno prebivalstvo	pris. civ. prebivalstvo	pris. civ. prebivalstvo
Štajerska	1.003.074	1.023.153	1.005.944	1.056.773
Slovenska Štajerska ¹	447.069	—	370.960	377.407
Koroška	318.577	323.712	319.224	332.456
Kranjska	466.209	472.431	463.956	451.941
Primorska	500.101	507.903	542.917	520.978
Trst	80.300	—	117.496	104.707
Goriška	191.766	—	192.511	185.943
Istra	228.035	—	232.910	230.328
Prekmurje ²	49.600	—	44.862	52.039

¹ Za 1846 mariborsko in celjsko okrožje, za kasnejša štetja mariborsko okrožje (po obsegu 1849—59), oz. teritorij z njim identičnih okrajnih glavarstev Maribor (mesto in okolica), Ljutomer, Ptuj (mesto in okolica), Slovenjgradec, Celje (mesto in okolica), Brežice in pozneje Konjice.

² Številke za 1846, 1850 in 1857 po v tekstu omenjenih narodnostnih statistikah, za kasnejša štetja teritorij občin, ki so pripadle 1919 Jugoslaviji v celoti ali vsaj po pretežnem delu.

	1869		1880	
	pris. civ. prebivalstvo	prisotno prebivalstvo	pris. civ. prebivalstvo	prisotno prebivalstvo
Štajerska	1,131.309	1,137.990	1,204.051	1,213.597
Slovenska Štajerska ¹	406.180	—	423.879	426.975
Koroška	336.400	337.694	345.056	348.730
Kranjska	463.273	466.334	478.976	481.243
Primorska	582.079	600.525	634.967	647.934
Trst	123.098	—	141.709	144.844
Goriška	204.076	—	209.538	211.084
Istra	254.905	—	283.720	292.006
Prekmurje ²	65.126	—	74.221	—

	1890		1900		1910	
	pris. civ. preb.	prisotno preb.	pris. civ. preb.	prisotno preb.	pris. civ. preb.	prisotno preb.
Štajerska	1,274.665	1,282.708	1,347.155	1,356.494	1,433.696	1,444.157
Slov. Štajerska ¹	442.120	444.300	455.228	457.847	473.339	476.822
Koroška	357.294	361.008	363.002	367.324	389.768	396.228
Kranjska	496.694	498.958	505.460	508.150	522.773	525.925
Primorska	683.607	695.384	744.795	756.546	869.697	894.568
Trst	155.471	157.466	176.383	178.599	226.458	229.510
Goriška	219.156	220.308	231.050	232.897	256.499	260.749
Istra	308.980	317.610	337.362	345.050	386.740	404.309
Prekmurje ²	82.276	—	87.320	—	—	90.997

Slovenci v posameznih deželah.

(Po Waberju, Die zahlenmässige Entwicklung ..., str. 702—705.)

	1846		1880		1890	
	prisotno civilno preb.	od teh Slovencev	prisotni avstrijski drž.	od teh Slovencev	prisotni avstrijski drž.	od teh Slovencev
Štajerska	1,003.074	362.742	1,186.393	388.419	1,124.998	400.480
Koroška	318.577	95.544	344.064	102.252	355.936	101.030
Kranjska ³	466.209	428.419	477.607	447.632	495.654	466.928
Trst	80.300	25.300	120.515	26.263	135.415	27.725
Goriška	191.766	128.462	206.019	129.857	213.862	135.020
Istra	228.035	31.995	284.154	43.004	310.003	44.418
Slov. v avstr. drž. pol.	—	1,054.765	—	1,140.304	—	1,176.672

³ Slovenci in Srbohrvati skupaj (1846 je bilo naštetih na Kranjskem 17.697 Srbohrvatov).

	1900		1910	
	prisotni avstrijski državljeni	od teh Slovencev	prisotni avstrijski državljeni	od teh Slovencev
Štajerska	1,313.325	409.531	1,394.699	409.684
Koroška	360.800	90.495	387.072	82.212
Kranjska ³	504.332	475.477	520.327	491.183
Trst	151.010	24.679	190.913	56.916
Goriška	225.402	140.582	249.893	154.564
Istra	335.965	47.717	386.463	55.134
Slovencev v avstr. drž. pol.		1,192.780		1,253.148

Prirodni prirastek 1846—1910.

	Štajerska			Koroška			Kranjska			Primorska		
	r.	s.	p. p.	r.	s.	p. p.	r.	s.	p. p.	r.	s.	p. p.
1846—1850	31,7	30,3	1,4	29,4	26,6	2,8	32,2	27,9	4,3	35,7	29,5	6,2
1851—1860	30,5	27,4	3,1	29,3	26,6	2,7	30,8	28,4	2,4	37,2	31,2	6,0
1861—1870	31,2	27,1	4,1	29,8	26,6	3,2	32,0	25,5	6,5	38,7	30,3	8,4
1871—1880	31,7	27,9	3,8	31,4	28,3	3,1	35,3	29,5	5,8	38,4	31,9	6,5
1881—1890	30,5	25,8	4,7	32,2	26,9	5,3	36,3	28,5	7,8	37,1	28,9	8,2
1891—1900	30,5	24,6	5,9	31,8	25,8	6,0	35,8	27,5	8,3	35,2	27,1	8,1
1901—1910	29,6	22,3	7,3	31,8	23,9	7,9	34,4	24,4	10,0	35,9	24,2	11,7

Te številke rojstev in smrti so aritmetična sredina rezultatov dotičnih let; kot osnova (število prebivalstva) služijo pri letih, ko se niso vršila štetja, za 1846—70 številke, ki tvorijo aritmetično zaporedje, pri letih 1871—1910 pa številke v »Österr. Statistik«, N. F., VIII. Bd, I. H., Wien 1913, izračunane na podlagi kombinacije prirodnega gibanja in migracijskega koeficienta za dotično desetletje.

Prirodni in dejanski prirastek 1846—1910.

	civilno preb. 1846—1850			civilno preb. 1851—1857		
	prirodni pri- rastek	dejanski pri- rastek	dej. prir. večji ali manjši	prirodni pri- rastek	dejanski pri- rastek	dej. prir. večji ali manjši
Štajerska	7.690	2.870	— 4.820	17.846	50.829	+32.983
Slov. Štajerska	—	—	—	—	6.447	—
Koroška	4.402	647	— 3.755	4.614	13.232	+ 8.618
Kranjska	10.089	— 2.253	—12.342	3.525	—12.015	—15.540
Trst	—	37.196	—	—	—12.789	—
Goriška	—	745	—	—	— 6.568	—
Istra	—	4.875	—	—	— 2.582	—
Primorska	15.958	42.816	+26.858	12.485	—21.939	—34.424

	civilno preb. 1857—1869			civilno preb. 1870—1880		
	prirodni pri-rastek	dejanski pri-rastek	dej. prir. večji ali manjši	prirodni pri-rastek	dejanski pri-rastek	dej. prir. večji ali manjši
Štajerska	52.795	74.536	+21.741	50.816	72.742	+21.926
Slov. Štajerska	—	28.773	—	25.634 ¹	17.699	— 7.935 ¹
Koroška	13.945	3.944	—10.001	11.350	8.656	— 2.694
Kranjska	33.688	11.332	—22.356	30.971	15.703	—15.268
Trst	—	18.391	—	3.365	18.611	+15.246
Goriška	—	18.133	—	15.573	5.462	—10.111
Istra	—	24.577	—	25.021	28.815	+ 3.794
Primorska	63.144	61.101	— 2.043	43.959	52.888	+ 8.929

	civilno preb. 1881—1890			civilno preb. 1891—1900		
	prirodni pri-rastek	dejanski pri-rastek	dej. prir. večji ali manjši	prirodni pri-rastek	dejanski pri-rastek	dej. prir. večji ali manjši
Štajerska	59.380	70.614	+11.234	79.589	72.490	— 7.099
Slov. Štajerska	32.489	18.241	—14.248	37.364 ²	13.108	—24.256 ²
Koroška	18.886	12.238	— 6.648	21.947	5.708	—16.239
Kranjska	38.405	17.718	—20.687	41.718	8.766	—32.952
Trst	4.444	13.762	+ 9.318	4.322	20.912	+16.590
Goriška	21.889	9.618	—12.271	20.738	11.894	— 8.844
Istra	29.260	25.260	— 4.000	35.147	28.382	— 6.765
Primorska	55.593	48.640	— 6.953	60.217	61.188	+ 971

¹ Prva številka velja le za leta 1871—80, ker rezultati prirodnega gibanja 1870 za okraje niso bili publicirani; zato je tudi druga številka (diferenca prirodnega in dejanskega prirastka) brez dvoma prenizka. Od 50.816 oseb prirodnega prirastka Štajerske 1870—80 jih odpade 5920 na l. 1870. in 44.896 na 1871—80.

² Evidenco o rojstvih in smrti pri vojski so vodili do l. 1894. posebej, pozneje pa v skupnih matrikah s civilnim prebivalstvom. Za 1895—1900 se navajajo za dežele še posebej difference med prirodnim gibanjem celotnega in civilnega prebivalstva; zato sem mogel rekonstruirati prirodno gibanje civilnega prebivalstva decenija 1891—1900 za dežele, ne pa za okraje slovenske Štajerske, kjer je zato prirodno gibanje vojaštva v l. 1895—1900 všteto; diferenca je pa neznatna, ker iznese za vso Štajersko v teh šestih letih le 130 oseb.

	vse prisotno preb. 1901—1910		
	prirodni pri- rastek	dejanski pri- rastek	dej. prir. večji ali manjši
Štajerska	103.777	87.663	— 16.114
Slov. Štajerska	44.402	18.975	— 25.427
Koroška	30.856	28.904	— 1.952
Kranjska	51.809	17.775	— 34.034
Trst	14.377	50.911	+ 36.534
Goriška	31.562	27.852	— 3.710
Istra	53.496	59.259	+ 5.763
Primorska	99.435	138.022	+ 38.587

IV. Prebivalstvo po svetovni vojni.

Jugoslovanska Slovenija.

	1910	1921	1931
Štajerska	486.547		
Koroška	16.782		
Kranjska	466.742		
Prekmurje	90.997		
Jugoslovanska Slovenija	1.061.068 ¹	1.060.356	1.144.298

Julijska krajina.

a) po stari upravni razdelitvi

	1910	1921
Trst	229.510	238.655
Goriška	260.749	253.670
Istra	371.470	343.401
Notranjska	57.858	57.414
Kanalska dolina z Belo pečjo in delom Rateč	8.992	8.224
Julijska krajina (brez dalmatinskih krajev)	928.579	901.364

¹ Brez Štrigove in Radatovičev, ki sta všteta pri obeh naslednjih štetjih in štejeta 1921 skupaj 7940 prebivalcev.

b) po novi upravni razdelitvi

	1921	1931
Goriška pokrajina	200.707	205.823
Puljska pokrajina	287.470	297.526
Reška pokrajina (brez Reke)	51.511	53.847
Tržaška pokrajina	325.940	348.494
Videmski pokrajini odstopljeni kraji	35.736	35.640
Juljska krajina (brez Reke in dalmatinskih krajev, zapadna meja kakor 1914)	901.364	941.330

Avstrijska Koroška.

	1910	1923	1934
Avstrijska Koroška	371.779	370.850	407.371

Prirodni in dejanski prirastek.

	prirodni prirastek	dejanski prirastek	dej. prir. manjši za
Jugoslovanska Slovenija			
31. I. 1921 do 31. III. 1931 ²	122.007	83.942	38.065
Avstrijska Koroška			
7. III. 1923 do 22. III. 1934	41.357	36.144	5.213

Relativne številke za jugoslovansko Slovenijo.

	rojstva	smrti	prir. prirastek
1920—1924	29,6	20,0	9,6
1925—1929	28,0	17,2	10,8
1930—1934	26,3	15,9	10,4

² Vse številke za jugoslovansko Slovenijo slone na podatkih Drž. Higienškega zavoda v Ljubljani, oz. g. direktorja učiteljskega v Ljubljani N. Marolta. Absolutne številke za 1921 in 1931 so preračunane ($\frac{1}{12}$, oz. $\frac{1}{4}$ leta). Relativne številke so aritmetična sredina rezultatov za posamezna leta, ki jih je preračunal g. dir. N. Marolt; osnovo tvori prebivalstvo za sredino posameznih let (1921—1931 po aritmetičnem zaporedju, pozneje po prirodnem prirastku). Ves ta material je v rokopisu; objavljeni so bili doslej le podatki o rojstvih in smrtih 1929—1933 v Statističnem Godišnjaku, vendar se pa te številke ne ujemajo popolnoma s podatki Higienškega zavoda.

Opombe.

I. Zgodovinski razvoj populacije.

1. Pred terezijansko dobo.

¹ Lucien Febvre v *Encyclopédie Française*. Tome X. L'Etat moderne, Paris 1935, 10-08, str. 2—3.

² Charles Nodier, *Statistique illyrienne. Articles complets du »Télégraphe Officiel« de l'année 1813...*, Ljubljana 1933.

³ Iz obširne literature o zgodovini statistike prim. Fr. Žizek, *Grundriß der Statistik*, 2. Aufl., München u. Leipzig 1923, str. 12—21, in tam navedeno literaturo. Za filozofsko osnovo nasprotij med obema starejšima strujama K. Pfibram, *Die Statistik als Wissenschaft in Österreich im 19. Jahrhundert nebst einem Abrisse einer allgemeinen Geschichte der Statistik*, *Statistische Monatschrift* 1913, N. F. 18. Bd., str. 661—739. E. Spektorskij, *Zgodovina socijalne filozofije I*, Ljubljana 1932, str. 153 sl., 198—199. Mnogo podrobnosti navaja po raznih virih L. Pipp, *O zgodovini statistike, ljudskih štetij in popisov prebivalstva*, *Kronika slovenskih mest I*, Ljubljana 1934, str. 195 sl., 307 sl.

⁴ J. Kallbrunner, *Zur Neuordnung Österreichs unter Maria Theresia*. F. W. Graf Haugwitz und die Reform von 1749, Österreich I, Wien 1918, str. 115 sl. H. Großmann, *Die Anfänge und die geschichtliche Entwicklung der amtlichen Statistik in Österreich*, *Stat. Monatschrift*, N. F. 21. Jg., 1916, str. 331—423; o predzgodovini prvega štetja str. 347—352.

⁵ A. Stegenšek, *O najstarejši zgodovini gornjegrajskega okraja*, *Čas. zgod. nar.* VII, 1910, str. 22—25.

⁶ P. Montanelli, *Il movimento storico della popolazione di Trieste*, Trieste 1905, str. 22—24, 28, 34—35; delen ponatis urbarjev str. 89—96.

⁷ H. Pirchegger, *Geschichte der Steiermark 1282—1740...*, Graz - Wien - Leipzig 1934, str. 119—120. M. Ljubša, *Zemljepisni razvoj župnij v prazupnijah Ptuj, Velika Nedelja in Radgona*, *Čas. zgod. nar.*, XX, 1925, str. 8 sl.

⁸ P. Montanelli, n. o. m., str. 20, 78.

⁹ *Denkschrift der k. k. Statistischen Zentralkommission zur Feier ihres fünfzigjährigen Bestandes*, Wien 1913, str. 111.

¹⁰ M. Dobovšek, *O gibanju prebivalstva Kranjske in posebej radovljiške dekanije od Valvasorja do danes*, *Geogr. Vestnik X*, Ljubljana 1934, str. 104, 107.

¹¹ K. Brandner, Überblick über die Pfarrmatriken in Steiermark, Blätter f. österr. Familienkunde, št. 1—3, Graz 1927-28.

¹² H. Pirchegger, Die Pfarren als Grundlage der politisch-militärischen Einteilung der Steiermark, Archiv f. öst. Gesch., 102. Bd, Wien 1913.

¹³ M. Miklavčič, Cerkvena razdelitev na Kranjskem in jožefinske upravne reforme (še netiskana svetosavska naloga ljubljanske univerze); v prilogi je seznam po katastralnih občinah in karta.

¹⁴ P. Montanelli, n. o. m., str. 30 sl., 67, 78—87 ter diagrami I (k str. 20), II (k str. 28) in III (k str. 48).

¹⁵ Valvasor VIII, str. 714—836. Prim. M. Dobovšek, n. o. m., str. 113 do 115.

¹⁶ V tej zbirki so izšle zgodovine sorške (A. Koblar), preške (A. Koblar), nakelske (I. Vrhovnik - A. Koblar), dupljanske (I. Vrhovnik), goriške (I. Vrhovnik), šentpeterske na Dolenjskem (I. Šašelj), adlešičke (I. Šašelj), šmarješke na Dolenjskem (J. Volčič), cerkljanske (I. Lovrenčič), dobrovske pri Ljubljani (A. Lesjak), horjulske (J. Kržišnik), trsteniške (F. Perne), črnomalske (L. Podlogar), brezoviške (J. Novak), besniške fare (F. Pokorn), nadalje soseske in občine Krtina v dobski fari (L. Podlogar); zv. 1—16, Lj. 1884—1911. Prim. še v Zgodovinskem Zborniku (priloga Ljubljanskemu škofijskemu listu) zgod. kamnogoriške (A. Verbajš) in slavinke župnije (J. Zabukovec). Nadalje Steklasa, Zgodovina župnije Št. Rupert na Dolenjskem, Ljubljana 1913. I. Vrhovnik, Trnovska župnija v Ljubljani, Ljubljana 1933. — I. Orožen, Das Bisthum und die Diöcese Lavant, I—VIII, Maribor 1875—93, omenja pri nekaterih farah, kdaj prično matrike.

¹⁷ J. R. Kušej, Joseph II. und die äussere Kirchenverfassung Innerösterreichs (Bistums-, Pfarr- u. Klosterregulierung). Kirchenrechtl. Abhandlungen. Herausgeg. von U. Stutz, 49. u. 50. H., Stuttgart 1908.

¹⁸ Izvestja muz. dr. za Kranjsko II, 1892, str. 40, 54, 55, 56, 63, 73, 80, 81, 82, 86, 91; III, 1893, str. 189, 191, 197, 201; IV, 1894, str. 15. Prim. M. Dobovšek, n. o. m. str. 107.

¹⁹ Arhiv stolnega kapitlja, fasc. 50, št. 25; fasc. 58, št. 17; fasc. 59, št. 28; fasc. 65, št. 23; fasc. 128, št. 2; fasc. 129—132; fasc. 163, št. 4.

²⁰ M. Dobovšek, n. o. m. str. 105, 107, 111, 113, 114 po fasc. 163, št. 4 arhiva stolnega kapitlja.

²¹ P. Montanelli, n. o. m., str. 8, 35—37, 67.

²² A. Gürtler, Die Volkszählungen Maria Theresias und Joseph II. 1753—1790, Innsbruck 1909, str. 25.

²³ H. Großmann, n. o. m., str. 336.

²⁴ Intimacija od 2. dec. 1707 in odgovor od 30. dec. 1707 v graškem Landesarchivu, fasc. Statistik, Beschreibungen, Topographie der Steierm. 19. Jahrh.

²⁵ H. Pirchegger, Gesch. d. Steiermark 1740—1919..., str. 2.

²⁶ H. Großmann, n. o. m., str. 337—338.

²⁷ P. Montanelli, n. o. m., str. 8—9, 41, 68; ponatis dokumenta str. 98—104.

²⁸ Isti, str. 67.

²⁹ L. Pipp, Razvoj števila prebivalstva Ljubljane in bivše vojvodine Kranjske, Kronika slovenskih mest II, 1935, str. 66—72.

2. Prva štetja prebivalstva.

¹ V. Goehlert, Die Ergebnisse der in Österreich im vorigen Jahrhundert ausgeführten Volkszählungen im Vergleiche mit jenen der neuesten Zeit, Sitzungs-Ber. der Wiener Akad. der Wiss., phil.-hist. Klasse XIV, Wien 1854.

² A. Gürtler, Die Volkszählungen Maria Theresias und Josef II. 1753—1790. Innsbruck 1909.

³ H. Großmann, n. o. m., str. 331—423. Prim. sodbo o Gürtlerju str. 333, op. 1 in 3 in polemiko med Gürtlerjem in Großmannom prav tam, str. 673 sl.

⁴ Goehlert, n. o. m., str. 54. Gürtler, n. o. m., str. 1. Prim. Pirchegger, Die Pfarren..., n. o. m., str. 10—11.

⁵ Goehlert, n. o. m., str. 66—67; Gürtler, n. o. m., Tabelle II (v prilogi); L. Pipp, O zgodovini statistike..., n. o. m., str. 200 (izračunane tudi relativne številke posameznih skupin prebivalstva).

⁶ Großmann, n. o. m., str. 352—362.

⁷ Graz, Landesregierungsarchiv, Repräsentation und Kammer, fasc. 136.

⁸ H. Pirchegger, Die Pfarren..., str. 46—62 in obe karti v prilogi.

⁹ J. R. Kušej, n. o. m., str. 95 sl. in prva karta v prilogi.

¹⁰ Rokopis »Notaten oder eigentlich Materialien zu weiterer Ausarbeitung des Herzogthum Krain betreffend« v arhivu Nar. muzeja v Ljubljani. Rokopis navaja letnico 1756, kar je pa očitna pomota.

¹¹ P. Montanelli, n. o. m., str. 68, 105.

¹² Za teritorij Kranjske in Goriške ter kranjskih okrožij v 18. stol. prim. J. Polec, Kraljestvo Ilirija, Ljubljana 1925, str. 39 sl.; Erläuterungen zum Historischen Atlas der österr. Alpenländer, I. Abt., 4. T., Wien 1929, str. 452 sl. (L. Hauptmann); Historischer Atlas der österr. Alpenländer, I. Abt., Wien 1929, posebno list 36 in 37 (Pircheggerjeve karte Kranjske in Primorske).

¹³ M. Dobovšek, n. o. m., str. 109.

¹⁴ »Conscriptions-Tabella deren unter dem Sitticherischen Archidiaconat wohnenden unterthänigen und andern Seelen« med Breckerfeldovimi papirji »Ad topographiam hist. Carnioliae« v ljubljanskem Narodnem muzeju.

¹⁵ Arhiv ljubljanskega stolnega kapitlja, fasc. 116, 117, 118, 119, 128/1.

¹⁶ Goehlert, n. o. m., str. 57; Gürtler, n. o. m., str. 26 sl.; po njih Dobovšek, n. o. m., str. 108 in Pipp, O zgodovini statistike..., n. o. m., str. 199.

¹⁷ Graz, Landesregierungsarchiv, Repr. u. Kammer, fasc. 136; H. Pirchegger, Die Pfarren..., n. o. m., str. 11—12.

¹⁸ Graz, Landesregierungsarchiv, Repr. u. Kammer, fasc. 134 a; Landesarchiv, Volkszählung 1754, Marburger Kreis (3 fasc.), Cillier Kreis (3 fasc.); Notaten... (že citirani rokopis Nar. muzeja v Ljubljani).

¹⁹ Dopis štajerske dežele od 25. sept. 1755 (Graz, Landesarchiv, fasc. Statistik, Beschreibungen...).

²⁰ Za štetje 1761 predvsem H. Großmann, n. o. m., str. 373—374; V. Goehlert, n. o. m., str. 55; A. Gürtler, n. o. m., str. 14; H. Pirchegger, Die Pfarren..., n. o. m., str. 12; nekaj podrobnih podatkov za štajerska mesta in trge H. Pirchegger, Beiträge zu einer geschichtlichen Statistik der steirischen Städte und Märkte, Zur Geographie der deutschen Alpen (Sieger-Festschrift), Graz 1924, tabele str. 150—159; Graz, Landesregierungsarchiv, Repr. u. Kammer, fasc. 184.

²¹ Za štetje 1762 in naslednja štetja H. Großmann, n. o. m., str. 375 do 405; Gürtler, n. o. m., str. 15—23, priloga I in III; Goehlert, n. o. m., str. 55, 68—69; Goehlert, Die Bevölkerungsverhältnisse Österreichs im vorigen Jahrhundert im Vergleiche mit jenen der neueren Zeit, Sitz.-Ber. d. Wiener Akad., phil.-hist. Klasse XV, 1855, str. 52 sl.

²² Graz, Landesregierungsarchiv, Repr. u. Kammer, fasc. 184. Že omenjeni rokopis »Notaten...« navaja rezultate kranjskega hišnega štetja 1768 po okrožjih. V arhivu ljublj. stolnega kapitlja tabela rezultatov cerkvenega štetja 1762, rubrike kakor pri Großmannu str. 388, urejena po farah (za kranjske župnije ljublj. škofije fasc. 130, za štajerske fasc. 131); tabela cerkv. štetja 1764 za kranjske fare fasc. 129; fragmentarna tabela za 1759, izdelana na podlagi status-ov animarum, za vso škofijo, fasc. 129.

²³ P. Montanelli, n. o. m., str. 46, 68, 107.

3. Doba vojaških konskripcij.

¹ Za vojaška štetja imamo doslej le Gürtlerjevo delo, ki pa iz že omenjenih razlogov ni zadovoljivo. Vendar pa je mogoče s primerjanjem Gürtlerja s provincialno literaturo in arhivalijami spoznati novi sistem vsaj v glavnih potezah.

² H. Pirchegger, Die Pfarren..., n. o. m., str. 13—15; ponatis seznama od 1779, str. 72—81.

³ Jaksch-Wutte v Erläuterungen zum Historischen Atlas der österr. Alpenländer, I, 4. Abt., Wien 1914, str. 19—46.

⁴ A. Mell, Krain und der Historische Atlas der österr. Alpenländer, Mitt. Mus. Ver. f. Krain XV, 1902, str. 50; J. Polec, Kraljestvo Ilirija, I, Ljubljana 1925, str. 132—134.

⁵ Že omenjeni rokopis »Notaten...« v Nar. muzeju v Lj., odstavek V (»Cantons-Einrichtung, wie solche zu Übersehung des Bevölkerungs- und besonders des Wehrstandes anno 1771 beschehen«).

⁶ I. Vrhovec, Ljubljanski meščanje, str. 279 sl. (netočen prevod rubrik); H. Pirchegger, Gesch. d. Steierm. 1740—1919, str. 176 (razume napačno rubriki »nächste Erben« in »Zu anderen Staatsnotdürften verwendbar«).

⁷ Za zakonodajo o vojaških konskripcijah prim. A. Gürtler, n. o. m., str. 28—118. O organizaciji nabornih okrajev so pisali H. Pirchegger, *Die Pfarren...*, n. o. m., str. 13 sl.; A. Mell, n. o. m. in *Grundriß der Verfass.- u. Verwaltungsgesch. d. Steierm.*, str. 588, 621—622; J. Polec, n. o. m., str. 132 sl.

⁸ Razpredelnica pri Gürtlerju, n. o. m., str. 66—67, podrobna navodila prav tam, str. 30 sl., 64—88.

⁹ Graz, Landesarchiv, fasc. Statistik...; Landesregierungsarchiv, Alte Gubernialakten, fasc. 134 a.

¹⁰ A. Gürtler, n. o. m., str. 130—131; prim. str. 45—46, 98—102, 122 do 131.

¹¹ Številke za štetja 1771 in 1772 po že citiranem rokopisu »Notan-ten...« (številke vojaškega štetja so v rokopisu napačno seštete, zato se končna vsota ne ujema z mojo), prav tako številke za 1778. Številke za 1779 in 1780 po Schlözerju, ki jih je pa dobil brez dvoma iz ljubljanskega gubernija (cit. pri Gürtlerju, n. o. m., str. 96—97). Številke za ca 1780 po »Ganz kurz gefaßte Beschreibung von dem Herzogthume Krain« (rokopis Nar. muz. v Lj.) in »Beschreibung deren in Inner Österreich befindlichen drey Provinzen Steyermarkt, Kärnten und Krain...« (rokopis v Nar. muz. v Lj., dva enaka eksemplarja, drugi z naslovom »Kurzgefaßte Beschreibung der zu dem innerösterreichischen Gouvernement gehörigen drey Länder Steuermarkt, Kärnten und Krain«); avtor vseh teh zelo važnih rokopisov je isti, a doslej ni dognan; črpal je iz uradnih virov; cit. deloma pri Gürtlerju, n. o. m., str. 135 sl., in Dobovšku, n. o. m., str. 105 sl. Številke ljubljanskega okrožja za ca 1782 po aktih ljublj. okr. urada v Nar. muz., fasc. Ecclesiastica, ureditev far in škofij. Številke za 1784 in 1785 navaja po dunajskem sumariju, oz. de Luci Goehlert, n. o. m., str. 64—65, 70—71 in za njim Gürtler, n. o. m., priloga I in VII.

¹² Številke za 1771, 1773 in 1775 Graz, Landesregierungsarchiv, Alte Gub. Akten, fasc. 134 a; za ca 1780 po že citiranem rokopisu »Beschreibung deren in Inner Österreich...«; za 1784 in 1785 Goehlert (kakor zgoraj).

¹³ Podatek za 1777 po Schlözerju (cit. pri Gürtlerju, n. o. m., str. 93 do 94), ki je v tem primeru črpal iz uradnega vira; za ca 1780, 1784 in 1785 iz istih virov kakor pri Štajerski.

¹⁴ Podatke o prvih štetjih po avtorjih 18. stoletja je zbral brez kritike Gürtler, n. o. m., priloga I, IV, V, VI, VIII.

¹⁵ M. Dobovšek, n. o. m., str. 104 sl.

¹⁶ H. Pirchegger, *Die Pfarren...*, n. o. m., str. 9—10; Beiträge zu einer geschichtl. Statistik..., n. o. m., str. 148 sl. M. Ljubša, Preureditev župnijskih mej in ustanovitev novih župnij na levem bregu Drave ob času Jožefa II., Čas. zgod. nar. XX, 1925, str. 26—38.

¹⁷ P. Montanelli, n. o. m., str. 41 sl., diagram pri str. 48, str. 68 sl., 107 sl.

¹⁸ A. Gürtler, n. o. m., str. 45—46, pril. I, V.

¹⁹ A. L. Petrov, Národopisná mapa starých Uher podle Lexikonu na sklonku 18. století, Sborník I. sjezdu slovanských geografů a ethnografů v Praze 1924, Praha 1926, str. 353—355. J. Macůrek, Dějiny Madarů a uherského státu, Praha 1934, str. 194—197 (s karto).

²⁰ A. Gürtler, n. o. m., str. 132 sl., pril. I, VIII.

²¹ J. Macůrek, n. o. m., str. 194.

²² A. Ficker, Vorträge über die Vornahme der Volkszählung in Österreich, Mitt. aus dem Gebiete der Statistik, XVII. Bd., 2. Heft, Wien 1870, str. 8, 16 — (A. Ficker v) Tafeln zur Statistik der österr. Monarchie, N. F. III. Bd., I. Teil, I. H., Wien 1861, Tafel 2, str. 79, 82.

^{22a}) Liechtenstern, Über die Lage, Größe, Bestandteile und Bevölkerung der österr. Erb-Monarchie, Wien 1802, str. 42.

²³ A. Ficker, Vorträge..., n. o. m., str. 9 sl. — Tafeln zur Statistik..., n. o. m., str. 79 sl. Wanggo Cajetan, Practische Anleitung, die Werbbezirks-Geschäfte in Österreichs deutschen Erblanden nach Vorschrift der ergangenen Gesetze zu besorgen, 2. Aufl., I. Bd., Graz 1818, str. 3—37.

²⁴ J. Polec, Kraljestvo Ilirija, I, str. 37 sl.

²⁵ Za Štajersko H. Pirchegger, Die Pfarren..., n. o. m., str. 62—66 in obe karti v prilogi; za Kranjsko prim. Histor. Atlas der österr. Alpenländer, I. Abt., Blatt 36 (Pircheggerjeva karta kranjskih okrožij 1780 in 1830).

²⁶ H. Pirchegger, Die Pfarren..., str. 20 sl. Jaksch-Wutte, n. o. m., str. 23—50.

²⁷ Za Koroško Jaksch-Wutte, n. o. m., str. 47 sl., karta II in III v prilogi. Za Kranjsko J. Polec, n. o. m., str. 127—256 in karta v prilogi; S. Puchleitner, Die Territorialeinteilung der Illyrischen Provinz Krain unter französ. Verwaltung (1809—1814), Mitt. Mus. Ver. f. Krain, XV, 1902, str. 129—144 (prim. Fr. Zwitter, Socialni in gospodarski problemi Ilirskih provinc, Glasnik Muz. dr. za Slov., XIII, 1932, str. 59). Za Goriško A. Mell v Erläuterungen zum Hist. Atlas der österr. Alpenländer, I. Abt., IV. Bd., str. 259 sl.; za Istro H. Pirchegger, prav tam, str. 499 sl. Prim. karto upravné razdelitve slovenskega dela francoske Ilirije v »Illustriranem Slovenscu« od 23. okt. 1927 (dr. J. Polec).

²⁸ Télégraphie Officiel, 1811, 11.—25. dec., št. 99—103; 1812, 11. jan. do 1. febr., 8.—12. febr., št. 4-10, 12-13. Tél. Off. navaja pri prebivalstvu Kranjske le številke za kantone, drugod pa za arrondissements communaux; podatki za kranjske arrond. comm. so v pariških Archives Nationales, FIE 61, dossier 6. — Haupt-Ausweis über die Eintheilung des Laibacher Gouvernementsgebiethes in Provinzen, Kreise, Sektionen, Bezirks-Obrigkeiten, Untergemeinden und Ortschaften, nebst deren Häuser- und Seelenanzahl im Jahre 1817 (tisk v lic. knj. v Lj.; delen ponatis J. Polec, n. o. m., str. 310—327).

²⁹ Arhiv kranjske dež. vlade v Nar. muz. v Lj., fasc. 36 za 1804 podatke za naborne okraje ali vsaj kantone na Kranjskem in Goriškem l. 1803. Arhiv lj. okrožn. urada, prav tam, fasc. Kmet. zadeve, odd. Militaria, podatke za nekaj gospodstev za 1808 (avstr. Istra). Mnogo podatkov

imajo brez dvoma ohranjeni arhivi nabornih gospodstev; prim. ljubljanski statistiki za 1788 in 1808 (Vrhovec, Ljubljanski meščanje, str. 279 sl. po mestnem arhivu, acta politica, f. 80—81; mestni arhiv, acta pol., f. 100 b).

³⁰ J. Kudler, Steyermarks Volkszahl in den Jahren 1819 und 1820 nebst vergleichenden Rückblicken auf frühere Jahre, Steiermärkische Zeitschrift, I, 1, Graz 1821, str. 128.

³¹ Histor. Atlas der österr. Alpenländer, I. Abt., Bl. 37 (Pircheggerjeva karta).

³² M. Pivec-Stelè, La vie économique des Provinces Illyriennes, Paris 1930; J. Rus, Prebivalstvo in obseg francoske Ljubljane v primeri z današnjo, Geogr. Vestnik III, Lj. 1927, str. 103 sl. (prim. Fr. Zwitter, Soc. in gosp. problemi..., n. o. m., str. 57—58).

³³ J. Polec, Kraljestvo Ilirija, I, str. 42.

³⁴ Številke za ljublj. škofijo arhiv stolnega kapitlja, fasc. 129, 130, 131; za 1768 H. Großmann, n. o. m., str. 402—405; za 1771—1773 Graz, Landesregierungsarchiv, fasc. 134 a (osnova štetje 1771; številke o gibanju so tretjina števil, ki jih seznam navaja za čas »von dem Tage der A^o 1770 geschlossenen Seelen-Conscription bis Ende Decembris 1773«, zaradi česar je v njih upoštevano deloma tudi še leto 1770. in moje številke niso popolnoma točne, pač pa je točno razmerje med rojstvi in med smrtmi ter med posameznimi deli dežele); za Štajersko 1784 in 1785 J. K. Kindermann, Histor. u. geogr. Abriß des Herz. Steyermark, 3. Aufl., Graz 1787, str. 48; za 1787—1792 navaja relativne številke V. Goehlt, Die Bevölkerungsverhältnisse Österreichs..., n. o. m., str. 58 po dunajskih virih; za Trst in Gorico J. K. Kindermann, Beiträge zur Vaterlandskunde für Innerösterreichs Einwohner, I. Bd., Graz 1790, str. 352; za 1793 in 1802 Graz, Landesarchiv, fasc. Statistik, Beschreibungen...; vse ostalo J. Kudler, n. o. m., str. 148, 150.

³⁵ Za zgodovino statističnih uradov in »Tafeln« prim. Denkschrift der k. k. Statistischen Zentralkommission zur Feier ihres fünfzigjährigen Bestandes, Wien 1913, str. 5—29. — »Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie« (prvi letnik naslov »Versuch einer Darstellung der österreichischen Monarchie in statistischen Tafeln«, drugi letnik »Darstellung der österreichischen Monarchie in statistischen Tafeln«), stara serija, letnik I—XXI za leto 1828—1848, Wien 1829—1853; letniki XVIII—XIX in XX—XXI v dveh delih.

³⁶ Za Štajersko mnogo podrobnih podatkov za to dobo v C. Schmutz, Historisch-topographisches Lexicon von Steyermark I—IV, Graz 1822—1823, pri posameznih krajih; ne navaja, za katero štetje veljajo podatki. Göthovo delo Das Herzogtum Steiermark, Bd. I—II, Graz 1840—1841, je ostalo torzo in se slovenskega dela dežele sploh ne dotakne; pač pa je po Pircheggerju, Beiträge zu einer geschichtlichen Statistik..., n. o. m., str. 146, njegov zbrani material za te kraje v graškem Landesarchivu.

³⁷ J. Kudler, n. o. m.; G. F. Schreiner, Steiermarks Volksmenge in Vergleichung mit jener der übrigen österreichischen Provinzen, Steier-

märkische Zeitschrift, N. F. II, 1835, 2, str. 134—181; A. A. Schmidl, Das Herzogthum Steiermark (Das Kaisertum Österreich III), Stuttgart 1839; F. X. Hlubek, Ein treues Bild des Herz. Steiermark, Graz 1860, str. 47—68; F. X. Hlubek, Die Bewohner von Krain, Carniolia V, 1843, štev. 84—91; Das Königreich Illyrien nach seiner neuesten Eintheilung statistisch-topographisch beschrieben, 1826; F. W. Lippich, Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach..., Lj. 1834; Montanelli, n. o. m., str. 72—73; V. Goehlert, Die Bevölkerungsverhältnisse..., n. o. m., str. 57 sl.; H. Pirchegger, Gesch. der Steiermark, III, str. 324—325; Graz, Landesarchiv, fasc. Statistik (gibanje prebivalstva na Štajerskem za 1828, 1831, 1832).

³⁸ C. Fr. v. Czoernig, Das Land Görz und Gradisca (mit Einschluss von Aquileja), Wien 1873, I, str. 31; Das Königreich Illyrien..., str. 13, 66.

³⁹ Hlubek, Die Bewohner von Krain, n. o. m., štev. 86; Lippich, n. o. m., str. 110, 378 sl.; Czoernig, n. o. m., II, str. 16; Haupt-Ausweis..., n. o. m; ostale številke po »Tafeln«.

⁴⁰ O zakonodaji Denkschrift..., str. 112. Tabele v Tafeln II—XIII, XVIII—XIX; N. F. Bd. I—II; Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik XVII, 3. Heft, Wien 1870; XIX, 2. Heft, Wien 1872; Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1871, Wien 1873, str. 16.

⁴¹ Tafeln I, Tafel 7; III, Tafel 7. R. Pfaundler, Die Grundlagen der nationalen Bevölkerungsentwicklung Steiermarks, Statistische Monatschrift, N. F. XII, 1907, str. 592. L. Waber, Die zahlenmäßige Entwicklung der Völker Österreichs 1846—1910, Statistische Monatschrift, N. F. XX, 1915, str. 690.

⁴² L. Waber, n. o. m., str. 589—708. Prim. tudi M. Wutte, Die sprachlichen Verhältnisse in Kärnten auf Grundlage der Volkszählung von 1900 und ihre Veränderungen im 19. Jahrh., Carinthia 96, 1906.

4. Od 1848 do 1918.

¹ Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik IV, 2. Heft, Wien 1855, str. 9; Tafeln N. F. III, Wien 1861, 1. T., Tafel 2, str. 89.

² Za zakonodajo prim. A. Ficker v Tafeln N. F. III, Wien 1861, 1. T., Tafel 2, str. 83 sl. in v Mitt. a. d. Geb. d. Statistik XVII, 2. Heft, str. 19 sl.; Denkschrift, n. o. m., str. 33, 99 sl.

³ A. Ficker, Die Veränderungen in der Gliederung der politischen Behörden des österreichischen Kaiserstaates und der ihnen zugewiesenen Verwaltungsgebiete während der Jahre 1848—1855, Mitt. a. d. Geb. d. Statistik, IV, 4. Heft, Wien 1855. Prim. J. Polec, Kraljestvo Ilirija, str. 249 sl.; H. Pirchegger, Gesch. d. Steierm. 1740—1919, str. 409 sl., 478; A. Mell, Grundriß der Verf.- u. Verw.-Gesch. d. Steierm., str. 656—659; M. Macher, Medizinisch-statistische Topographie des Herzogtumes Steiermark, Graz 1860, str. 11. Prim. tudi v teh pregledih citirano zakonodajo, nadalje številke o površini upravnih enot v statističnih publikacijah in sodobne karte administrativne razdelitve.

⁴ Te številke je sestavil že L. Waber, n. o. m., str. 718.

⁵ Rezultati za 1850 in 1857 ter za kasnejša avstrijska štetja po avstr. uradnih publikacijah; za Prekmurje po 1869 po Magyar stat. közl., 42. kötet. A. Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, str. 56 sl., 64 sl., 78 sl., 84; prim. M. Slavič, Le Prekmurje in De la statistique du Prekmurje, Paris 1919. M. Maučec, Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju, Geografski Vestnik IX, Ljubljana 1933, str. 112—113 (navaja številke, ki se nekoliko razlikujejo od onih, ki sem jih izračunal jaz). — Za beneške Slovence S. Rutar, Beneška Slovenija (Slovenska zemlja III), Ljubljana 1899, str. 59.

⁶ Za narodnostno statistiko so najvažnejša dela: J. Hain, Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates, Wien 1852. K. Fr. v. Czoernig, Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie, Wien 1855. Isti, Ethnographie der österreichischen Monarchie, 3 Bde., Wien 1857. A. Ficker, Die Völkerstämme der österr.-ungar. Monarchie, ihre Gebiete, Grenzen und Inseln, Mitt. a. d. Geb. d. Statistik XV, 4. Heft, Wien 1869. M. Hainisch, Die Zukunft der Deutschösterreicher, Wien 1892. Isti, Einige neue Zahlen zur Statistik der Deutschösterreicher, Leipzig u. Wien, 1909. F. v. Meinzingen, Die binnenländische Wanderung und ihre Rückwirkung auf die Umgangssprache nach der letzten Volkszählung, Stat. Monatschr. N. F. VII, Wien 1902, str. 693 sl. R. Pfaundler, Die nationalen Verhältnisse in Steiermark am Ausgange des 19. Jahrh., prav tam N. F. XI, 1906, str. 401—430. Isti, Die Grundlagen der nationalen Bevölkerungsentwicklung Steiermarks, prav tam N. F. XII, 1907, str. 557—592. M. Wutte, Die sprachlichen Verhältnisse in Kärnten auf Grundlage der Volkszählung von 1900 und ihre Veränderungen im 19. Jahrhundert, Carinthia XCVI, 1906, str. 153—178. W. Hecke, Volksvermehrung, Binnenwanderung und Umgangssprache in den österreichischen Alpenländern und Südländern, Stat. Monatschr. N. F. XVIII, 1913, str. 323—392. Isti, Die Verschiedenheit der deutschen und slawischen Volksvermehrung in Österreich, Stuttgart 1916. L. Waber, n. o. m., str. 589—721. J. Mačkovšek, Statistika Slovencev v L. Niederle, Slovanski svet, Gorica 1911, str. 245—260 in tam navedena slovenska bibliografija. L. j. Hauptmann v Stanojevičevi Narodni enciklopediji IV, 1929, str. 225—228.

⁷ Številke do 1880 najprej v »Tafeln« in pozneje v »Statistisches Jahrbuch«; rezultati okrajev za 1868 in 1869 A. G. Schimmer, Trauungen, Geburten und Sterbefälle in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern nach Städten und Bezirks-Hauptmannschaften im Jahre 1868, Mitt. a. d. Geb. d. Stat., XVII. Jg., 5. H., Wien 1870; isti, Bewegung der Bevölkerung... im Jahre 1869, prav tam, XIX. Jg., 4. H., Wien 1872; rezultati za leta 1881—1913 v »Österreichische Statistik« v raznih zvezkih pod naslovom »Bewegung der Bevölkerung«; retrospektiven pregled za dežele Österr. Statistik, N. F., VIII. Bd., 1. Heft, Wien 1913.

⁸ R. Pfaundler, Die Grundlagen..., n. o. m., str. 565 sl.

⁹ F. Uratnik, Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije, Cankarjeva družba, Ljubljana 1930. Isti, Pogledi na družabno in gospodarsko struk-

turo Slovenije, Slovenske poti VII, Ljubljana 1933. Avtor govori tudi o predvojni dobi od 1870 dalje, a opira se pri tem skoraj izključno le na retrospektivni pregled v Österr. Stat., N. F. VIII. Bd., 1. H., ne upošteva vsega drugega publiciranega gradiva ter enostavno generalizira dejstva, ki veljajo za Kranjsko, na vso (jugoslovansko) Slovenijo. Tudi sicer je v njegovih podatkih več napak.

5. Po svetovni vojni.

¹ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 god. Sarajevo 1932. — Prethodni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 god. u Kraljevini Jugoslaviji. Beograd 1931. — Definitivne rezultate štetja 1931 objavlja prvi Statistički Godišnjak godina 1931, knjiga III, Beograd 1934. — Censimento della popolazione del Regno d'Italia al 1° dicembre 1921. III. Venezia Giulia. Roma 1926. — VII Censimento generale della popolazione 21 aprile 1931. Volume II. Popolazione dei comuni e delle frazioni di censimento. Parte prima: Italia settentrionale. Roma 1933. — L. Čermelj, Politično-upravna razdelitev Julijske krajine v razvojnem pregledu do 31. maja 1927. Luč I, Trst 1927. Dodatek Luč II—III, Trst 1928. L. Čermelj, Politično-upravni in sodni pregled Julijske krajine ob koncu l. 1928. Luč IV, Trst 1929. — Ortsverzeichnis von Österreich. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 7. März 1923. Wien 1930. — Die Ergebnisse der österr. Volkszählung vom 22. März 1934. Kärnten. Wien 1935.

² Za podatke o jugoslovanski Sloveniji prim. priloženo tabelo, opomba 2. Za Julijsko krajino uradna letna publikacija Movimento della popolazione secondo gli atti dello stato civile in mesečnik Bolletino mensile di statistica del Regno d'Italia. Supplemento ordinario alla Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia (od 1927). — Prim. tudi F. Uratnik, Prebivalstvo ... in Pogledi ..., nadalje A. Melik, Slovenija 1, 2. zv., Ljubljana 1936, str. 638 sl. — P. Luzzatto Fegiz, La popolazione di Trieste (1875—1928), Trieste 1929, str. 19, 50. E. Massi, L'ambiente geografico e lo sviluppo economico nel Goriziano, Gor. 1933, str. 97 sl. R. Savnik, Prirastek prebivalstva v Jugoslaviji v desetletju 1921—1931, Geogr. Vestnik VII, Lj. 1931.

³ E. Massi, n. o. m., str. 98—99.

⁴ Za Jugoslavijo Statistički Godišnjak in Izveštaji Iseljeničkog komesarijata u Zagrebu (od 1921 dalje); za Italijo že citirani publikaciji o gibanju prebivalstva.

II. Glavne smernice v razvoju prebivalstva.

¹ Literatura o razvoju prebivalstva in gibanja prebivalstva Evrope je ogromna. Prim. G. Bouthoul, La population dans le monde, Paris 1935, in Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 4. Aufl., geslo Bevölkerungswesen in Bevölkerungsstatistik (II. Bd. in Ergänzungsband). Od Slovencev so pisali o tem V. Šarabon (Prebivalstvo Evrope v XIX. stoletju, Dom in Svet XX, 1907; Die Verschiebung der Bevölkerung von

Europa im 19. Jahrhundert, Mitt. d. geogr. Ges. in Wien 60, 1917; Težišče prebivalstva Evrope l. 1920., Čas XVII, 1923; Prebivalstvo Rusije 1851—1910, prav tam) in R. Savnik (Prirastek prebivalstva v Evropi v desetletju 1920—1930, Geogr. Vestnik IX, Lj. 1933).

² Za razvoj prebivalstva Ljubljane prim. V. Bohinec, Ljubljanska mestna aglomeracija in njena antropogeografska meja, Geogr. Vestnik II, Lj. 1926.

³ R. Savnik, Prirastek prebivalstva v Jugoslaviji v desetletju 1921—1931, Geogr. Vestnik VII, Lj. 1931. A. Melik, Slovenija I, str. 639 in karta k str. 630.

⁴ Handw. der Staatswiss., 4. Aufl., II, str. 688—689.

⁵ Prim. že citirane razprave Hainischa, Heckeja in Waberja. Nekaj materiala navaja tudi R. Pfaundler, Die Grundlagen..., n. o. m., str. 565—575, vendar pa brez vsake pravilne razlage; njegove številke za »besondere Geburtenziffer« str. 572 so v protislovju z ostalimi številkami.

⁶ Za vse to malo raziskano vprašanje prim. P. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, Ljubljana 1928; Isti, Posestne razmere v Selški dolini, Geogr. Vestnik X, Ljubljana 1934.

⁷ K. Pribram, Geschichte der österr. Gewerbepolitik von 1740 bis 1860. I. Bd. 1740—1798. Leipzig 1907. H. Landau, Die Entwicklung des Warenhandels in Österreich, Zeitschr. f. Volksw., Sozialpol. u. Verw. 1906. — Za slov. dežele ta problem ni raziskan; prim. A. Müllner, Die Zukunft der Stadt Laibach, Argo IV—IX, Lj. 1895—1901; R. Andrejka, Najstarejše ljubljanske industrije, Kronika slovenskih mest, I, Lj. 1934.

⁸ Za starejšo gospodarsko strukturo mest Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Lj. 1929; za odpravo tega sistema K. Pribram, n. o. m.; za uvedbo enotnega carinskega ozemlja prim. (zastarelo) študijo A. Beera, Die Zollpolitik und die Schaffung eines einheitlichen Zollgebietes unter Maria Theresia, Mitt. d. Inst. f. österr. Gesellschaftsforschung XIV, 1893.

⁹ Die Grundentlastung in Österreich. I. Theil. Nach amtlichen Quellen dargestellt. Wien 1857. K. Grünberg, Die Grundentlastung (Gesch. d. österr. Land- u. Forstwirtschaft... I. Bd, str. 1—80). A. Mell, Die Anfänge der Bauernbefreiung in Steiermark unter Maria Theresia u. Josef II., Forsch. zur Verf.- u. Verw.-Geschichte d. Steiermark, V/1, Graz 1901. J. Polec, O odpravi nevoljništva na Kranjskem, Zbornik znanstv. razprav jur. fak. IX, Lj. 1933.

¹⁰ Ta vprašanja po večini niso raziskana; za železne rudnike in fužine prim. A. Müllner, Geschichte des Eisens in Innerösterreich, I, Wien u. Leipzig 1909; za obrt in trgovino Fr. Zwitter, n. o. m.; za francosko dobo M. Pivec-Stelè, La vie économique des Provinces Illyriennes, Paris 1930, in Opis Kranjske iz l. 1811., Čas XX, 1925—1926, ter Fr. Zwitter, Soc. in gosp. problemi Ilirskih provinc, Glasnik Muz. dr. za Slov. XIII, Lj. 1932.

¹¹ Za tipologijo populacijskih teorij W. Sombart, Der moderne Kapitalismus III, München u. Leipzig 1928, str. 304 sl.

Zusammenfassung.

Die Bevölkerung des slowenischen Gebietes vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart.

Der Verfasser stellt sich zur Aufgabe, die Zahl der Bevölkerung sowie ihre natürliche und Wanderbewegung während der letzten zwei Jahrhunderte festzustellen; die Gliederung der Bevölkerung nach Geschlecht, Alter, Stand und Beruf mußte unberücksichtigt bleiben, die Gliederung nach Nationalitäten wird nur nebenbei erwähnt. In territorialer Hinsicht beschränkt sich die Arbeit auf größere Verwaltungseinheiten, berücksichtigt jedoch alle diejenigen Verwaltungsbezirke, wo die Slowenen einen bedeutenden Bruchteil der Bevölkerung bilden, auch wenn die Mehrheit ihrer Bevölkerung nicht slowenisch ist.

In der Einleitung erwähnt er die Quellen, welche für eine annähernde Schätzung der Bevölkerung in der Zeit vor den Volkszählungen in Betracht kommen und bis jetzt fast noch gar nicht verwertet wurden: die grundherrlichen und städtischen Urbare und Steuerbücher, die kirchlichen Matrikenbücher und die *status animarum*, welche die Pfarrer seit dem 17. Jahrhundert jährlich für ihre Ordinarien verfassen. Die eigentliche Arbeit beginnt jedoch mit der ersten allgemeinen Volkszählung im Jahre 1754. Der Staat hat zu dieser Zeit bereits willige Organe in den neugeschaffenen Landesstellen und Kreisämtern, ist jedoch für die Sammlung des Urmateriales noch immer auf die Pfarrer und Grundherrschaften, bzw. autonome Stadtgemeinden angewiesen, die für eine genaue Ausführung der Volkszählung weder Zeit noch Interesse haben. Auf Grund des Vergleichens der Resultate der Zählungen von 1754 bis 1770 schließt sich der Verfasser der Ansicht an, die H. Großmann in der Statist. Monatschr. 1916 vertreten hat, daß nämlich diese Zählungen als gescheitert angesehen werden müssen und daß ihre Resultate nicht als Ausgangspunkt für Schlüsse über die Entwicklung des Bevölkerungsstandes betrachtet werden können.

Erst die Einführung des neuen Konskriptionssystems mit seinen Werbbezirken und Konskriptionsbüchern seit dem Jahre 1770 schafft in dieser Beziehung Wandel. Man mag mit A. Gürtler bedauern, daß bei diesen Zählungen die Gliederung der Bevölke-

rung nach vorwiegend militärischen Gesichtspunkten vorgenommen wird und vom Standpunkte des modernen Statistikers im Vergleiche mit den vorigen Zählungen sogar einen Rückschritt bedeutet; die Tatsache steht nichtdestoweniger fest, daß erst die Militärkonskriptionen annähernd richtige und untereinander übereinstimmende Ergebnisse über die Zahl der Bevölkerung gebracht haben. Nach den ersten Zählungen (1771 ff.) hat Steiermark beinahe 800.000 Einwohner (davon der slowenische Teil beinahe 300.000), Kärnten etwa 285.000, Krain in seinem damaligen Umfange etwa 395.000 (Krain der Vorkriegszeit etwa 345.000), das damalige Görz und Gradiska etwa 115.000. Für Triest und Gebiet lehnt sich der Verfasser der Abhandlung P. Montanellis an, der festgestellt hat, daß es dort noch im Jahre 1735 kaum etwa 7.250 Einwohner gab und daß von da an die Bevölkerung rasch anwächst.

Für die nächste Zeit (bis 1817) sind wir noch immer auf die Archive und auf die aus amtlichen Quellen geschöpften Berichte der zeitgenössischen Schriftsteller angewiesen, die uns kein lückenloses Bild geben. Die Bevölkerung ist während dieser Zeit nur teilweise im Anwachsen begriffen, teilweise aber sinkt sogar ihre Anzahl: Steiermark hat 1816 kaum 765.000 (davon der slowenische Teil etwa 280.000), Kärnten 267.000, Krain (bereits im Umfange der Vorkriegszeit) 374.000, Triest aber 42.000; die Zahlen für Görz (etwa 115.000) und Istrien (etwa 120.000) sind noch unzuverlässig. Diese Stagnation, bzw. Abnahme erklärt sich durch die Franzosenkriege, durch die ihnen folgenden Hungersjahre, aber auch durch die allerdings nur für einige Jahre erhaltenen Angaben über die Zahlen der Geburten und Sterbefälle, aus welchen hervorgeht, daß die relativen Ziffern der Geburten von den späteren nicht wesentlich abweichen, während die relativen Ziffern der Sterbefälle fast durchwegs 30‰ überragen und den Geburten das Gleichgewicht halten oder sogar noch höher sind.

Für die Vormärzzeit haben wir in den zuerst lithographierten und später gedruckten »Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie« eine unerschöpfliche Quelle und zwar nicht nur für die Statistik der Bevölkerung, sondern für alle Gebiete der historischen Statistik. Diese Quelle wurde jedoch von der bisherigen Forschung nur sehr wenig berücksichtigt (sie wird z. B. in den Arbeiten H. Pircheggars gar nicht erwähnt). Die Zählungen finden bis 1827 alljährlich, später alle drei Jahre statt. Die Bevölkerung ist während dieser Zeit überall im Steigen begriffen; im Jahre 1846 hat Steiermark bereits 1.023.000 (davon der slowenische Teil etwa 370.000 Civilbevölkerung), Kärnten 324.000, Krain 472.000, Küstenland 508.000 Einwohner (davon Görz 192.000, Triest 80.000, Istrien 228.000 Civilbevölkerung). Die Geburtenziffer überragt überall die Ziffer der Sterbefälle. Die deutsche Steiermark, Kärnten und Triest sind ausgesprochene Einwanderungsgebiete; in den übrigen Ge-

bieten halten sich die Einwanderung und die Auswanderung beinahe das Gleichgewicht, es gibt aber noch kein ausgesprochenes Auswanderungsgebiet.

Nach der Revolution von 1848 werden die Militärkonskriptionen durch moderne Zählungen ersetzt und ihre Ergebnisse nicht mehr als Staatsgeheimnis betrachtet, sondern veröffentlicht. Der Vergleich der letzten Vormärzzählung Anfang 1846 und der letzten Vorkriegszählung Ende 1910 ergibt einen großen Unterschied zwischen den einzelnen Ländern: in Steiermark einen Zuwachs von 41,1%, (Civilbevölkerung 42,9%; von 1850 bis 1910 Civilbevölkerung 42,5%, der slowenische Teil während der gleichen Zeit Civilbevölkerung nur 27,6%), in Kärnten von 22,4%, in Krain nur von 11,3%, in Küstenland dagegen von 76,1% (davon Triest 182,0%, Istrien 69,6% und Görz 39,0% Civilbevölkerung). Dieser Unterschied erklärt sich nicht durch die natürliche Bewegung der Bevölkerung, denn der Abstand zwischen den Geburten und den Sterbefällen wird überall immer grösser (die relative Ziffer der Sterbefälle sinkt, während die relative Geburtenziffer erst am Ende dieser Periode leise abzunehmen beginnt); in den südlichen Gebieten ist er sogar viel größer als in den nördlichen. Die Ursache liegt vielmehr in der Wanderbewegung. In dieser Beziehung sind nur noch die deutsche Steiermark und Triest Einwanderungsgebiete, in Istrien halten sich die Einwanderung und die Auswanderung beinahe das Gleichgewicht, alle übrigen Länder sind jedoch ausgesprochene Auswanderungsgebiete, am meisten Krain, wo die Auswanderung etwa drei Viertel des natürlichen Zuwachses absorbiert. Das zeigen auch die beiden Karten, welche den Vergleich der natürlichen und der tatsächlichen Bewegung zwischen 1869 und 1910 in den slowenischen und gemischten politischen Bezirken veranschaulichen.

Die Zeit nach dem Weltkriege ist durch das Sinken der relativen Geburtenziffern (und teilweise parallel auch der rel. Ziffern der Sterbefälle) sowie der Zahl der Auswanderer charakterisiert. In Jugoslawien und in Kärnten wächst die Bevölkerungszahl rascher als in der Vorkriegszeit; in dem italienischen Küstenlande, wo sich die wirtschaftliche Lage gründlich verändert hat, ist an Stelle des ehemaligen raschen Anwachsens eine fast gänzliche Stagnation getreten.

In dem zweiten Teile geht der Verfasser auf die Ursachen der Entwicklung des Bevölkerungsstandes ein. Zwischen 1771 und 1931, bzw. 1934, hat sich die Bevölkerung der slowenischen Steiermark um etwa 77% vermehrt (der deutschen Steiermark um etwa 100%), Kärntens (im Umfange der Vorkriegszeit) um 52%, Krains um 66%. Im Küstenlande weist Triest von 1735 bis 1931 einen Zuwachs von 3.342% auf; Görz und Istrien haben von 1818 bis 1910 einen Zuwachs von 81%, bzw. 139%, seit 1910 aber eine fast

vollkommene Stagnation. Im Vergleiche mit der Bevölkerung Europas, die sich von 1800 bis 1930 um 167% und seit 1770 sicher um 200% vermehrt hat, sind diese Ziffern sehr niedrig, ebenso im Vergleiche mit einzelnen europäischen Staaten, Frankreich nicht ausgenommen. Der natürliche Zuwachs weist während des ganzen 19. Jahrh. und wahrscheinlich schon im 18. Jahrh. höchst merkwürdige Unterschiede zwischen den einzelnen Ländern auf, und zwar vor allem wegen der verschiedenen Höhe der relativen Geburtenziffer: er ist am niedrigsten in Kärnten und im deutschen Teile der Steiermark, höher in der slowenischen Steiermark und in Krain, am höchsten im Küstenlande. Für die Erklärung dieses Unterschiedes lehnt sich der Verfasser an M. Hainisch an: in den Alpen herrscht der mittlere bäuerliche Besitz und die Unteilbarkeit der Güter, im Süden dagegen der Kleinbesitz und die freie Teilbarkeit der Güter. Diese Erklärung kommt jedoch nur für den äußersten nördlichen Rand des slowenischen Gebietes in Betracht, während im übrigen Teile der natürliche Zuwachs hinter dem europäischen nicht viel zurückbleibt und auch seine Entwicklungslinie der europäischen entspricht. Für den Großteil des slow. Gebietes aber müssen die wahren Gründe des Rückstandes in der Wanderbewegung gesucht werden, die ihrerseits wieder mit den Veränderungen des sozialen und wirtschaftlichen Systems zusammenhängt. Der Merkantilismus und der Physiokratismus wirken noch fördernd auf die Vermehrung der Bevölkerung sowohl der Städte wie auch des platten Landes, bereiten aber schon den ökonomischen Liberalismus vor, der nach 1848 einsetzt. Die große Industrie, die großen Bergwerke und die Eisenbahnen vernichten die alten Landgewerbe, die Eisenwerke, das alte Transportgewerbe und auch viele städtische Gewerbe. Als Folge davon setzt die Auswanderung ein, die erst nach dem Weltkriege nachläßt, nachdem die freie Bewegung der Güter und der Menschen eingeschränkt wurde.

Vsebina.

	Stran
I. Zgodovinski razvoj populacije.	
1. Pred terezijansko dobo	7
2. Prva štetja prebivalstva	18
3. Doba vojaških konskripcij	28
4. Od 1848 do 1918	54
5. Po svetovni vojni	68
II. Glavne smernice v razvoju prebivalstva . .	72
Tabele	89
Opombe	98
Zusammenfassung	109

